

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

MONITOR MOSLIM DISCRIMI- NATIE

Ineke van der Valk

IMES REPORT SERIES

MONITOR MOSLIM DISCRIMINATIE

Ineke van der Valk

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

IMES REPORT SERIES

Dit onderzoek is tot stand gekomen met financiële bijdragen van de Open Society Foundations en stichting het PALET en met steun van het Meldpunt Discriminatie Regio Amsterdam.

Copyright: Ineke van der Valk

Deze tekst mag alleen voor persoonlijk gebruik worden gedownload. Voor vermenigvuldiging voor andere doelen, in print of elektronisch, is toestemming van de auteur vereist.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	6
Hoofdstuk 1.....	8
Islamofobie nader bekeken	8
Het definiëren van islamofobie	10
Emoties, houding en ideologie	10
Criteria en context	11
Terughoudendheid	12
Andere begrippen	13
Afsluitend	15
Hoofdstuk 2	16
Beeldvorming, opinies en attitudes over moslims/islam in Nederland	16
De geschiedenis van beeldvorming over de islam	16
Patronen van recycling	17
Onderzoek naar eigentijdse attitudes over islam en moslims	18
Internationale vergelijking	20
Opinies en attitudes van jongeren	21
Attitude onderzoek kritisch bekeken	22
Afsluitend	22
Hoofdstuk 3	24
Moslimdiscriminatie onder jongeren en middelbare scholieren	24
Jongeren	24
Middelbare scholieren	25
Stereotypen in uitspraken door leerlingen en in lesboeken	27
Stereotypen in uitspraken van leerlingen	27
Stereotypen in lesboeken	28
Islamitische cultuur en geschiedenis in lesboeken	28
Aandacht in opleiding voor religies	29
Aandacht in opleiding voor tegengaan discriminatie op school	29
Behoeftes aan scholing	30
Voorspellers	30
Afsluitend	30
Hoofdstuk 4	32
Moslimdiscriminatie en de politiek	32
De PVV	32
Marked for Death	36
Studies over de PVV	38
Erfgoed	39
Extremistische groepen	40
Politiek en overheid	43
Afsluitend	46
Hoofdstuk 5.....	48
Categoriseren, registreren en tellen, gegevens over discriminatie van moslims	48
Geen volledig beeld	48
Online discriminatie	49
Meldingen van internetdiscriminatie	52
De meldingen bij Anti Discriminatie Bureaus	53
De politieke gegevens: POLDIS	54
Ervaringen van discriminatie	60
Berichten uit de geschreven pers	61
De hype over de Schilderswijk	63
Rechtszaken 2011-2014	64
Afsluitend	64

Enkele gegevens over discriminatie van moslims in andere Europese landen..	66
Hoofdstuk 6	68
Discriminatoire agressie tegen moskeeën: moskeebestuurders aan het woord	68
Aanleiding voor het onderzoek.....	69
Doel van het onderzoek	70
Vraagstelling	70
Onderzoeksmethoden.....	71
Deel I - Bevindingen van de survey: moskeebestuurders aan het woord.....	72
Ervaringen met incidenten	72
Gemeenten.....	72
Aard van de agressie	73
Wanneer was de laatste keer?	73
Frequentie.....	74
Het belangrijkste motief voor de agressie	74
Meldingen bij de politie.....	75
Tevredenheid over het optreden van de politie.....	75
Reden voor ontevredenheid over politieoptreden.....	76
Redenen om niet te melden.....	76
Daders.....	77
Hoe reageren moskeeën op de incidenten?.....	77
De effecten van de agressie.....	78
Angst voor geweld in de toekomst.....	79
Andere ervaringen met agressie	80
Frequentie van persoonlijke ervaringen.....	80
Kenniss van ervaringen van anderen	81
Frequentie.....	81
Aangifte of meldingen van persoonlijke ervaringen en ervaringen van anderen	81
Oorzaken van agressie	82
Oplossingen	83
Informatie.....	83
Vooroordelen tegengaan.....	84
De politiek.....	85
De media.....	85
De rol van moslims	86
Contacten met de buurt en de buitenwereld	86
Algemene aanbevelingen van moskeebestuurders.....	87
Aanbevelingen van moskeebestuurders voor gemeenten	87
Deel II - Data uit de survey in combinatie met gegevens uit andere bronnen...	89
Hoeveel moskeeën en plaats van vestiging	89
Hoeveel moskeeën hebben <u>geen</u> last ondervonden?	91
2011-2014	91
Toename of afname?	95
2013-2014 : totaal 55 incidenten bij 38 moskeeën.....	95
Daderinformatie	95
Rechtszaken	96
Motieven daders	97
Waarom doelwit: zichtbaarheid, nieuwbouw en verzet	99
Protest en verzet	100
Deel III – Samenvatting en Aanbevelingen.....	101
Samenvatting en afsluitend	101
Aanbevelingen	104
Overheid	104
Moskeeën.....	104
Hoofdstuk 7.....	106
Ter afsluiting: samenvatting, reflectie en aanbevelingen.....	106
Discriminatoire agressie tegen moskeeën	108

Sociale rechtvaardigheid	110
De betekenis van sociale rechtvaardigheid	110
Door welk klimaat wordt sociale onrechtvaardigheid gevoed?	111
Verantwoordelijkheden en aanbevelingen	112
Overheid	112
Moskeeën	114
Summary and Project Information	116
Bibliografie	119
Bijlagen:.....	125
Lijst van afkortingen.....	125
Over de auteur	127

Inleiding

Een jonge vrouw in Roosendaal wordt geweigerd bij een stage. Een gezin in Lienden krijgt een kogel in de brievenbus. Een moskee wordt met eieren bekogeld, vindt een varkenskop voor de deur of krijgt te maken met indringers die de brandblussers leeg spuiten. Zo maar wat incidenten uit het afgelopen jaar waarbij moslims gediscrimineerd werden. Dit rapport gaat over moslimdiscriminatie en de achterliggende denkbeelden en ideologie, over islamofobie. Het is langzamerhand een cliché geworden om te zeggen dat de wereld kleiner is dan ooit. Terwijl fysieke grenzen met man en macht en vaak ten koste van veel burgerslachtoffers worden gehandhaafd, zijn grenzen in de virtuele wereld ijl en flinterdun. Dit heeft zijn weerslag in de fysieke wereld. De Islam is al lang niet meer de onbekende ver-van-mijn-bed-religie die het enkele decennia geleden nog was. Het is intussen een veel besproken onderwerp geworden waarover men niet zozeer veel informatie als wel veel meningen heeft. Die denkbeelden worden in overvloed naar voren gebracht op het wereldwijde web. Niet in de laatste plaats worden zij mede gevormd door het islamistisch terrorisme dat uitingen van islamofobie in de hand werkt. Het jaar 2015 is nog maar nauwelijks angebroken of in Parijs vindt een terroristische, leven- en doods verachtende aanslag plaats op journalisten van het satirische blad Charlie Hebdo gevolgd door aanslagen op politieagenten en een gijzeling in een Joodse supermarkt; met als gevolg zeventien doden, vele gewonden en het land van *Liberté, fraternité & égalité* in de hoogste staat van alarm en protest.

Enige tijd daarvoor kwamen in Nederland het weekblad de Groene¹ en het radioprogramma Reporter² naar aanleiding van bevindingen uit mijn onderzoek met eigen onderzoeksjournalistieke reportages over agressie en geweld tegen moskeeën. In Zweden werd rond de jaarwisseling in drie moskeeën brand gesticht. Hier ten lande volgden oproepen op de Facebookpagina 'Steun de PVV' en 'Mosknee' om dit voorbeeld te volgen en Nederlandse moskeeën in brand te steken.³ Het was niet de eerste keer dat dergelijke oproepen op Facebook verschenen (zie p. 8) maar nu was er wel meer dan ooit media en politieke aandacht voor. Moslimorganisaties deden aangifte en stuurden een brandbrief naar de regering waarin zij vroegen om steun voor betere beveiliging. Na overleg zegde de regering toe te willen komen tot een betere registratie van moslimdiscriminatie. Na de aanslagen in Parijs werden niet alleen aldaar moskeeën belaagd, ook in Nederland gebeurde dit een aantal keren. In de eerste vijf weken na de aanslagen werden de volgende voorvallen bij moskeeën gemeld. In Vlaardingen werd een verfbom naar een moskee gegooid, in Enschede werd een moskee beklad, in Almelo werden twee ramen van een moskee vernield; in Rotterdam kreeg een moskee een haatbrief met doodsbedreiging en twee anderen werden bekogeld met glas en verf; in Den Haag kreeg een Marokkaanse moskee verschillende haatbriefjes en er werd een verfbom gegooid. Naar een andere Marokkaanse moskee in Den Haag werd een stinkbom gegooid. In Leiden werd een moskee in aanbouw enige tijd bezet (zie p. 40). Ook agressie tegen personen in de publieke ruimte kwam voor, vooral tegenover vrouwen. In Zoetermeer werden op meerdere adressen haatbrieven bezorgd, waarbij de i van islam als middelvinger omhoog steekt.⁴

Het onderwerp discriminatoire agressie en geweld tegen moslims bevindt zich in de winter van 2014/ 2015 in het middelpunt van de actualiteit. De behoefte aan concrete gegevens, achtergrondinformatie en duiding is groot. Vandaar deze Monitor Moslim Discriminatie. Monitorstudies zijn van groot belang. Zij brengen ontwikkelingen in manifestaties van

¹ De Groene Amsterdammer, Kerstnummer, 18 december 2014, jrg.138, no. 51-52.

² Radio Reporter 14 december 2014.

³ Het Openbaar Ministerie is intussen een strafrechtelijk onderzoek gestart in verband met deze uitlatingen op de Facebookpagina 'Steun de PVV'.

⁴ Begin 2015 werd een Facebookpagina Meld Islamofobie ingesteld waarop sindsdien verschillende incidenten zijn gemeld.

racisme over een langere periode aan het licht. Patronen worden zichtbaar. Monitorstudies tonen elke keer weer aan dat discriminatie op belangrijke terreinen, zoals op de arbeidsmarkt, nog steeds voorkomt en dat verschillende maatschappelijke groepen, zoals etnische minderheden, homo's en mensen met beperkingen, hierdoor sociaal worden achtergesteld. Dat moslims meer en meer doelwit zijn geworden van discriminatoir handelen en deze vorm van discriminatie zich niet zelden verschuilt achter religiekritiek, bleef vaak onderbelicht. Dit heeft mede geleid tot het besluit een meerjarig Monitor project te starten.

Deze publicatie is het tweede rapport over islamofobie in Nederland. Het bespreekt de situatie in Nederland vanaf het moment waarop het eerste rapport - *Islamofobie en Discriminatie* - eindigt. Er wordt een overzicht gegeven van de geregistreeerde discriminatiegegevens over de periode 2011- 2013, bijeengebracht door gespecialiseerde instellingen en organisatie. Daarnaast zijn over dezelfde periode gegevens ontleend zijn aan krantenberichten en rechtspraak. Anderzijds wordt rond sommige onderwerpen de actualiteit gevolgd tot kort voor het uitkomen van dit boek. Studies die in de afgelopen jaren verschenen over verschillende aspecten van moslimdiscriminatie en islamofobie worden besproken. Tenslotte wordt verslag gedaan van nieuw empirisch onderzoek op het gebied van discriminatoire incidenten bij moskeeën en in het onderwijs. Daarnaast komen ook ontwikkelingen in de politiek aan bod.

Leeswijzer

Hoofdstuk 1 is meer theoretisch geïnspireerd en kijkt zowel naar het concept islamofobie als naar het verschijnsel als een vorm van racisme. Welke kritische kanttekeningen zijn gemaakt bij het begrip en welke alternatieve concepten zijn door wetenschappers aangedragen? Hoofdstuk 2 gaat in op de historische beeldvorming over moslims en de islam en op eigentijdse opinies en attitudes op basis van surveys . Moslimdiscriminatie onder jongeren en in het middelbaar onderwijs staat centraal in hoofdstuk 3. Uitingen van islamofobie in de politieke en publieke arena door Geert Wilders en zijn partij, de PVV, vormen het belangrijkste onderwerp van hoofdstuk 4. Ook de standpunten van andere politieke partijen en de overheid worden hier kort besproken evenals de groeiende rol van extreemrechts in de bevordering van islamofobie. Hoofdstuk 5 behandelt cijfermatige overzichten van discriminatie in het bijzonder van moslims. Er worden kritische kanttekeningen geplaatst bij het huidige systeem van registratie. Hoofdstuk 6 geeft een overzicht en analyse van discriminatoire voorvallen bij moskeeën die in de afgelopen tien jaar hebben plaats gevonden. Dit overzicht is mede gebaseerd op een survey onder moskeebestuurders die voor het eerst in een onderzoek over dit onderwerp zelf aan het woord komen. Het rapport sluit af met een hoofdstuk conclusies en aanbevelingen.

Hoofdstuk 1

Islamofobie nader bekeken

In dit hoofdstuk worden het begrip islamofobie, de reacties en kritiek daarop en de alternatieve begrippen die door verschillende wetenschappers zijn aangedragen, nader bekeken. Hoewel het begrip islamofobie niet zelden ter discussie wordt gesteld wordt het toch steeds vaker gebruikt als het gaat om discriminatie van moslims en de achterliggende denkbeelden daarbij.

In april 2013 werd brand gesticht in een moskee in Enkhuizen. Dit incident gaf aanleiding voor reacties op de Facebookpagina 'Nederland mijn Vaderland'. Het bericht hierover werd wel 350 keer *geliked* en voorzien van een aanzienlijke hoeveelheid racistische en islamofobe reacties. Enkele voorbeelden daarvan: H F: Nog een keer, nog een keer!; R.vdW.: De fik erin die troep; L.D: We want more!; V.D: Gas er op wedden dat degene het niet lukt om in een week alle haathuizen in nl af te branden, hahaha'.⁵

Joop.nl besteedde er aan dacht aan maar deze oproepen op Facebook om vaker brand te stichten in Nederlandse moskeeën kregen nauwelijks politieke aandacht of belangstelling van de 'oude' media. Eerder ging de discussie over het begrip islamofobie. Volkskrant en Trouw bijvoorbeeld berichtten in april 2013 over de brandstichting. Hierbij citeerden ze ook de door mij gegeven definitie van islamofobie. Er volgden reacties van twee columnisten, J. van het Reeve en M. Pam. Van het Reeve stelde enkele vragen die niet moeilijk te beantwoorden zijn. Hij vatte fobie in de letterlijke betekenis op als angst en waar ik verwees naar het gebruik van beelden, symbolen en teksten vroeg hij onder meer: 'en hoe zit het nou met brandstichting'? , met andere woorden, hij wees erop dat ook **gedrag** in een definitie moet worden meegenomen en dat ben ik met hem eens. Het stukje van M. Pam was scherper. Hij stelde onder meer dat uitgaande van mijn definitie ook veel moslims als islamofob moeten worden gezien. Bijvoorbeeld imams die oproepen tot geweld want zij geven de islam daarmee een negatief imago. En ik sprak immers van 'negatieve betekenisgeving' in mijn definitie. Hoewel ik onderschrijf dat dit soort oproepen 'de islam' en 'moslims' een negatief imago bezorgen - door onterechte generalisatie overigens- moet gesteld worden dat de auteur hier vooral bezig is verwarring te zaaien. Het gaat bij islamofobie primair om het systematisch en consistent uitdrukken van vijandigheid en afkeer tegenover de islam/moslims en dat oogmerk hebben de door hem bedoelde imams overduidelijk niet. In een radioprogramma naar aanleiding van deze brandstichting waarin wij beide werden geïnterviewd, riep Kamerlid Marcouch over islamofobie: 'het is zo'n containerbegrip', terwijl het toch overduidelijk een nadere concretisering is van het meer algemene 'discriminatie op basis van godsdienst' zoals de gangbare grond luidt die gehanteerd wordt door overheid en registrerende organisaties zoals het Openbaar Ministerie, en de Antidiscriminatie Bureaus die discriminatie op basis van islam/moslims hieronder registreren.

Eén ding maakten deze reacties wel duidelijk. Het is niet gemakkelijk het begrip islamofobie ingang te doen vinden in het Nederlandse publieke en politieke debat. De reacties variëren van slecht begrijpen, het aandragen van punten die aanscherping behoeven tot ridiculiseren en in diskrediet brengen. Immers, ook degenen die het verschijnsel willen ontkennen vanuit een islamofobe *mindset* richten zich op de definitie, op het ridiculiseren van het concept, op het aantonen van het onwetenschappelijk karakter ervan en ook op het delegitimeren van degenen, wetenschappers en activisten, die het gebruiken.

⁵ Zie: http://www.joop.nl/leven/detail/artikel/20422_gejubel_o_p_facebook_over_in_brand_gestoken_moskee/

Wikipedia

Ook op Wikipedia heeft het antimoslim klimaat in het publieke debat in Nederland zijn weerslag. Kijken we naar het verschil in definitie in Wikipedia-versies, de Engelse Wikipedia en de Nederlandse Wikipedia. In de Engelse staat: 'Islamofobie wordt in het algemeen gebruikt om te verwijzen naar vooroordelen, haat en een irrationele angst of racisme tegenover moslims'(mijn vertaling). De Nederlandse Wikipedia stelde in september 2013 het volgende over islamofobie: 'Het neologisme islamofobie is een denigrerende term die gebruikt wordt om angst voor de islam als onredelijk of ziekelijk te bestempelen'. Half november van hetzelfde jaar was deze tendentieuze definitie vervangen door meer neutrale bewoordingen: 'Het neologisme islamofobie is een term die wijst op een ongefundeerde, irrationele angst voor islam en moslims. Vaak wordt dit gelinkt aan vooroordelen of discriminatie van moslims. Er bestaan verschillende definities van islamofobie. Het gebruik van de term wordt bekritiseerd omdat het critici te snel in een hoekje zou plaatsen'.⁶

Een ander voorbeeld van de negatieve benadering van het begrip islamofobie is te vinden op de populistische website GeenStijl.nl. Deze website gebruikt het logo 'tendentieus, ongefundeerd en nodeloos kwetsend' en de artikelen en commentaren die op de site worden gepubliceerd, voldoen ruimschoots aan dit devies. Over islamofobie werd middels een citaat van Pat Condell het volgende gezegd: 'Islamofobie is een islamitische afkorting voor de vrijheid van meningsuiting, seculiere democratie en gezond verstand' ⁷, met andere woorden als je islamofob bent, ben je een verstandige democraat die de vrijheid van meningsuiting koestert. Deze definitie werd gegeven in een kort commentaar op de lancering van een petitie door het *Collectief tegen Islamofobie en Discriminatie* dat streeft naar erkenning van islamofobie als een officieel erkende discriminatiegrond. Op het Geenstijl commentaar volgden 623 reacties, merendeels beledigend van aard ten opzichte van het Collectief, mensen die discriminatie van moslims aan de orde stellen en moslims. Wikipedia en de website Geenstijl vormen in hun definitie van islamofobie geenszins een uitzondering. Anderen verwerpen het begrip als 'een slogan zonder inhoud omdat islamisten het begrip gebruiken als zij (en niet alleen de islam) worden bekritiseerd'. Een blogger: "*Waar 'islamofobie' wordt geroepen zijn de islamisten nooit ver weg, en niet alleen de Moslimbroeders. Andere, nog veel radicalere stromingen, roepen nog veel harder en vaker dat 'de islam wordt aangevallen.' Door dat alles is 'islamofobie' een nietszeggende en inhoudsloze kreet geworden*".⁸

In de volgende paragrafen zal ik meer serieuze definities van islamofobie bespreken. Ik ga in op de motieven van wetenschappers die terughoudend zijn om de term te gebruiken en op alternatieve begrippen die door wetenschappers zijn aangedragen om het verschijnsel discriminatie van moslims en achterliggende ideologieën te karakteriseren. Daarbij is het belangrijk op te merken dat het niet ongebruikelijk is bij complexe sociale problemen dat er veel discussie is over de aard van de problematiek en de definitie van een verschijnsel. Dat gebeurt niet alleen in de wetenschap maar ook in politieke en maatschappelijke organisaties. Dit geldt des te meer voor sterk gepolitiseerde verschijnselen waarvan aard en omvang en soms zelfs het bestaan als zodanig worden betwist. Dit is in het verleden het geval geweest voor vergelijkbare uitsluitingsmechanismen zoals seksisme en racisme. Tegenwoordig is dit zeker het geval voor islamofobie.

⁶ wikipedia.org

⁷ http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2013/05/jengelpetitie_verbied_islamofobie.html

⁸ Carelbrendel.nl/ Islamofobie is door politiek misbruik een inhoudsloze term geworden- 21 oktober 2013

Het definiëren van islamofobie

Begin twintigste eeuw werd de term islamofobie voor het eerst gebruikt door twee Franse koloniale bestuurders in West Afrika, Maurice Delafosse en Alain Queillien⁹. Voor zover bekend duurde het daarna tot 1985 toen wetenschapper Edward Said het concept islamofobie gebruikte in zijn analyses over het oriëntalisme en de manier waarop de berichtgeving over islam bepaalt hoe het westen tegen de rest van de wereld aankijkt. In de jaren negentig van de vorige eeuw werd het begrip islamofobie vooral gehanteerd door sociale bewegingen. Dit veranderde toen de Engelse Runnymede Trust een rapport uitbracht over het verschijnsel met een uitgebreide definitie die vooral de aspecten van haat en angst benadrukte. Sinds die tijd is het begrip steeds vaker gebruikt in wetenschappelijk werk. Soms wordt het echter niet of nauwelijks expliciet gedefinieerd. Soms wordt een vage definitie en uitleg gegeven of worden alleen enkele algemene eigenschappen genoemd. Er wordt vooral verwezen naar angst, vrees en haat tegenover islam en moslims en naar opvattingen over de islam als een homogene, onveranderlijke entiteit die geen interne variaties kent. De islam wordt vanuit deze visie gezien als een object van vijandigheid omdat deze niet verenigbaar zou zijn met westerse waarden en normen. Soms wordt alleen de islam genoemd en niet moslims, of omgekeerd, alleen moslims en niet de islam. Soms wordt alleen gesproken over emoties en worden rationele argumenten, ideologieën en praktijken over het hoofd gezien. Bleich bijvoorbeeld houdt het kort waar hij benadrukt dat islamofobie het best kan worden begrepen als ongenueanceerde negatieve houdingen of emoties tegenover de islam of moslims omdat zij behoren tot een afgebakende groep of categorie mensen.¹⁰ Als zodanig, zo stelt hij, kan het worden vergeleken met racisme of seksisme. Hij wijst hierbij op een reeks van emoties zoals afkeer, minachting, wantrouwen, achterdocht, angst en gevoelens van vijandigheid. Inderdaad is het belangrijk om als het om de emotionele dimensies gaat, deze niet te beperken tot angst en haat, zoals de Runnymede Trust deed. Het bezwaar van deze beknopte definitie is echter dat achterliggende ideologieën en resulterende praktijken onopgemerkt blijven.

Emoties, houding en ideologie

In mijn optiek moet een definitie van islamofobie verwijzen naar moslims en islam, naar emoties, houdingen en cognities, naar het ideologische en ook naar praktijken. Tegelijkertijd moet de ruimte voor godsdienstkritiek open blijven. Ik heb de definitie eerder behandeld in het boek *Islamofobie en discriminatie*. Dat werd een apart theoretisch hoofdstuk waarin ik inging op etymologische, historische en maatschappelijke achtergronden. Ik besprak de theorievorming over racisme, wat een ideologie is, de sociaal psychologische verschijnselen van stigmatisering, stereotypen en vooroordelen. Allen pijlers waarop mijn definitie rustte. Afsluitend en tegen de achtergrond van die bespreking concludeerde ik dat islamofobie een relatief recent begrip, maar geen recent verschijnsel is. Het betreft een fenomeen dat wortels heeft in de geschiedenis maar nu een opleving kent onder invloed van internationale ontwikkelingen en ontwikkelingen in de etnisch diverse samenleving. Islamofobie is een eigentijdse vorm van racisme dat tot uiting komt in maatschappelijke processen van stigmatisering waarin vooroordelen en stereotypen een centrale functie vervullen. Het islamofobe vertoog richt zich afwisselend of tegelijkertijd op religie – vaak opgevat als ideologie – en op cultuur, waaronder ook het gendersaspect waar veelal vrouwen mikpunt zijn. De veelvoorkomende opvatting van islamofobie als uitsluitend een uiting van gevoelens van angst of haat is te beperkt. Die besteedt slechts aandacht aan de emotionele component terwijl cognitieve componenten onderbelicht blijven. Denk hierbij aan het bewust verdacht maken van groepen om zo in te spelen op vaak vage angstgevoelens onder burgers. Zo'n beperkte opvatting leidt niet tot een beter begrip van het verschijnsel. Zo kwam ik

⁹ F.Bravo Lopez 'Towards a definition of islamophobia: approximations of the early twentieth century', *Ethnic and Racial Studies*, 2011, 34(4), pp. 562-3.

¹⁰ E. Bleich, 'Defining and Researching Islamophobia', in: *Review of Middle East Studies*, 2012, 46(2), pp. 179-189.

samenvattend tot de volgende formulering - en dat is de passage waarop de columnisten reageerden, de rest hadden ze wellicht niet gelezen:

‘Islamofobie is een historisch-maatschappelijk gegroeide ideologie die met behulp van beelden, symbolen, teksten, feiten, interpretaties en gedragingen systematisch en consistent een negatieve betekenis geeft aan ‘de islam’ en/of aan ‘moslims’. Zo worden de perceptie, de betekenisgeving, het begrip, de attitudes en het gedrag van mensen tegenover de islam en moslims beïnvloed ten gunste van sociale uitsluiting van moslims als ‘de ander’ en ten gunste van discriminerende, ongelijke behandeling in het culturele, sociale, economische en politieke domein’.¹¹ Niet genoeg kan hierbij worden benadrukt dat moslims enerzijds niet alleen worden gediscrimineerd op grond van religie, maar ook op afkomst, terwijl anderzijds discriminatie op de grond van het islamitisch geloof zich ook richt op niet-moslims die als zodanig (ten onrechte) geïdentificeerd worden op basis van uiterlijke kenmerken zoals naam, taalgebruik, fysiek voorkomen en kleding. Deze uiterlijke kenmerken zijn aanwijsbaar een dimensie van racisme bij moslimdiscriminatie. Wat betreft de definitie van discriminatie sluit ik in dit rapport aan bij de definitie die in het strafrecht wordt gehanteerd. Het wetboek van strafrecht spreekt bij de definitie van discriminatie van elke vorm van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur die ten doel heeft of ten gevolge heeft of kan hebben dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden teniet worden gedaan of aangetast.¹²

Criteria en context

In een expertmeeting over islamofobie die het Contact Orgaan Moslims Overheid (CMO) in de herfst van 2013 organiseerde werd ingegaan op criteria op grond waarvan een uiting kan worden aangemerkt als islamvijandig. Hoe bepaal je nu of een verbale uiting een uitdrukking is van islamofobie? Medepresentator Martijn de Koning (RU Nijmegen) wees op een aantal belangrijke elementen:

1. er zou een idee moeten zijn van een essentie van islam, die
2. haaks staat op wat wordt gezien als essentie van het Westen en
3. van iedere uiting/gedragsskenmerk van individuele moslims wordt een uiting gemaakt van de vermeende spanning tussen die twee essenties.

Aanvullend hieraan pleit ik ervoor ook contextuele aspecten mee te wegen. Er dient niet alleen te worden gekeken naar de uiting op zich maar ook naar de omstandigheden waarin deze werd gedaan. De CERD (het VN comité voor de eliminatie van raciale discriminatie) noemt in zijn aanbeveling over het verspreiden van hate speech de volgende contextuele factoren die bij een beoordeling van een uiting betrokken zouden moeten worden:¹³

- **De inhoud en vorm van de speech**, het gaat daarbij om aspecten zoals: is deze provocerend, hoe is de stijl?
- **Het heersende sociale en politieke klimaat**, bijvoorbeeld de bestaande patronen van discriminatie, iets wat in de ene context neutraal is, kan in een andere een gevaarlijke betekenis hebben.
- **De positie of status van de spreker**: gaat het om iemand die bekendheid geniet, een belangrijke politicus of opiniemaker?
- **Het bereik van de speech** welke media worden gebruikt, wat is hun reikwijdte, wordt de boodschap veelvuldig herhaald, tegenover welk publiek? Dit kan namelijk

¹¹ Zie ook C. Allen *Islamophobia*, 2010, bij wiens definitie ik grotendeels aansluit.

¹² Zie voor een meer uitgebreide bespreking van het discriminatiebegrip, I. van der Valk *Islamofobie en discriminatie*, p. 96 e.v.

¹³ Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) General recommendation no 35, Combating racist hate speech, 26 September 2013, p. 5.

wijzen op een vooropgezette strategie om een vijandige houding te bewerkstelligen tegenover etnische groepen.

- **De doelen van de speech:** speeches die tot doel hebben mensenrechten van individuen en groepen te beschermen of te verdedigen, mogen geen onderwerp zijn van strafmaatregelen of andere sancties, aldus de CERD.

Terughoudendheid

Welke argumenten worden nu gebruikt door tegenstanders van het islamofobie-begrip? We komen verschillende motieven tegen voor de terughoudendheid om uitingen van vijandigheid tegenover moslims/islam te identificeren als islamofobie. In aansluiting bij Meer & Modood wil ik wijzen op de volgende argumenten:¹⁴

1. Moslim-zijn wordt gezien als een keus en niet als een onveranderlijke identiteit zoals het geval is bij identiteitskenmerken die aanleiding geven tot racisme of seksisme.
2. Er is een aarzeling om moslims als slachtoffers te beschouwen omdat zij in andere contexten zelf daadwerkelijk dan wel potentieel onderdrukkers zijn. Er wordt bijvoorbeeld op gewezen dat christenen in moslimlanden sterker te lijden hebben van godsdienstdiscriminatie dan moslims in het westen. Ook de associatie met terrorisme speelt hierbij een rol.
3. Waar moslims soms de ervaring hebben van belediging en discriminatie vinden anderen dat er een gezond kritisch debat over godsdienst wordt gevoerd. Islamofobie wordt in deze visie, die onder meer wordt aangehangen door Hirsi Ali, wel een 'mythe' genoemd die erop gericht is kritiek op de religie onmogelijk te maken.

Het is uiteraard belangrijk de ruimte voor het legitiem kunnen leveren van godsdienstkritiek niet af te grendelen. Daarom is het van zeer groot belang dat de term islamofobie zorgvuldig wordt gebruikt. Misbruik van deze term om iedere vorm van godsdienstkritiek onmogelijk te maken en in een kwaad daglicht te stellen dient dan ook krachtig weersproken te worden. Dit geldt ook voor kritiek op interpretaties van het islamitisch geloof die haaks staan op gelijkwaardige posities van vrouwen en homoseksuelen. Deze interpretaties legitimeren met verwijzing naar islamofobie om de kritiek te pareren is geen zorgvuldig gebruik van de term. Dat geldt ook voor politiek misbruik waarbij het totale westen vanuit een monolithische en reductionistische benadering wordt afgeschilderd als islamofob. Het feit dat het begrip islamofobie wordt misbruikt kan echter geen reden vormen om het in wetenschap en het maatschappelijk verkeer niet meer te hanteren. De Noorse antropoloog Sindre Bangsted die een voortreffelijke boek schreef over de terrorist Anders Breivik en de rol van islamofobie in zijn denken maakte in dit verband een vergelijking met het begrip antisemitisme.¹⁵ Dit concept dat het racisme tegenover joden aanduidt, wordt niet zelden politiek misbruikt om kritiek op de staat Israël te diskwalificeren. Tot op heden hebben we echter nog niet gezien dat dit aanleiding heeft gegeven om de term antisemitisme niet meer te gebruiken.

Rond deze vraagstukken ligt zeker een uitdaging die raakt aan de vrijheid van meningsuiting. In dit verband wil ik wijzen op wat het CERD hierover zegt. Het comité nam in augustus 2013 een algemene aanbeveling aan tegen racistische hate speech. Het comité erkende hiermee de belangrijke maatschappelijke rol die hate speech vervult in de huidige tijd met zijn nieuwe communicatiemiddelen. Het comité wijst ook op de rol die hate speech vervult in de processen die leiden tot ernstige mensenrechten schendingen en genocide. De CERD draagt een belangrijke overweging aan in het spanningsveld van antidiscriminatie en vrijheid van meningsuiting, een veelbesproken onderwerp in het publieke debat. De CERD betoogt het volgende: De maatregelen die erop gericht zijn het aanzetten tot discriminatie en

¹⁴ N. Meer & T. Modood, 'Analysing the Growing Scepticism Towards the Idea of Islamophobia', in ARCHES, *Islamophobia and anti-Muslim hatred: causes & remedies*, 2010, 4(7), p. 124.

¹⁵ S. Bangsted, *Anders Breivik and the rise of islamophobia*, Zed Books, London 2014, p. 18.

discriminatie uit de weg te helpen, moeten worden genomen met inachtneming van de beginselen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de Conventie. Het gaat dus om het geheel aan mensenrechten en niet alleen om de vrijheid van mening en meningsuiting, maar dat is wel een heel belangrijk principe om aan te refereren als de legitimiteit van restricties op speech wordt bekeken. Die restricties moeten heel precies worden geformuleerd en kunnen niet dienen als voorwendsel om sociale onvrede of oppositie de mond te snoeren, aldus de CERD. Het comité is dan ook van mening dat de uiting van ideeën en opinies in de context van academische of politieke debatten -waar geen sprake is van aanzetten tot haat, minachting, geweld of discriminatie- gezien moet worden als legitieme uiting van de vrijheid van expressie. Dit geldt ook als zulke ideeën controversieel zijn. Het recht op de vrijheid van expressie is evenwel, nog steeds volgens het CERD, niet grenzeloos maar kan aan restricties worden onderworpen, maar dan moet dat wel wettelijk zijn geregeld en noodzakelijk zijn voor de bescherming van de rechten of reputatie van anderen. Vrijheid van meningsuiting kan en mag het teniet doen van de rechten en vrijheden van anderen niet tot doel hebben, met inbegrip van het recht op gelijkheid en non-discriminatie. Het gaat niet om het eenvoudigweg tegenover elkaar stellen van het recht op vrije meningsuiting en de beteugeling daarvan ten gunste van beschermde groepen. *Ook die groepen en personen genieten namelijk het recht op vrijheid van meningsuiting en vrijheid van raciale discriminatie in het uitoefenen van dat recht. Racistische hate speech legt slachtoffers potentieel het zwijgen op en tast aldus hún recht op vrije meningsuiting aan.*(cursivering van mij)

Andere begrippen

Terughoudendheid om het begrip islamofobie te gebruiken treffen we ook aan onder sommige wetenschappers en zij stellen soms andere concepten voor. Het probleem waar het om gaat, zo stelt bijvoorbeeld de Britse wetenschapper Halliday, bestaat uit het negatief stereotyperen van moslims als groep terwijl de term islamofobie ook angst voor de islam als geloof behelst.¹⁶ Er bestaat dan het risico dat alle kritiek op de islam wordt gestigmatiseerd. Hij suggereert daarom het begrip **antimoslimisme** te gebruiken. Het Nederlandse Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) sluit in een publicatie over blasfemie hierbij aan. De afwijzing van discriminatie op grond van godsdienst is onderdeel van het mensenrechtenbeleid. Mensenrechten hebben betrekking op mensen en niet op godsdiensten zo stelt het MDI. Daarbij wijst de auteur in de publicatie waarin dit wordt toegelicht, bovendien nog op het volgende. In internationale instanties wordt door sommige regimes uit islamitische landen getracht misstanden toe te dekken door te claimen dat ze deel van religie zijn en kritiek erop en verzet ertegen af te schilderen als islamofobie. Vanuit deze achtergrond gebruikt het MDI het begrip **moslimdiscriminatie**.¹⁷ Voor deze instelling voldoet dit want men houdt zich bezig met gedragingen, al of niet strafbare. Het bezwaar bij een meer algemene beperking tot moslimdiscriminatie is dat het bij het begrip discriminatie alleen over handelingen gaat en niet over achterliggende attitudes, gevoelens en ideologieën. De Nijmeegse wetenschappers Poorthuis en Salemink die een indrukwekkende studie verrichtten naar de beeldvorming over de islam in de laatste honderdvijftig jaar (zie p. 16 e.v.) spreken consequent van **anti-islamisme**.¹⁸ Het probleem hiervan is dat islamisme meestal wordt gebruikt voor extremistische versies van de islam en daarom kan het gebruik van deze term in de context van moslimdiscriminatie verwarring wekken.

Alarmisme

Koen Vossen die een portret van de PVV in boekvorm publiceerde, muntte het begrip **islam-alarmisme** dat volgens hem neutraler aandoet. 'Fobie duidt meer op een psychische

¹⁶ F. Halliday, 'Islamophobia reconsidered', in: *Ethnic and Racial Studies*, 1999, vol. 22, ed. 5, pp. 892-902.

¹⁷ A. Evenhuis, *Blasphemous matter: Blasphemy, defamation of religion and Human Rights*, Amsterdam, 2008.

¹⁸ M. Poorthuis & T. Salemink, *Van Harem tot Fitna, beeldvorming van de islam in Nederland 1848-2010*, Nijmegen, 2011.

stoornis dan op een politieke visie', zo stelt hij. 'Kern van het islam-alarmisme is een essentialistische visie op de islam als een totalitaire ideologie die zowel in tijd als ruimte onveranderlijk is', aldus Vossen.¹⁹ Neutraler wellicht maar tegelijkertijd ligt daar een bezwaar: alarmisme sluit totaal niet aan bij het discursieve veld dat rond uitsluitingsmechanismen is geëvolueerd, bij het gangbare taalgebruik rond het onderwerp discriminatie.

Marcel Maussen suggereert **antimoslim gevoelens**.²⁰ Hij beperkt zich hierbij te veel tot alleen het gevoelsaspect en laat dus attitudes, en het cognitieve buiten beschouwing. Daarnaast komen we **moslimofobie** tegen, waarbij ook wordt voorgesteld om beide te hanteren, moslimofobie en islamofobie, de een om te verwijzen naar discriminatie op religieuze gronden, de ander als maatschappelijke discriminatie op culturele gronden van de moslims als sociale groep. Daarbij wordt erop gewezen dat moslims worden gediscrimineerd op grond van hun cultuur, leefwijze, waarden en normen, net als andere groepen die slachtoffer zijn van xenofobie.

Soms wordt daarbij dan tevens gesteld dat moslims in het geseculariseerde Europa niet worden gediscrimineerd op basis van de inhoud van hun religie. Maar juist op dit punt zijn snel veranderingen gaande. Er is een min of meer georganiseerde stroming die juist steeds meer de al of niet vermeende inhoud van godsdienst onder vuur neemt. Ik doel hier op de PVV en zijn volgelingen, vooral op het internet. Dit ter versterking van de meer culturele vormen van discriminatie op basis van 'buitenlanders zijn' of etniciteit die al langer bestonden. Zij slagen er daarmee in de discriminatie steviger te verankeren, meer inhoudelijk te onderbouwen en daarmee te legitimeren. Het is, naar men zegt, de religie (de Koran, de sharia, de praktijken uit de dagen van de profeet) waarom de moslims niet deugen. We discrimineren niet – zo vindt men dan – maar we begrijpen nu de oorzaak van de ondeugden waaronder deze groep lijdt. We kunnen hen redden door hen van hun godsdienst af te helpen. Daarnaast wordt vaker over islam gesproken dan over moslims omdat de rechter heeft bepaald dat er dan geen sprake is van belediging (uitspraak in het zogenaamde 'gezwel arrest'). Wilders en zijn volgelingen hebben hun vertoog hier sterk aan aangepast en proberen zo te profiteren van deze gerechtelijke uitspraak.

Juist in de islamofobe beweging die sterk benadrukt dat 'moslim zijn' niet alleen maar slaat op een geloof maar op een cultuur waarvan alle aspecten van het dagelijks leven zijn doordrongen, kan dit onderscheid niet anders worden geïnterpreteerd dan als een strategische concessie aan de rechterlijke macht die dit kunstmatige onderscheid heeft aangebracht en daar vergaande juridische consequenties aan heeft verbonden.

Een provocatieve actie van Geert Wilders die erop gericht was om de islamitische wereld van zijn religie af te helpen had eind 2013 plaats in de vorm van het aanbieden van een nieuwe vlag met de volgende 'verklaring van waarheid en bevrijding': 'De Islam is een leugen, Mohamed een crimineel en de Koran vergif' (www.Gatesofvienna.net, bezoek op 25 november 2013). Een sticker met dezelfde tekst werd breed verspreid en zelfs in de Tweede Kamer op de deuren geplakt. We zien dat we hier te maken hebben met een variatie op het patroon van de zogenaamde '*White Man's burden*'. Wilders presenteert zich als *the Good Guy* die de moslims alleen maar wil helpen, vooral 'hun' vrouwen. Zo weet hij zijn hatelijke boodschap van legitimatie te voorzien.

¹⁹ K. Vossen, *Random Wilders*. Amsterdam, 2013, p. 67.

²⁰ M. Maussen, 'Anti-Muslim Sentiments and Mobilization in the Netherlands. Discourse, Policies and Violence', in: *Securitization and Religious Divides in Europe, Muslims in Western Europe after 9/11: Why the Term Islamophobia is more a Predicament than an Explanation*, Submission to the Changing Landscape of Citizenship and Security 6th PCRD of European Commission, 2006, pp. 100-42.

Afsluitend

Net als racisme is islamofobie een omstrede sociaal verschijnsel en daarom ook een controversieel concept dat maatschappelijke discussie teweeg brengt. In dit hoofdstuk ben ik ingegaan op de achtergrond en context. Een duidelijke definitie van islamofobie kan de acceptatie en normalisatie van het concept bevorderen. In mijn optiek moet een definitie verwijzen naar moslims en de islam, naar emoties en attitudes maar ook naar denkbeelden, naar het ideologische maar ook naar de praktijken. Tegelijkertijd is het belangrijk om de ruimte voor godsdienstkritiek niet af te grendelen en deze goed te bewaken. In ieder geval is het belangrijk het concept islamofobie te handhaven en niet te vervangen door alternatieve concepten die naar ik liet zien, weer andere nadelen hebben.

Een belangrijk bezwaar tegen de introductie van andere concepten is dat islamofobie als begrip steeds meer geaccepteerd raakt, zowel in de wetenschap, als in de politiek en in het maatschappelijk debat. Dit is een belangrijk argument om het te handhaven en de bezwaren – ook waar die gedeeld worden – dan maar voor lief te nemen. Tenslotte gebruiken we ook de termen homofobie en xenofobie. Als iedereen maar andere concepten introduceert zoals anti-moslimisme, anti-islamisme, islam-alarmisme en moslimofobia, dan lopen we het risico om uiteindelijk niets over te houden. Dat zou een groot verlies zijn want zowel in de sociale wetenschappen als in politieke praktijken zijn concepten belangrijke instrumenten die bruikbaar zijn in de discussie over dit maatschappelijke probleem en het realiseren van veranderingen. Dit wordt overigens goed begrepen in islamofobe kringen waar het een prioriteit lijkt om het concept te delegitimeren.

Hoofdstuk 2

Beeldvorming, opinies en attitudes over moslims/islam in Nederland

In dit hoofdstuk geef ik een indruk hoe er in Nederland tegen moslims en de islam wordt aangekeken. Allereerst bespreek ik een historische studie naar de geschiedenis van deze beeldvorming. Vervolgens ga ik in op de uitkomsten van onderzoek naar de eigentijdse attitudes van Nederlandse burgers tegenover moslims en de islam.

De geschiedenis van beeldvorming over de islam

Poorthuis & Saleminck analyseren de beeldvorming over de islam in de Nederlandse cultuur over de afgelopen 150 jaar.²¹ Zij laten zien dat er sprake is van continuïteit maar ook van breukvlakken, transformatie, hergebruik en vernieuwing van beelden. Oude beelden vormen als het ware een mentaal archief en worden in latere periodes gerecycled. Zij bekijken in hun studie de beeldvorming bij diverse groepen binnen de Nederlandse samenleving: katholieken, protestanten, liberalen en socialisten. Daarnaast belichten zij de beelden van de islam in kunst en cultuur en in islamstudies. Eén van hun bevindingen is dat de dynamiek van de beeldvorming in de kerkelijke wereld fundamenteel verschillend is van die in het seculiere, sociale domein.

Gevaar

Tot de Tweede Wereldoorlog ziet men de islam vooral als een gevaar voor het christendom en voor de maatschappij. Dit beeld is gebaseerd op herinneringen die terug gaan tot de kruistochten en de militaire confrontaties met de Turken in de zeventiende eeuw. Tegelijkertijd symboliseert de islam ook een verre exotische wereld: de Oriënt, 'een oase van niet vervulde verlangens'.²² Dit beeld is gebaseerd op positieve stereotypen. De beeldvorming over de islam functioneerde als een instrument waarmee de visie op de wereld van de westerse waarnemers werd aangescherpt. In het sociale domein was het beeld van de islam vooral verbonden met de koloniale politiek in Nederlands Indië. De Nederlandse koloniale politiek kende twee kanten: onderdrukking van islamitische krachten als een politieke factor aan de ene kant en ruimte voor de islam als godsdienst aan de andere kant.

De kerken zagen de islam als een valse, heidense, 'natuurlijke' religie en schonken vooral aandacht aan de bekering van moslims. Zij deden dit niet alleen om zieltjes te winnen maar vooral ook om vrouwen te redden uit een minderwaardige sociale en huwelijkse status. Vanaf de jaren dertig echter ontwikkelde zich een meer positieve visie gepaard aan een kritische blik op het kolonialisme en op de westerse ideologie van vooruitgang en hiërarchische ordening van samenlevingen.

²¹ M. Poorthuis & T. Saleminck, *Van Harem tot Fitna, beeldvorming van de islam in Nederland 1848-2010*, Nijmegen: Valkhof Pers, 2011.

²² Ibid., p. 580.

Ontmoeting en dialoog

De periode vanaf 1945 tot aan de jaren zestig was een interim periode waarin de beelden over de islam werden beïnvloed door de dekolonisatie, de vestiging van de staat Israël, de Koude Oorlog en de ontwikkelingssamenwerking. Er werd steeds meer nadruk gelegd op de gelijkheid van culturen. Oudere beelden werden hergebruikt en aangepast aan de nieuwe omstandigheden. De islam werd nog steeds wel gezien als iets van ver weg, een godsdienst die los stond van de Nederlandse omstandigheden en verhoudingen. In de kerken ondergingen de beelden intussen een fundamentele verandering. Allereerst begonnen de katholieken de overeenkomsten met de islam te benadrukken. Zij ontwikkelden een theologie van ontmoeting en dialoog in plaats van hiërarchie en uitsluiting. Later volgden ook de protestanten die meer moeite hadden om hun exclusieve visie op het christendom als uitverkoren religie los te laten.²³ In de wetenschap kreeg de studie van de klassieke Arabische teksten steeds minder aandacht ten gunste van de studie van eigentijdse samenlevingen, vanuit een antropologisch en sociologisch perspectief.

Gastarbeiders

De komst van de gastarbeiders markeerde het begin van een nieuw tijdperk. De kerken maakten definitief een keuze voor dialoog, benadrukten oecumenische tradities en bevorderden een rol voor de islam in het openbare leven. Uitzondering hierop waren de orthodoxe protestanten die de islam nog steeds als een heidense religie bleven beschouwen. In de politiek lanceerden christendemocraten het idee van een islamitische zuil, die op gelijke voet zou moeten staan met de verschillende christelijke en seculiere zuilen binnen de Nederlandse sociale ordening. Zo'n zuil zou moeten dienen als een instrument bij de emancipatie van de moslims zoals dat eerder in de geschiedenis ook had gefunctioneerd voor de katholieken. Islam wetenschappers gingen de islam bestuderen als een levende religie en cultuur binnen hun eigen samenlevingen in plaats van als een ver-weg-godsdienst.

Vanaf de jaren negentig was er steeds meer sprake van negatieve beeldvorming onder invloed van de Rushdie-affaire, 11/09 en de moord op van Gogh. Dit veranderende sociale klimaat beïnvloedde vermoedelijk ook de kerken waar steeds meer afstand werd genomen van het dialoog model en steeds meer opnieuw de uniciteit en het speciale karakter van het christendom werden benadrukt. 11/09 werd er vaker gezien als een teken van een eindstrijd, de Apocalyps, een visie die sterk lijkt op het rechts-populistische gedachtegoed van de PVV.

Patronen van recycling

De onderzoekers die dit werk over de historische beeldvorming over de islam schreven maken een onderscheid tussen vier patronen van recycling in het actuele debat over de islam waar oude beelden zich vermengen met nieuwe. Hierdoor ontstaat een mengvorm waarin de geschiedenis niet alleen de functie van legitimatie vervult maar ook gezag verleent aan nieuwe gezichtspunten.

Deze vier patronen, of eerder narratieven zijn de volgende: de islam binnen de grenzen van Europa, de islam als exotisch oriëntalisme, het debat over de oorspronkelijk bronnen van de Europese cultuur en de islam als een lagere religie.

Het eerste discours gaat over de invasie van de islam binnen de grenzen van Europa. Deze invasie vindt niet gewapenderhand plaats zoals toen de moslims 'voor de poorten van Wenen' stonden maar, zo redeneert men, met de middelen van 'de immigratie en de baarmoeder'. In

²³ 'Nederland en de Islam: onbegrepen en moeizaam' een studie van de EO (2014) naar eigentijdse attitudes van o.m. christenen tegenover de islam en moslims laat zien dat kerkgaande protestanten uitgesproken negatiever zijn over de islam dan kerkgaande katholieken en niet-kerkelijke geloofsgenoten. Kerkgaande katholieken hebben vaker persoonlijk contact met moslims dan kerkgaande protestanten.

deze visie zijn de moslims een vijfde kolonne die Europa wil overheersen. Men wil de kans hierop vergroten door getalsmatige toename via migratie en hoge geboortecijfers.

De meer positieve maar stereotiepe beelden van het exotisch oriëntalisme is het tweede discours. Dit verhaal moet in het huidige debat en zeker in de visuele vormen daarvan steeds maar kracht en bijval afstaan aan meer agressieve benaderingen.

De theorie van de drie bronnen van de Europese beschaving, het christendom, het humanisme en het judaïsme, met uitsluiting van de islam, is het derde discours. Het kwam vanaf het einde van de jaren tachtig tot ontwikkeling en werkte als een sterk argument voor uitsluiting van de islam die geen periode van Verlichting heeft gekend met de daarbij horende nadruk op vrijheidsrechten.

De visie op de islam als een lager staande religie heeft in de afgelopen periode in de kerken terrein gewonnen, vooral in de protestantse kerk. Het betekent een terugkeer naar en recycling van een hiërarchische visie op religies, vooral waar allianties worden aangegaan met niet-religieuze, populistische en extreme visies op de islam.

Relatief nieuwe beelden van de islam, positief en negatief, worden samengesteld uit de oecumenische gedachte gebaseerd op wederzijds begrip en dialoog tussen de 'religies van het boek', de wereldwijde religieuze dekolonisatie van het christendom, het seculiere concept van een multiculturele samenleving, het pleidooi voor een islamitische zuil in de politiek en tenslotte het politieke anti-islamisme in de populistische politiek. Het politieke anti-islamisme komt, nog steeds volgens de onderzoekers, voor in het populistische milieu in verschillende varianten, maar ook in linkse kringen en in rechts-liberale, christelijk orthodoxe en neoconservatieve milieus.

Onderzoek naar eigentijdse attitudes over islam en moslims

Met enige regelmaat wordt de houding van Nederlandse burgers tegenover moslims/islam onderzocht. Dit gebeurt vooral door middel van surveys met vragenlijsten waarin stellingen worden geformuleerd waar de respondent dan al of niet mee kan instemmen.

De Hond en de PVV

Opmerkelijk was het onderzoek van Maurice de Hond in opdracht van de PVV. De Hond peilde in juni 2013 de houding tegenover islam en immigratie onder 1900 Nederlanders. Het zou volgens het onderzoeksbureau gaan om een representatieve steekproef.²⁴ De uitkomsten laten, niet geheel onverwachts, een overwegend negatieve houding zien. Daarbij scoren kiezers van de PVV, de VVD, 50plus, ouderen en lager opgeleiden steeds het meest negatief. Zowel bij de vraagstelling als bij de samenstelling van het panel zijn door kritische lezers terecht veel vraagtekens geplaatst en de uitkomsten moeten dan ook zeker niet los van de context worden weergegeven als dé attitudes van dé Nederlanders over de islam.²⁵ Veel vragen zijn ondeugdelijk als het er echt om gaat inzicht te krijgen in de attitudes van Nederlandse burgers ten opzichte van de islam en moslims en zijn soms zelfs een reproductie van leuzen in het PVV programma zoals de stelling 'er is ondertussen genoeg islam in Nederland'. Ze bevatten vooroordelen of zijn te algemeen en weinigzeggend. Toch namen veel kranten de berichtgeving over het onderzoek vrij kritiekloos over. Hiermee werd een negatieve stemming gereproduceerd en misschien was dat wel het meest gewenste, zo niet beoogde effect. Een grote meerderheid, 77 procent van de onderzochte groep zegt nee tegen de stelling: 'Vindt u dat de Islam een verrijking is van Nederland'? Eveneens een meerderheid – 55 procent – vindt dat er een stop moet komen op immigratie vanuit islamitische landen. Maar liefst 63 procent zegt ja tegen de stelling 'Vindt u dat er een stop moet komen op het

²⁴ Zie: http://www.pvv.nl/images/stories/Reactie_op_Islam_in_Nederland.pdf

²⁵ Zie bijvoorbeeld: <http://edgeofeuropa.wordpress.com/2013/06/01/wie-betaalt-bepaalt-ook-bij-de-hond/>

bouwen van nieuwe moskeeën in Nederland'? 72 procent zegt voor een grondwettelijk verbod op de sharia in Nederland te zijn. Maar wat wordt precies verstaan onder 'de sharia'? Vermoedelijk loopt de invulling van dit begrip nogal uiteen.

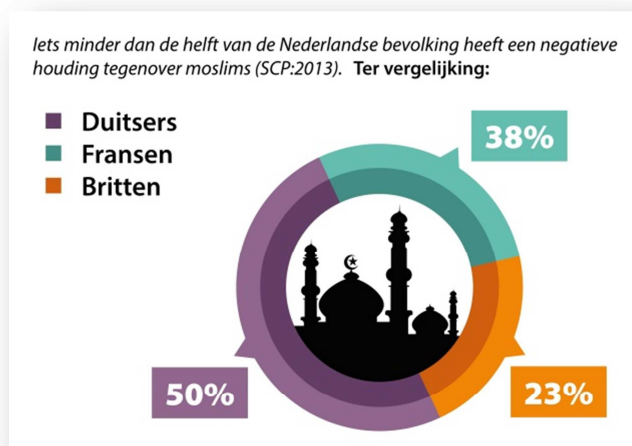
Met de stelling 'Nederland is er beter op geworden door de komst van migranten uit Islamitische landen' is 64% het oneens. Ruim drie kwart van de Nederlanders (77 procent) vindt volgens dit onderzoek de islam 'geen verrijking' van Nederland. 68 procent bevestigt de zeer tendentieuze stelling dat 'er inmiddels genoeg Islam is in Nederland'. 72% antwoordt bevestigend op de vraag 'Denkt u dat er een relatie is tussen de islam en de recente terreurdaden in Boston, Londen en Parijs'? Nu is het algemeen bekend dat de daders een moslim-extremistische achtergrond hebben. Maar let op de veralgemenisering want daar schuilt een vooroordeel: de vraag gaat immers over een relatie met 'de islam' en niet met islamistisch extremisme.

Helft bevolking negatief t.o.v. moslims

Meer objectieve wetenschappelijke studies geven de volgende data. Het longitudinale project 'De sociale staat van Nederland' constateert in zijn tweejaarlijkse rapportage 2012-2013 dat de Nederlanders ondanks de economische crisis minder negatief zijn geworden over immigratie in vergelijking met de periode voor 2008, alhoewel nog steeds een derde van de bevolking tegen immigratie is. Ongeveer de helft van de bevolking heeft een negatieve houding tegenover moslims zoals de reacties op de volgende stellingen laten zien. De helft van de respondenten, 52% antwoordde bevestigend op de stelling 'de meeste moslims in Nederland respecteren de cultuur en levenswijze van anderen' en de stelling 'de West-Europese levenswijze en die van moslims zijn onverenigbaar' werd door 44% bevestigend beantwoord.²⁶

Ter vergelijking: een PEW survey van 2008 laat zien dat 52% van de Spanjaarden, 50% van de Duitsers, 38% van de Fransen, 23% van de VS-burgers en 23% van de Britten een ongunstige opinie hebben over moslims.²⁷ Nederlanders werden niet onderzocht in de PEW survey van 2008 maar wel in die van 2005 toen zo'n 50% van de Nederlanders blijken van een negatieve houding tegenover deze groep.

Figuur 2.1 – Ongunstige opinie over moslims

Bron: *Pew 2008*

²⁶ R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer & N. Sonck, *De sociale staat van Nederland 2013*, Den Haag, SCP, 2013, pp. 71-2.

²⁷ PEW Research Center PEW Global Attitudes Project 2008/ pewglobal.org

Een studie verricht in opdracht van de EO bevestigt eind 2014 opnieuw de negatieve houding van veel Nederlanders, christenen en niet-christenen, tegenover moslims.²⁸ Ruim de helft geeft aan sinds de zomer van 2014 – dus sinds de opkomst van IS in het Midden Oosten – negatiever te zijn gaan denken over de Islam. Een ruime meerderheid van 80 % van de mensen heeft geen of nauwelijks contact met moslims. Terwijl 79% zich nooit persoonlijk bedreigd voelt is dat voor 18 % af en toe wel zo, 2 % regelmatig en 1 % vaak. Christenen kenmerken zich wel door meer openheid om moslims te leren kennen. Televisie (71 %) en sociale media (21 %) zijn de belangrijkste informatiebronnen over de islam, kerk en moskee voor 8 % en de koran voor 7%. Een andere studie over specifieke deelgroepen laat het volgende zien. In een (christenen-moslim) vergelijkende studie over fundamentalisme en out-groep vijandigheid vond Koopmans dat 23% van de christenen in Europese landen geloven dat moslims erop uit zijn de westerse cultuur te vernietigen.²⁹

Internationale vergelijking

Trendanalyse intolerantie

In een trendanalyse met betrekking tot intolerantie in verschillende West Europese landen komt geen eenduidig beeld naar voren over de periode 1981 - 2008.³⁰ De trend in intolerantie kent variaties in verschillende West Europese landen en zelfs binnen landen en met betrekking tot verschillende etnische, nationale en religieuze groeperingen. Op het niveau van afzonderlijke landen is er geen waarneembare specifieke relatie tussen intolerante houdingen en specifieke contextuele ontwikkelingen op landelijk niveau. Ook de grootte van de groepen lijkt geen rol te spelen. Wel zijn er sterke aanwijzingen voor de relatie tussen intolerante houdingen en verscheidene economische, demografische en sociaalpolitieke en culturele factoren. Macro-economisch gaat het om welvaart, demografisch om leeftijd, opleiding en klasse, sociaalpolitiek om burgerschapsregime, welvaartstaat en politieke oriëntatie en cultureel om het niveau van sociaal vertrouwen, contact met minderheden en perceptie van culturele dreiging. Roma hebben in alle onderzochte landen te maken met de hoogste niveaus van intolerantie, gevolgd door moslims. De perceptie van culturele dreiging lijkt in relatie tot intolerantie belangrijker dan de perceptie van economische dreiging. In sommige landen ging volgens dit onderzoek de toename van intolerantie gepaard met een toename in ondersteuning voor extreemrechtse of populistische partijen. Dit was voor Nederland het geval, aldus het Rand Europe rapport.

Onderzoek naar spanningen

Gallup deed tussen 2006 en 2010 onderzoek in 48 landen naar de vraag of spanningen tussen de moslim wereld en het westen door burgers gezien werden in termen van identiteit met cultuur en religie als kern oorzaken of in termen van politieke verschillen en daardoor gemakkelijker oplosbaar. Het percentage geïnterviewden dat de spanningen interpreteerde als voortkomend uit verschillen in identiteit bleek in het Westen groter dan in de islamitische wereld. Van alle westerse landen die aan het onderzoek deelnamen scoorde Nederland zoals onderstaande tabel laat zien het hoogst. Vergeleken met andere westerse landen hecht men in Nederland veel meer belang aan culturele en religieuze aspecten als verklaring voor spanningen tussen de moslimwereld en het westen dan in andere landen die vaker wezen op politieke aspecten.

²⁸ EO, *Nederland en de Islam: onbegrepen en moeizaam*, 20 november 2014.

²⁹ Het percentage moslims dat gelijksoortige opinies had over christenen lag overigens nog hoger, zie: R. Koopmans, *Fundamentalism and out-group hostility, muslim immigrants and christian natives in Western Europe*, Berlin, WZB Mitteilungen, 2013.

³⁰ <http://www.randeurope.org/intolerance>

Tabel 2.1 – Spanningen tussen de moslimwereld en het Westen (in % ondervraagden)

	Cultureel	Religieus	Politiek
Nederland	29	49	20
Duitsland	18	30	45
Frankrijk	19	22	43
VS	26	36	35
Libanon	7	16	74

Bron: Gallup 2012

Determinanten en patronen

Hoe komen vooroordelen tegen moslims tot stand en welke patronen kunnen worden waargenomen? De volgende studies werpen enig licht op de determinanten en patronen van anti-moslim attitudes in Nederland en elders. Strabac en Listhaug (2008) onderzochten de mate en determinanten en patronen van anti-moslim vooroordelen in West en Oost Europa met behulp van de Europese Waarden Studie (1999-2000).³¹ Zij constateerden op basis van een grote dataset uit verschillende landen dat vooroordelen tegen moslims significant meer voorkwamen dan vooroordelen tegen migranten in het algemeen, ook al voor de aanslagen van 11/09. De wortels van dit probleem gaan dus verder terug dan de terroristische aanvallen in de VS. Volgens deze onderzoekers hebben we te maken met een vertrouwd verschijnsel van vooroordeel maar is nu alleen een andere groep mikpunt. Zij vonden weinig aanwijzingen dat religieuze of culturele elementen een belangrijke rol spelen. Evenmin vonden zij nauwelijks aanwijzingen voor *group conflict* theorieën waarin voor de verklaring van vooroordelen veel belang wordt gehecht aan economische competitie. Ook de grootte van de moslimpopulatie had nauwelijks invloed op het anti-moslim vooroordeel. Dit lijkt er volgens de onderzoekers op te wijzen dat de informatie over internationale, vaak controversiële gebeurtenissen rond de islam en moslims een belangrijke bron van negatieve beeldvorming is, los van concrete aantallen moslims in een land en lokale ervaringen. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat dit evenzeer voor Oost- als West-Europese landen geldt, los van de verschillen tussen deze gebieden. In Oost Europa hebben twee landen van oudsher grote nationale moslim minderheden terwijl de andere landen slechts zeer kleine aantallen moslim migranten hebben. West-Europa heeft veel grotere aantallen moslim migranten.

Opinies en attitudes van jongeren

In een grootschalig survey onder jongeren in de regio Utrecht bleek dat de meeste van hen een positieve houding hebben ten opzichte van mensen uit andere bevolkingsgroepen. 10 tot 20% van de ondervraagden denkt echter wel overwegend negatief over mensen met andere culturele of religieuze achtergronden.³² Hierop doorvragend komt naar voren dat driekwart van de jongeren niet zo positief denkt over *specifieke* bevolkingsgroepen. De Marokkaanse bevolkingsgroep wordt hierbij het meest genoemd. Dit gebeurt ook door andere dan van oorsprong Nederlandse jongeren. Wel maken ze daarbij de kanttekening dat het niet gaat om de hele groep maar om sommige personen uit deze groep. Bij een toelichting over de reden die hieraan ten grondslag ligt wordt door de ondervraagde jongeren gewezen op overlast/criminaliteit. Dit wordt genoemd door twee op de drie ondervraagden. Ook wordt door één op de twee ondervraagden meer algemeen gewezen op negatieve ervaringen met mensen uit deze groep. De andere normen en waarden van die groepen worden eveneens genoemd door 29% van de jongeren. Factoren die lager scoren zijn andere ideeën over juist gedrag van jongens en meisjes (22%), seksualiteit (10%) en religie (6%). Religie scoort in dit

³¹ Strabac, Zan and Ola Listhaug *Anti-Muslim prejudice in Europe: A multilevel analysis of survey data from 30 countries*, in: *Social Science Research*, 2008, 37, pp. 268-86.

³² A.J. Gielen, R. van Wonderen & N. Hermens, *Ongelijkwaardigheid, resultaten van een verkennend onderzoek in de regio Utrecht*, A.G.Advies/ Verwey-Jonker Instituut, 2012.

verband dus opmerkelijk laag als factor die voor jongeren bijdraagt aan negatieve gedachten over een bevolkingsgroep.

Hoge percentages jongeren die voor deze studie werden ondervraagd, rapporteren conflicten, spanningen of ergernis in het contact met mensen uit andere culturen, vooral in de horeca, in buurten en op school, maar veel minder in de sport. Bijna een kwart van de jongeren van Nederlandse komaf vindt dat bevolkingsgroepen die zich niet aanpassen aan de Nederlandse cultuur het land moeten verlaten, desnoods gedwongen. 80 procent van de autochtone jongeren in dit onderzoek volgt de discussie over de multiculturele samenleving. Van hen vindt 27% dat in deze discussie te positief over de multiculturele samenleving wordt gesproken. Gevraagd wat ze zouden willen doen om dit te veranderen laat de meerderheid weten dat ze dit met vreedzame middelen willen beïnvloeden. Een op de twintig echter zegt negatieve reacties niet uit te sluiten, zoals de inzet van geweld als het niet anders kan. Een aantal van hen gaat nog verder: 9% vindt dat geweld soms de enige manier is om idealen te bereiken en 30% heeft (een beetje) begrip voor Nederlanders die vanwege hun idealen personen uit andere bevolkingsgroepen bedreigen.

Attitude onderzoek kritisch bekeken

Het tendentieuze karakter van het onderzoek van de Hond in opdracht van de PVV werd hierboven al benadrukt, maar andere studies zijn hier niet altijd vrij van. Een probleem van veel attitude onderzoek is de groepsgewijze buitenstaanders benadering die vaak in de vraagstellingen besloten ligt en de opvatting van cultuur als een homogene entiteit die verschilt naar nationale/religieuze afkomst. We zien dit bijvoorbeeld waar aan jonge respondenten de volgende stellingen worden voorgelegd waarop ze met instemming of afkeuring, bevestigend of ontkennend, kunnen reageren: 'het is goed dat er in Nederland mensen wonen uit andere culturen' en 'in Nederland wonen bevolkingsgroepen waar ik niet zo positief over denk' en 'sommige van mijn vrienden komen uit een andere cultuur dan ikzelf'.³³

Emotie- en gedragscomponenten van polarisatie worden bijvoorbeeld gemeten met vraagstellingen als 'erger je je wel eens (cq. ervaar je wel eens spanningen/ heb je wel eens conflicten met) aan mensen uit andere culturen?' Een vergelijkbare problematische stelling die gebruikt werd om attitudes van jongeren te meten vormde het statement 'Ik heb Hollands bloed', alsof bloed een nationaliteit kent. Uiteraard wordt dit niet letterlijk bedoeld maar daarmee is het nog geen onschuldige stelling. De benadering van afkomst in termen van bloed heeft zonder meer een achtergrond in vooroorlogse racistische leerstellingen. Ook al leven dit soort noties voort in het dagelijks taalgebruik, waardoor ze wellicht herkenbaar zijn voor de onderzochte jongeren, in wetenschappelijk onderzoek dienen ze te worden vermeden. Door met dit soort stellingen te werken worden niet alleen racistische noties gereproduceerd maar ook groepsgewijze scheidslijnen aangebracht die nu juist voorkomen dienen te worden waardoor er een risico ontstaat op een averechts effect. Zo worden vooroordelen aangeleerd in plaats van tegengegaan.

Afsluitend

Historisch onderzoek naar beeldvorming over islam/moslims laat patronen van recycling zien waarin oude beelden zich vermengen met nieuwe en negatieve narratieven steeds meer de overhand hebben gekregen. Hierboven werd een voorbehoud gemaakt wat betreft sommige vormen van eigentijds opinieonderzoek. Desalniettemin zijn er belangwekkende resultaten. Opinie onderzoeken die de meningen peilen over moslims en islam laten steeds

³³ R. van Wonderen & N. Hermens, *Survey discriminatie, polarisatie en radicalisering bij jongeren*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2011.

weer zien dat rond de helft van de bevolking negatief staat tegenover moslims met wie bovendien maar weinig niet-moslims contact hebben. Terwijl hoge percentages jongeren conflicten, spanningen of ergernis rapporteren in het contact met mensen uit andere culturen en aangeven niet zo positief te staan tegenover *bepaalde* groepen denkt 10 tot 20 % van de jongeren *overwegend* negatief over mensen met een andere culturele of religieuze achtergrond.

Een internationaal onderzoek naar determinanten van negatieve beeldvorming wijst er op dat berichtgeving over internationale, controversiële gebeurtenissen rond islam/moslims een belangrijke bron lijkt te vormen van negatieve beelden, veel meer dan lokale factoren en omvang van deze minderheidsgroep. Na Roma zijn moslims de tweede bevolkingsgroep die in West-Europa de meeste intolerantie ondervinden. Als het gaat om een verklaring voor spanningen in de islamitische wereld dan neigt men er in Nederland meer dan in andere Westerse landen naar om vooral te wijzen naar culturele en religieuze aspecten en veel minder naar politieke aspecten.

Hoofdstuk 3

Moslimdiscriminatie onder jongeren en middelbare scholieren

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op bestaande kennis en uitkomsten van recent onderzoek naar (ervaren) discriminatie onder jongeren en naar voorvallen van moslimdiscriminatie onder middelbare scholieren. In het vorige hoofdstuk kwamen al gegevens uit een grootschalig onderzoek naar opinies en attitudes tegenover moslims/islam van jongeren naar voren. Hier kijk ik vooral naar gedragsaspecten. Eerst komen opnieuw resultaten van het onderzoek dat werd gedaan in Utrecht aan bod. Vervolgens de resultaten van onderzoek naar door docenten waargenomen discriminatie van moslims in het middelbaar onderwijs. Het voorkomen van stereotypen over moslims in uitingen van leerlingen en in lesmateriaal in het middelbaar onderwijs komt hierbij eveneens aan de orde, evenals de mening van docenten wat betreft het voldoende voorkomen van cultuur en geschiedenis van moslims in het lesmateriaal. Tenslotte wordt besproken of docenten vinden dat zij op de opleiding voldoende zijn toegerust om onderwerpen zoals wereldreligies en het tegengaan van discriminatie op school te behandelen en wat hun behoeften zijn op dit gebied.

Jongeren

Het grootschalige onderzoeksproject naar de ervaringen van discriminatie van jongeren dat werd gedaan in de regio Utrecht in de context van een onderzoek naar polarisatie, radicalisering en discriminatie, richtte zich ook op discriminatie-ervaringen.³⁴ Maar liefst 2701 jongeren van verschillende herkomst namen aan dit project deel. De onderzoekers vonden dat meer dan de helft van de jongeren met een Marokkaanse achtergrond en 40 % met een Turkse achtergrond zich gediscrimineerd voelen op basis van kleur, land van herkomst of culturele achtergrond. 42% van degenen die een moslim achtergrond hebben voelen zich soms gediscrimineerd op basis van hun geloof. Marokkaanse jongeren rapporteren dit vaker (50 %) dan Turkse (iets meer dan een derde). 21 % van de schoolgaande jongeren voelt zich wel eens gediscrimineerd op school. Op het werk is dit onder de werkende jongeren meer dan een derde. Sportverenigingen scoren het laagst: 10 % en jongerencentra 23 %. Op sportverenigingen wordt dus het meest harmonieus met elkaar omgegaan. Dit is een goede indicatie van de bindende functie van gemengde deelname aan sportactiviteiten. Als er in de sport gediscrimineerd wordt, gaat dit wel vaker met fysiek geweld gepaard. De jongeren geven aan dat op school en in de buurt vooral andere jongeren daders zijn. Op het werk gaat het in gelijke mate om collega's en leidinggevenden.

De vormen van discriminatie die de jongeren meemaken zijn het maken van discriminerende opmerkingen en een ongelijkwaardige behandeling. In mindere mate ook pesten, contactvermijding en negeren. Agressief gewelddadig gedrag (bedreigen, schoppen, slaan, vernielen) komt veel minder voor, met als uitzondering het sporten. Bijna de helft van de jongeren die discriminatie hebben ervaren, zegt hiervan negatieve emotionele gevolgen te hebben ondervonden vooral in de vorm van boosheid en verdriet. Daarnaast komt het voor dat de prestaties op school en op het werk hieronder te lijden hebben. Een klein deel van de jongeren zegt agressief of angstig te zijn geworden. Een minderheid van de jongeren heeft de discriminatie gemeld. Men denkt vaak dat het niet helpt of niet serieus wordt genomen en gaat daarom niet melden.

³⁴ A. Gielen & R. van Wonderen & N. Hermens, *Ongelijkwaardigheid*.

De jongeren kregen ook stellingen voorgelegd over ervaren onrechtvaardigheid. Van de moslim jongeren onderschrijft 76 % de stelling dat moslims minder kansen krijgen dan anderen in Nederland. Een meerderheid (85 %) was het ermee eens dat moslims in Nederland worden gediscrimineerd. 78 % van de moslim jongeren onderschreef de stelling dat bedrijven eerder een niet moslim zullen aannemen ook als de moslim kandidaat geschikter is. 92 % van de moslimjongeren volgt de publieke discussies die in Nederland over de islam worden gevoerd. Van hen vindt 69 % dat er te negatief over de islam wordt gesproken. De meerderheid van de moslimjongeren vindt het belangrijk om moslim te zijn en voelt zich gekwetst als iemand iets slechts zegt over de islam.

In aanvullende gesprekken die voor dit onderzoek met professionals werden gevoerd komt eveneens naar voren dat veel autochtone jongeren zich steeds vaker racistisch en discriminerend uiten. De professionals signaleren discriminatie in de horeca, bekladding, vernieling en belediging van religieuze instellingen (moskee en synagoge), discriminatie door de politie en verbale discriminatie. Zij zien dit echter niet als een structureel maar als een incidenteel probleem. Tot zover de bevindingen van het onderzoek dat in de provincie Noord-Holland werd gedaan maar gegeven de omvang ervan een beeld geeft dat mogelijk voor het hele land opgaat.

Middelbare scholieren

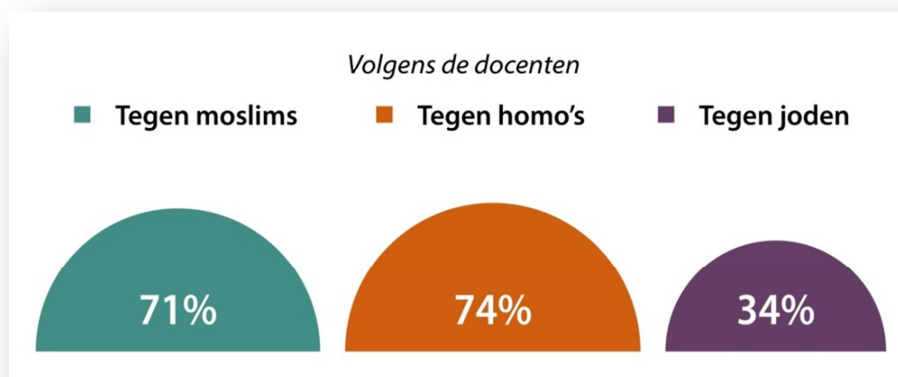
In een grootschalig representatief survey naar discriminatie ervaringen onder kwetsbare groepen in Nederland bleek dat twee op de drie moslims tenminste één keer gediscrimineerd waren in het voorgaande jaar.³⁵ Onder de onderzochte groep bevonden zich ook jongeren. De gegevens zijn echter niet uitgesplitst maar wel komt naar voren dat 34 % van de ondervraagden discriminatie meemaakten op school en in het onderwijs klaagde één op de drie leerlingen met een Turkse achtergrond en één op de vier leerlingen met een Marokkaanse achtergrond over discriminatie bij het zoeken naar een stage.

Uit een ander grootschalig survey onder docenten op middelbare scholen over antisemitisme onder middelbare scholieren, uitgevoerd in 2013 in opdracht van de Anne Frank Stichting, komt zijdelings informatie aangaande islamofobe en homofobe uitingen van leerlingen naar voren. In de survey rapporteerde 34 % van de leraren dat zij vijandige uitingen tegenover joden en Holocaust ontkenning door leerlingen in hun lespraktijk tegenkomen. Negatieve uitingen gericht tegen moslims en tegen homo's scoorden nog hoger. 71 % van de leraren rapporteerde positief wat betreft het voorkomen van islamofobe uitingen en 74 % deed hetzelfde wat betreft homofobe uitingen. De islamofobe en homofobe uitingen en de reacties daarop van de docenten werden in de vervolgvragen die in dit onderzoek gesteld werden echter niet in detail verder onderzocht.³⁶

³⁵ I. Andriessen, H. Fernée & K. Wittebrood. *Ervaren discriminatie*, Den Haag, SCP, 2014. Zie voor meer resultaten van dit onderzoek p. 60.

³⁶ Wolf, E. e.a. *Antisemitisme in het voortgezet onderwijs*, Panteia Zoetermeer, 2013.

Figuur 3.1 – Discriminerende uitingen middelbare school leerlingen

Bron: E. Wolfe et al., 2013

Dit gebeurde voor de moslimdiscriminerende uitingen wel in een vervolgonderzoek dat in opdracht van de Anne Frank Stichting en FORUM, in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam, afd. Politicologie werd uitgevoerd door het onderzoeksbureau Panteia. Uit dit onderzoek waaraan vanuit de Universiteit van Amsterdam voor dit Monitorproject werd deelgenomen, komt het volgende beeld naar voren.³⁷

Bijna twee op de drie van de 498 docenten die in dit onderzoek ondervraagd werden geeft aan in 2014 getuige te zijn geweest van incidenten in de klas die zij in verband brengen met moslimdiscriminatie. Docenten die getuige waren van incidenten die zij in verband brengen met moslimdiscriminatie geven vaker les in het praktijkonderwijs (78 %) of op het VMBO (70 %) dan op de HAVO (55 %) of het VWO (51 %). In weinig stedelijk gebied is men vaker getuige van zulke voorvallen (61 %) dan in zeer sterk stedelijk gebied (45 %). Daders zijn over het algemeen autochtone jongens, slachtoffers zijn meestal jongens van Marokkaanse of Turkse komaf. Als aanleiding voor een incident wordt (media)aandacht voor overlast en crimineel gedrag van moslims het meest genoemd (80 %), gevolgd door uitlatingen van politici en andere bekende Nederlanders (75 %). Ook aandacht voor terrorisme of terroristische organisaties in binnen- en buitenland (71 %) wordt door docenten als mogelijke aanleiding van de incidenten gezien. Net als bij antisemitisme, zoals bleek uit het hiervoor genoemde onderzoek van 2013, gaat het bij moslimdiscriminatie in de meeste gevallen om beledigingen en scheldpartijen, maar ook ernstige incidenten zoals vernielingen en mishandelingen komen voor. Docenten laten weten dat de generaliserende opmerkingen over de islam en moslims die ten grondslag liggen aan vooroordelen, worden aangewakkerd door discussies in de media, thuis of in de klas. Bijna alle docenten laten weten dat zij in grijpen bij discriminatie in de klas (94 %). Dit doen ze met name door de daders mondeling terecht te wijzen of in gesprek te gaan met de betrokkenen in de klas, aldus de belangrijkste uitkomsten van dit onderzoek.

Deze door docenten gerapporteerde gegevens over moslim-discriminerende voorvallen in het middelbaar onderwijs contrasteren kwantitatief gesproken in hoge mate met de gegevens die bij de politie zijn geregistreerd betreffende incidenten in het onderwijs.³⁸ Over 2014 zijn de politiegegevens nog niet bekend maar voor 2013 werden negen moslim-scheldincidenten op scholen geregistreerd.³⁹ Leerlingen scholden medeleerlingen uit met aan 'moslim' toegevoegde krachttermen. Een jongen maakte mee dat er 'Alle moslims zijn kankerapen' tegen hem werd geroepen.

³⁷ S. Bouma & L. de Ruig, *Moslimdiscriminatie in het voorgezet onderwijs, een onderzoek onder docenten*, Panteia, 2015 .

³⁸ Zie hoofdstuk 6 voor meer gegevens over het contrast tussen ervaren en gemelde discriminatie-incidenten.

³⁹ B.Tierolf et al., *POLDIS rapportage 2013, met themarapportage moslimdiscriminatie* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2014, p. 60-1.

Stereotypen in uitlatingen door leerlingen en in lesboeken

Onderzoeksvragen die aansluitend op de bovengenoemde onderzoeksvragen over moslimdiscriminatie speciaal voor deze Monitorstudie aan de docenten werden gesteld, gingen over de mate waarin docenten specifieke stereotypen tegenkomen in uitlatingen over moslims door leerlingen en in lesboeken. Daarnaast is docenten gevraagd of zij vinden dat cultuur en geschiedenis van moslims voldoende aan bod komen in de gebruikte lesboeken. Als laatste kwam aan de orde of docenten zich voldoende voelen toegerust om in het onderwijs een bijdrage te leveren aan het tegengaan van discriminatie en racisme. Werd hieraan voldoende aandacht besteed in hun de opleiding ?

Stereotypen over moslims

Begin september 2014 haalden stereotypen over moslims en Nederlanders van Marokkaanse en Turkse komaf in lesboeken het nieuws toen een aantal fragmenten uit een het lesboek 'Blikopener' voor vmbo-leerlingen via de pers, HP/De Tijd voorop, onder de publieke aandacht werden gebracht.⁴⁰ Ook op de sociale media was ruimschoots aandacht voor het onderwerp. Een artikel hierover op Joop.nl genereerde 115 tweets en 209 posts.

Het boek, dat werd uitgegeven door Malmberg, zou bedoeld zijn om jongeren vertrouwd te maken met de multiculturele samenleving. Vooral het onderdeel 'opgroeien tussen twee culturen' in het hoofdstuk 'Jongens en Meisjes' lijkt echter eerder sociale scheidslijnen naar afkomst en sekse te benadrukken en het 'wij-zij'-denken te stimuleren door het inprenten van stereotypen en vooroordelen. Meisjes zouden zich van de Koran onderdanig moeten gedragen, aldus het lesboek, en jongens werden geacht zich al vroeg als man te gedragen. Hoofddoekjes, aldus het lesmateriaal, 'benadrukken de verschillen tussen jongens en meisjes' maar 'soms is er kritiek. Er wordt dan gezegd: een hoofddoekje laat zien dat vrouwen onderdrukt worden'. 'Zijn alle Marokkaanse jongens crimineel?', zo wordt de leerlingen gevraagd. Gender stereotypen zijn door het hoofdstuk heen ruim vertegenwoordigd.

Stereotypen in uitlatingen van leerlingen

Komen docenten stereotyperingen tegen in uitlatingen van leerlingen?

Om te weten te komen in welke mate de docenten stereotiepe uitlatingen tegenkomen bij de leerlingen zijn hen een aantal uitlatingen voorgelegd. De stereotypen die bij de vragen (zie tabel 3.1) genoemd worden, zijn ontleend aan een overzicht van veel voorkomende stereotypen over moslims dat is weergegeven in een publicatie van de OVSE/ODIHR, Raad van Europa en UNESCO over richtlijnen voor het onderwijs om discriminatie en intolerantie tegenover moslims tegen te gaan.⁴¹ De helft of meer van de 498 docenten laat weten de stereotypen 'ze zijn allemaal hetzelfde' (65 %), 'hun gedrag wordt uitsluitend bepaald door hun geloof' (51 %) en 'ze vormen een bedreiging' (50 %) onder leerlingen soms of vaak tegen te komen. Alleen het stereotiepe 'Ze zijn cultureel en moreel inferieur' komen zij veel minder tegen (28 %).

⁴⁰ <http://www.malmberg.nl/Voortgezet-onderwijs/Methodes/Mens-Maatschappij/maatschappijleer/Blikopener-vmbo-bovenbouw/Bladerboeken-en-pdfdownloads-Blikopener.htm> ; zie ook

http://www.joop.nl/leven/detail/artikel/28514_lesboek_staat_stijf_van_vooroordelen_over_moslims_allochtonen/;
http://www.tijdschriftloover.nl/politiek_en_maatschappij/racistische_en_gender-stereotypen_in_officieel_lesmateriaal

⁴¹ Pädagogische Leitfaden zu Bekämpfung von Diskriminierung und Intoleranz gegenüber Muslimen, mit Bildungsarbeit gegen Islamophobie, Warschau, Council of Europe, OSCE/ODIHR, UNESCO, 2012, p.27-28.

Tabel 3.1 In welke mate komt u onderstaande stereotyperingen tegen in uitspraken over moslims door leerlingen (N=498)

	Nooit	Soms	Vaak	Weet niet/ geen mening
Ze zijn allemaal hetzelfde	30%	48%	17%	5%
Hun gedrag wordt uitsluitend bepaald door hun geloof	43%	43%	8%	6%
Ze zijn totaal anders dan niet-moslims	44%	40%	10%	6%
Ze zijn cultureel en moreel inferieur	65%	24%	4%	7%
Ze vormen een bedreiging	35%	48%	12%	5%

Stereotypen in lesboeken

Komen docenten onderstaande stereotyperingen tegen in de lesboeken die zij in hun lessen gebruiken ?

Aan de docenten is ook gevraagd of en in welke mate zij deze stereotypen tegenkomen in de lesboeken die zij in hun onderwijs gebruiken. De docenten komen deze stereotypen in een beperkt aantal gevallen soms of vaak tegen onder leerlingen: 'ze zijn allemaal hetzelfde' (12 %), 'ze zijn totaal anders dan niet-moslims' (10 %), hun gedrag wordt uitsluitend bepaald door hun geloof (15 %) en 'ze vormen een bedreiging' (10 %) . Ook hier komen zij het stereotiepe 'Ze zijn cultureel en moreel inferieur' veel minder tegen (6 %).

Tabel 3.2 In welke mate komt u onderstaande stereotyperingen tegen in de lesboeken die u in uw lessen gebruikt? (N=498)

	Nooit	Soms	Vaak	Weet niet/ geen mening
Ze zijn allemaal hetzelfde	83%	10%	2%	6%
Hun gedrag wordt uitsluitend bepaald door hun geloof	80%	14%	1%	6%
Ze zijn totaal anders dan niet-moslims	80%	13%	1%	5%
Ze zijn cultureel en moreel inferieur	88%	5%	1%	6%
Ze vormen een bedreiging	85%	9%	1%	5%

Islamitische cultuur en geschiedenis in lesboeken

Komen cultuur en geschiedenis van moslims voldoende aan bod in de gebruikte lesboeken?

Om discriminatie van moslims tegen te gaan wordt door moslims zelf nogal eens gewezen op de rol van het onderwijs en de noodzaak van meer voorlichting en informatie over de cultuur en geschiedenis van moslims (zie ook hoofdstuk 6). Daarom is aan de docenten de vraag voorgelegd of zij van mening zijn dat cultuur en geschiedenis van moslims voldoende aan bod komen in de gebruikte lesboeken. Bijna de helft van de docenten (47 %) is van mening dat cultuur en geschiedenis van moslims voldoende aan bod komen in de lesboeken. 18 % van hen vindt dat dit onvoldoende of ruim onvoldoende het geval is. Rond een derde van de docenten heeft hier geen mening over.

Tabel 3.3 Komen, naar uw mening, cultuur en geschiedenis van moslims voldoende aan bod in de lesboeken die u gebruikt? (N=498)

	%
Ruim voldoende	16%
Voldoende	31%
Neutraal	35%
Onvoldoende	15%
Ruim onvoldoende	3%

Aandacht in opleiding voor religies

Werd er in de opleiding van de docenten voldoende aandacht besteed aan religies, specifiek islam?

Vinden de docenten dat zij zelf voldoende zijn toegerust om de leerlingen te onderwijzen over religies en met name over de islam? Deze vraag die de respondenten kregen voorgelegd, is van belang om inzicht te krijgen in de behoefte aan bijscholing op dit gebied onder docenten. Precies de helft van hen is van mening dat de aandacht in hun opleiding (ruim) voor religies, en speciaal de islam, voldoende is geweest. 22 % vond het (ruim) onvoldoende en 27 % had hierover geen mening.

Tabel 3.4 Werd er, naar uw mening, in uw opleiding voldoende aandacht besteed aan religies, specifiek islam? (N=498)

	%
Ruim voldoende	18%
Voldoende	32%
Neutraal	27%
Onvoldoende	16%
Ruim onvoldoende	6%

Aandacht in opleiding voor tegengaan discriminatie op school

Werd er in de opleiding van de docenten voldoende aandacht besteed aan de rol van het onderwijs in het tegengaan van racisme en discriminatie ?

De vraag naar toerusting is de docenten ook gesteld in verband met de rol die het onderwijs kan vervullen in het tegengaan van racisme en discriminatie. Bijna de helft van de docenten was van mening dat de opleiding hier (ruim) voldoende aandacht voor had. Ruim een kwart van de docenten vond de aandacht van hun opleiding voor de rol van het onderwijs in het tegengaan van racisme en discriminatie onvoldoende. Een goede kwart stond hier neutraal tegenover.

Tabel 3.5 Werd er, naar uw mening, in uw opleiding voldoende aandacht besteed aan de rol van het onderwijs in het tegengaan van racisme en discriminatie? (N=498)

	%
Ruim voldoende	14%
Voldoende	32%
Neutraal	26%
Onvoldoende	23%
Ruim onvoldoende	5%

Behoeftte aan scholing

Bouma en de Ruig peilden ook de behoefte aan scholing bij de docenten zelf en voor hun leerlingen rond de onderwerpen die in dit onderzoek centraal staan.⁴² Vrijwel alle docenten geven aan waarde te hechten aan scholing over goede omgangsvormen (94 %), over stereotypering en beeldvorming (91 %) en over het voorkomen van discriminatie en vooroordelen (92 %). Rond de helft van de docenten wil over de laatste twee thema's zelf voorlichting ontvangen. Ook geeft meer dan een derde aan behoefte te hebben aan informatie over moslims in Nederland en over de religie islam en andere wereldreligies. Docenten hebben ook behoefte aan voorlichting over deze onderwerpen voor hun leerlingen.

Zowel in het onderzoek naar antisemitisme onder middelbare scholieren als in het onderzoek naar moslimdiscriminatie komt naar voren dat docenten voorstander zijn van een algemene aanpak tegen alle vormen van discriminatie.

Voorspellers

Dekker en van der Noll onderzochten onder 581 Nederlandse middelbare scholieren (14 - 16 jaar) welke onafhankelijke variabelen de houding van de jongeren tegenover de islam en moslims bepaalden.⁴³ De belangrijkste voorspellers van deze houding waren de evaluatie van direct contact (de theorie van de contacthypothese), socialisatieprocessen door belangrijke 'anderen', opvoeders en peers (Political Socialisation Theory) en de perceptie van symbolische dreiging in het kader van veiligheid en cultuur (Realistic Group Conflict Theory). Ook positieve opvattingen over islam en moslims en attitudes tegenover de eigen nationale groep bleken van invloed. Direct contact en socialisatie hebben – via positieve opvattingen, de perceptie van symbolische dreiging en nationale attitude – ook een indirect effect. Samen met gender (meisjes iets positiever) en mate van religiositeit (iets positiever) verklaren deze variabelen 71,5 procent van de variatie in attitude tegenover de islam en moslims.

Ter voorbereiding van hun vragenlijst gingen de onderzoekers een open discussie aan met groepen scholieren. Hieruit kwam naar voren dat de leerlingen veel negatieve informatie krijgen over islam en moslims, vooral via de televisie en ouders, hoewel er thuis niet veel over deze onderwerpen wordt gepraat. In de ogen van slechts 21 % van de scholieren hadden mensen om hen heen die voor hen belangrijk zijn, een positieve attitude tegenover moslims en de islam. Volgens 57 % van de scholieren hadden deze belangrijke anderen een negatieve attitude tegenover moslims en de islam. De leerlingen gaven ook aan dat hun houding negatiever was geworden door de aanslagen van 11/09 in de VS. Hun beeld van de informatie die door de media wordt verschaft is eveneens voornamelijk negatief (55 %). Slechts 8 % van de scholieren vond de informatie van de media positief en 37 % was van mening dat de informatie van de media neutraal was. De leerlingen maakten vaak wel een uitzondering voor hun klasgenoten.

Afsluitend

Meer dan de helft van de jongeren met een Marokkaanse achtergrond en 40 % met een Turkse achtergrond voelt zich gediscrimineerd op basis van kleur, land van herkomst of culturele achtergrond. 42 % van degenen die een moslim achtergrond hebben voelt zich soms gediscrimineerd op basis van hun geloof. Deze vormen van discriminatie komen voor op school, op het werk, in jongerencentra en in mindere mate in de sport. Van de moslim jongeren onderschrijft meer dan driekwart de stelling dat moslims minder kansen krijgen

⁴² S. Bouma & L. de Ruig, *Moslimdiscriminatie in het voorgezet onderwijs, een onderzoek onder docenten*

⁴³ Dekker, H. & J. Van Der Noll & Tereza Capelos. *Islamofobie onder jongeren en de achtergronden daarvan*. Leiden University, Departement Politieke Wetenschap, 2007.

dan anderen, dat moslims in Nederland worden gediscrimineerd en dat bedrijven eerder een niet moslim zullen aannemen. Professionals bevestigden de toename van discriminatie.

Van docenten in het middelbaar onderwijs rapporteert 61 % (in 2014) - 71 % (in 2013) dat zij islamofobe uitingen van leerlingen meemaken op school. Vaak is (media)aandacht voor overlast en crimineel gedrag van mensen met een moslim achtergrond hiervoor de aanleiding of terrorisme. Meer dan de helft van de docenten maakt soms of vaak mee dat leerlingen zich stereotiep uiten over moslims terwijl 10 tot 15 % van de docenten rapporteert stereotypen in de eigen lesboeken tegen te komen. Veel docenten hebben dan ook behoefte aan informatie en bijscholing om hier beter mee om te kunnen gaan. Zij willen tevens geschoold worden in omgangsvormen, wereldreligies en het tegengaan van discriminatie en racisme. Onderzoek naar bepalende factoren van negatieve beeldvorming over moslims in het onderwijs laat zien dat de mate van direct contact, socialisatieprocessen door opvoeders en leeftijdgenoten en de perceptie van symbolische dreiging in het kader van cultuur en veiligheid een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van negatieve beeldvorming over moslims. Leerlingen krijgen via de televisie en ouders veel negatieve beelden over hen mee.

Hoofdstuk 4

Moslimdiscriminatie en de politiek

In dit hoofdstuk staat de PVV centraal. Tevens komen recente ontwikkelingen in standpunten van andere parlementaire politieke partijen en de overheid aan de orde. In de vorige regeringsperiode werd weinig weerwerk geboden tegen de propaganda van de PVV tegen moslims/islam.⁴⁴ Dit roept de vraag op wat de rol van de politiek sindsdien is geweest. Hoe stellen andere politieke actoren, partijen en regering, zich in deze kabinetsperiode op tegenover het islamofobe discours van de PVV? Gaan zij hier in mee of verzetten zij zich ertegen? Daarnaast wordt ingegaan op de groeiende rol van extreemrechtse groepen.

De PVV

In het afgelopen decennium is het beeld van Nederland in de ogen van buitenstaanders aan sterke verandering onderhevig geweest. Dit veranderende imago van een land van tolerantie in een land van intolerantie is in belangrijke mate te danken aan de politiek van Wilders en zijn PVV (sinds 2006), de partij die maar één lid heeft, Wilders zelf. De opkomst van Wilders en zijn succes in het politieke leven in Nederland moeten in een breder kader worden gezien dan alleen zijn negatieve attitudes tegenover de islam en moslims. Zijn stellingname op dit gebied en zijn niet aflatende propaganda tegen de islam/moslims vormen echter wel zijn belangrijkste drijfveer, doel en middel. Internationaal staat hij vooral bekend om deze islamofobe houding en dat is uiteraard ook nationaal een belangrijke dimensie van zijn electorale successen. Een deel van zijn stemmers en supporters ondersteun(d)en hem daarnaast vanwege zijn – niet zelden als opportunistisch beschouwde – stellingname tegen bezuinigingsmaatregelen, vooral in de zorg, zijn anti-Europese en anti-mainstreampolitiek en zijn meer algemene anti-immigratiestandpunten, en niet alleen vanwege de islam. Veel burgers vinden hem te extreem of te hard in dit opzicht. Verschillende opiniepeilingen in de afgelopen periode wezen, als er op dat moment verkiezingen zouden plaats vinden, de PVV aan als de grootste partij.

'Minder, minder, minder'

Het politieke landschap rond Wilders en de PVV is echter aan voortdurende veranderingen onderhevig. Midden maart 2014 vroeg Wilders tijdens een verkiezingsbijeenkomst in Den Haag aan zijn aanhang of zij meer of minder Marokkanen in de stad wilden. Daarop scandeerden zijn fans: 'minder, minder, minder' waarop Wilders verklaarde 'dan gaan we dat regelen'. Deze woorden en beelden brachten een schok teweeg in het land. Het resultaat was een verlies van 5 - 7 zetels in de peilingen (van 27 naar 20-22) en een verwerping van zijn optreden door driekwart van de Nederlandse burgers. Binnen de PVV werden zijn woorden door een kwart van zijn fans verworpen en veel PVV vertegenwoordigers in vertegenwoordigende organen op lokaal, provinciaal, landelijk en Europees niveau verlieten de partij. In enkele jaren heeft nu een uitzonderlijk groot aantal PVV-ers met belangrijke functies (26) de partij verlaten, anderen dreigden dat te doen. Bijna allen lieten dit vergezeld gaan met publiekelijk geuite forse kritiek op het interne functioneren en met name op de rol van de leider.

⁴⁴ Zie I. van der Valk *Islamofobie en Discriminatie*, pp. 95-115.

Opspraak

Verschillende vertegenwoordigers van de PVV kwamen in opspraak wegens integriteitskwesaties zoals fraude of andere strafbare feiten. Dit was in de zomer het geval met een vertegenwoordiger in de Provinciale Staten van Noord Holland. Zij bleek de auteur te zijn van meer dan 2200 posts op de extreemrechtse site Stormfront onder het pseudoniem 'Doubt'. Ze pleitte voor een campagne van *ethnic cleansing*. Marokkanen die zij hyena's noemde, en Antillianen die ze lui noemde, zouden, zonder geweld, uit Nederland moeten worden verwijderd. *'Ik zou willen dat we een leider kregen moslims het land uitstuurt, naar het land van herkomst. Ik wil deze mensen niet breken of doden. Ik wil ze gewoon weg hebben...ver weg. (...)'*⁴⁵ Ze had het niet alleen gemunt op moslims maar ook op andere groepen op een manier die sterk doet denken aan praktijken en ideeën uit de nazistische rassenleer en eugenetica die uitgingen van de superioriteit van het blanke ras: *'Maar wat doen we met geestelijk en lichamelijke gehandicapten, met homoseksuelen, feministische vrouwen? Al deze mensen staan een gezond vitaal Germaans ras in de weg.'*, aldus deze voormalige vertegenwoordiger van de PVV in de Provinciale Staten van Noord-Holland.⁴⁶

De regering – na een aanvankelijke aarzeling- en politieke partijen in tal van officiële organen verklaarden niet (meer) met de PVV te zullen samenwerken zolang Wilders niet terug zou komen op zijn uitlatingen. Het belangrijkste waren misschien nog wel de massale acties en verklaringen door *civil society* actoren.

Hashtag bornhere

Om enkele reacties te noemen: ruim 6400 mensen en organisaties deden aangifte van discriminatie bij de politie. Organisaties zoals de vakbonden namen stelling tegen het racistische karakter van Wilders' optreden. Marokkaanse Nederlanders lanceerden een Twitter campagne: hashtag bornhere. 100.000 mensen verklaarden hun *like* op een Facebook pagina met de titel 'Ik klaag Wilders aan wegens discriminatie'. Cabaretiers droegen T-shirts met de tekst: 'wij zijn allen Marokkanen' of ze maakten grappen over 'minder Wilders'. De protestdemonstratie ter gelegenheid van de Internationale Dag tegen Racisme trok duizenden deelnemers. De kerken organiseerden een dienst tegen racisme in Den Haag. Ook in de media werd veel meer dan anders gereageerd en stelling genomen. Sommige programma's die bij hoge uitzondering van zich laten horen als het gaat om redactioneel commentaar, deden dat nu wel. Het is duidelijk dat Wilders in de ogen van veel burgers de grenzen van wat getolereerd kan worden in het kader van de vrijheid van meningsuiting heeft overschreden. Niet langer spreekt hij over 'de Islam' maar nu worden Marokkanen apart benoemd. Onder hen veel burgers die in Nederland zijn geboren en de Nederlandse nationaliteit hebben. Toch was het niet de eerste keer dat Wilders het speciaal gemunt had op Marokkanen. Een ander voorbeeld is het Twitterbericht in oktober 2013 over het tweede kamerlid Khadija Arib toen zij tijdelijk de voorzitter van de Tweede Kamer verving: 'het went nooit.. een Marokkaanse als voorzitter met een Koran voor haar neus in het Nederlandse parlement'. Maar het was tijdens deze verkiezingsbijeenkomst wel de eerste keer dat hij bij een dergelijke uitspraak tegen een etnische groep zijn aanhang ertoe aanzette om zijn woorden al scanderend te bevestigen. Naast de inhoud van zijn woorden werd dit scanderen als bijzonder schokkend ervaren. Het deed velen denken aan de praktijken van vooroorlogse leiders van fascistische politieke partijen.

Na de Polen de Marokkanen

Nu na de Polen de Marokkanen als etnische groep onder vuur liggen wordt het steeds duidelijker dat behalve islamofobie en andere ideologische elementen van het PVV gedachtegoed zoals populisme, nationalisme en *law-and-order* een algemeen racisme moet

⁴⁵ Bron: http://www.joop.nl/politiek/detail/artikel/14830_oud_pvv_statenlid_blijkt_keihard_raciste/

⁴⁶ Ibid.

worden aangemerkt als een substantieel deel van de ideologische bagage van de PVV. Dit wordt steeds breder onderkend, getuige de reacties in de media en het publieke debat. Deze partij kan dan ook het beste worden gekarakteriseerd als populistisch, chauvinistisch en racistisch, eerder dan als extreemrechts⁴⁷, zoals in het verleden wel gebeurd is in de monitor *Racisme en Extremisme*.⁴⁸ Desalniettemin is hier een voorbehoud op zijn plaats. Het bondgenootschap dat deze partij in de EU politiek is aangegaan met extreemrechtse partners in andere Europese landen kan gevolgen hebben en de partij verder doen opschuiven in extreemrechtse richting, vooral als de electorale steun toeneemt.

Blijft overeind dat onderzoek steeds weer laat zien dat rond de helft van de burgers in Nederland zoals we in hoofdstuk 2 hebben gezien een negatieve houding heeft tegenover moslims. Wilders en zijn PVV leggen zich er op toe deze sentimenten op een discursief niveau politiek te mobiliseren. Na een verbod op hoofddoekjes, een verbod op de Koran, een verbod op de Azaan⁴⁹, een verbod op buitenlandse financiering van moskeeën, een verbod op nieuwbouw van moskeeën riep de PVV bij monde van Machiel de Graaf op 26 november 2014 in de Tweede Kamer op tot een verbod op alle moskeeën.⁵⁰ Medio december 2014 maakte het Openbaar Ministerie bekend dat Wilders opnieuw strafrechtelijk zal worden vervolgd wegens het beledigen van mensen op grond van hun ras en het aanzetten tot discriminatie en haat gegeven zijn uitspraak over 'minder Marokkanen'. Hoewel een hernieuwde rechtsgang zeker ook maatschappelijke nadelen kent, is dit mede van belang gezien de belangrijke negatieve gevolgen die de eerdere gerechtelijke uitspraak heeft voor de rechtsstaat in het algemeen zoals een studie van Mr. Prakken laat zien.⁵¹ Dat de kans van slagen om Wilders te veroordelen dit keer groter is dan in het vorige proces heeft mede te maken met de aard van zijn discriminerende uitlatingen. Daarnaast is een recente uitspraak van de Hoge Raad van belang.⁵² De Hoge Raad stelde in zijn uitspraak van 16 november 2014 duidelijke grenzen aan de uitlatingen van politici in het kader van het publieke debat. De Raad stelt hier onder meer: "Bij de beoordeling van de vraag of een uitlating onnodig grievend is, dient, indien het gaat om een uitlating door een politicus i.h.k.v. het publieke debat – het politieke debat daaronder begrepen – onder ogen te worden gezien enerzijds het belang dat de betreffende politicus daadwerkelijk in staat moet zijn zaken van algemeen belang aan de orde te stellen ook als zijn uitlatingen kunnen kwetsen, choqueren of verontrusten, maar anderzijds ook de verantwoordelijkheid die de politicus in het politieke/maatschappelijke debat draagt te voorkomen dat hij uitlatingen verspreidt die strijdig zijn met de wet en met de grondbeginselen van de democratische rechtsstaat. Daarbij gaat het niet uitsluitend om uitlatingen die aanzetten tot haat of geweld of discriminatie maar ook om uitlatingen die aanzetten tot onverdraagzaamheid."⁵³

⁴⁷ Zie voor een bespreking van een definitie van extreemrechts I. van der Valk, *Islamofobie en discriminatie*, Amsterdam University Press, 2012, pp. 61-5.

⁴⁸ Davidovic, M. e.a. 'Het extreemrechtse en discriminatoire gehalte van de PVV' in: J. van Donselaar & P. Rodrigues (Eds), *Monitor Racisme & Extremisme: achtste rapportage*, Amsterdam: Anne Frank House/Leiden University (2008), pp. 167-90.

⁴⁹ Oproep tot gebed.

⁵⁰ Zie ook: <http://www.republiekallochtonie.nl/de-visie-van-de-pvv-in-60-standpunten-verbieden-verbieden-en-verbieden>

⁵¹ T. Prakken, , *Grondrechten op de helling, de rol van het Wildersproces in de afbraak van de rechtsstaat*, Amsterdam: Atlas Contact, 2012.

⁵² Het betreft een uitspraak in de zaak van Delano Felter, lijsttrekker van de Republikeinse Moderne Partij te Amsterdam. De lijsttrekker had tijdens de verkiezingscampagne 2010 homofobe uitlatingen gedaan. Zo stelde hij op de lokale zender AT5 dat homofielen een 'afwijkende sekse' hebben en dat je ze 'eruit moet sodemieteren.' Hiermee vernietigde de Hoge Raad een uitspraak van het gerechtshof in Amsterdam die eerder had geoordeeld dat Felter niet strafbaar was.

⁵³ <http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2014:3583>

MoskNee

Naast alle antimoslimretoriek en oproepen tot ge- en verboden is de inzet van de PVV in toenemende mate gericht op tot dusver legale buitenparlementaire acties, zoals tegen moskeeën als de meest uitgesproken symbolen van de aanwezigheid van de islam/moslims in Nederland. In januari 2013 lanceerde Wilders/PVV hiertoe een website tegen moskeeën met de naam: MoskNee. Vanuit deze website worden acties tegen moskeeën gepropageerd en ondersteund met adviezen onder de noemer 'hoe stop ik een moskee?' Mensen worden aangespoord via een meldknop aan te geven 'waar bij u een moskee staat gepland waar u niet van bent gediend' met daaronder de keus 'Geen moskeeën maar vrijheid!'. Onder de button 'Verzet' kan worden gelinkt naar nieuwsberichten over anti-moskee acties die her en der in het land worden gevoerd. Een en ander wordt geïllustreerd met foto's van Wilders en een tekening waarop hij met opgeheven vingertje naar de moskee wijst. Daarnaast twee foto's van moskeeën.

Naast de website MoskNee is er ook een Facebookpagina Mosknee – let op het subtiële verschil: de Facebookpagina gebruikt nee met een kleine letter n - waar men het wat minder nauw neemt met de grenzen van de wet. Nadat drie Zweedse moskeeën rond de jaarwisseling 2014-2015 met brandstichting te maken hadden gekregen kopte deze Mosknee pagina op 29 december 2014: 'Wederom fik in Zweedse moskee' Het bericht werd 282 keer *geliked* en gevolgd door een aantal reacties die aan duidelijkheid niet te wensen over laten: '

E de G: Super, wanneer gaat dat ook hier gebeuren.

G v G: Die haattempels tot de laatste in stof en as veranderen, liefst met die haatzaaiers erin.

R v E: Het begint eindelijk nou hopen dat het hier ook gaat beginnen, afbranden die smerige hokken en het liefst als ze vol zitten. (Deze opmerking ontving 23 likes)

J v O: Die zweden weten wel raad met die homo ontmoetingsplaatsen

C.deV: Hoppaaa, nu de rest hier nog platbranden

ME: Prachtig, ga zo door. Tot ze allemaal tot puinhopen geworden zijn! Ook weer gewonden dit keer??

Te midden van dit alles geeft *poster A de J* ook een tegengeluid. Hij schrijft dat hij weliswaar de visie van de PVV met betrekking tot islamisering deelt maar ook democratie hoog in het vaandel heeft. Daarnaast merkt hij op: 'het lijkt wel of ik de voorloper van 'Kristalnacht' hier begin mee te maken.'

De Facebookpagina Mosknee was rond deze jaarwisseling niet de enige die oproepen plaats om moskeeën in brand te steken. Dat gebeurde ook op de Facebookpagina 'Steun de PVV', 'een site voor en met PVV'ers' die zichzelf aanprijst met de woorden: 'Voor iedereen die de PVV steunt, van mooi Nederland houdt en tegen extremisten en islamisering vecht'. Deze pagina bestaat sinds augustus 2014 en ontving tot de jaarwisseling 2014-2015 6500 *likes*. De pagina werd kort nadat Wilders een 'mars' door de Schilderswijk had aangekondigd, gelanceerd. Ook hier werden gelijksoortige oproepen tot brandstichting geplaatst als reactie op het bericht over de Zweedse moskeeën. Een voorbeeld: 'Moeten ze hier in Nederland ook eens wat vaker gaan doen' en 'Goed zo, weg met die dingen ze zijn nog minder dan varkensstallen !!!' Na een bericht hierover op de site Joop.nl en een aankondiging van kamerlid Achmed Marcouch die het OM om een onderzoek wil vragen, werden de reacties van de site verwijderd. Nieuwe geweldsoproepen volgden echter na publicatie van het initiatief van Marcouch op Joop.nl. : 'Alle moskeeën platbranden.. opgeruimd staat netjes' en '...haha lekker platbranden!'

Marked for Death

In 2012 publiceerde Geert Wilders het Engelstalige boek 'Marked for Death, Islam's war against the West and me'.⁵⁴ Dit boek werpt meer licht op de visie van de partijleider op de islam en moslims. De ideologie die aan de verklaringen, de acties, het programma en het discours van Wilders ten grondslag ligt, komt in het boek duidelijk naar voren. Deze 'Eurabië – ideologie'⁵⁵ en bijpassend anti-islamdiscourse is wijd verbreid onder anti-islam propagandisten en eveneens leidend voor veel van Wilders' volgers die hun bijdragen posten op websites zoals Dutch Faith Freedom, Eurabië.nl, Forum voor de Vrijheid, Pim Fortuyn.nl en het Vrije Volk. Dat geldt evenzeer voor degenen die hem nationaal en internationaal inspireren zoals Hirsi Ali, Hans Jansen, Bat Ye'or, de auteur van het boek Eurabië, Oriana Fallaci, Pamela Geller en Robert Spencer. Ook de terrorist Anders Breivik liet zich door deze ideologie inspireren.⁵⁶ Dat blijkt uit zijn Manifest dat hij via internet publiceerde op de dag dat hij de aanslagen pleegde in Oslo en op het eiland Utoya. In dit manifest verwees hij vele malen verwees naar Wilders, zijn uitspraken over de islam en zijn film Fitna.

De titel van Wilders' boek zegt het al: we zijn in oorlog, een wereldoorlog die we niet zelf ontketend hebben maar die ons wordt aangedaan door 'de Islam'. We zouden momenteel getroffen worden door een derde islamitische invasie. De eerste vond plaats in de achtste eeuw. In Poitiers werd een halt toegeroepen aan deze invasie. De tweede kwam tot een einde toen de Turken voor de poorten van Wenen stonden. De derde is nog onbeslist en heden in volle gang. Dit keer worden er andere wapens gebruikt. De wapens van de immigratie en de voortplanting moeten de moslims aan een meerderheid helpen om de strijd in hun voordeel te kunnen beslechten. Als we verliezen zullen we tot slaven worden gemaakt. De islam is een politieke ideologie, een totalitair systeem dat zich vermomt als een religie. Als zodanig is het vergelijkbaar met het fascisme of het communisme en er op uit om de wereld te overheersen, aldus Wilders. In de islamofobe theorieën van de PVV worden historische beelden over de islamitische dreiging en theorieën over de wortels van de Europese beschaving vermengd met ideeën over een *clash of civilizations* die zijn ontleend aan Huntington.⁵⁷ De Koran wordt bestempeld als een fascistisch boek. Er wordt een visie op de islam uitgedragen als totalitaire en fascistische ideologie. Politiek links vervult in deze gedachtegang een collaborerende rol. Dit verklaart overigens waarom we zo vaak het verwijt 'NSB-er' tegenkomen in het anti-islam discourse op het internet. Israël wordt in Wilders' boek verbeeld als een voorpost bij de verdediging van de westerse wereld.

Stagnatie

Volgens deze ideologie leidde de verspreiding van de islam tot jaren, zo niet eeuwen van stagnatie. In tegenstelling tot het Westen zou de islam worden gekenmerkt door een gebrek aan innovatie. De islam is als een 'parasiet' wiens bedoeling het is om te teren op de inkomsten en verdiensten van anderen. Deze anderen waren in de geschiedenis de slaven en niet-moslims en in de huidige tijd zijn dat de arme belastingbetalende burgers in de landen die de immigranten opvangen omdat zij de moslim migranten sociale uitkeringen verstrekken. Dat doen zij niet uit vrije wil maar ze worden hiertoe gedwongen door de staat en de zogenaamde 'linkse kerk'. In de woorden van de auteur:

Islam now acts as the parasite of the harbis⁵⁸, avidly sucking a continuous flow of alien but necessary goods and services that Islam cannot create for itself. (p. 114) (*De*

⁵⁴ G. Wilders, *Marked for Death, Islam's War against the West and Me*. Washington: Regnery Publishing, 2012. Zie voor een bespreking J. de Ruiter, *The Speck in Your Brother's Eye, The alleged War of Islam Against the West*, Amsterdam: Rozenberg, 2012.

⁵⁵ Zie voor meer informatie over de Eurabië-ideologie, I. van der Valk *Islamofobie en discriminatie* pp. 45-7.

⁵⁶ Zie voor een uitvoerige analyse over Anders Breivik en zijn ideologische achtergronden in het Eurabië genre: S. Bangsted, *Anders Breivik and the Rise of Islamophobia*, Zed Books, 2014.

⁵⁷ S. Huntington, *Botsende beschavingen, cultuur en conflict in de 21ste eeuw*, Baarn: Anthos, 1997.

⁵⁸ Klassiek Arabische (rechts) term voor niet-moslims.

islam gedraagt zich nu als de parasiet van de harbis door gretig een voortdurende stroom van vreemde maar noodzakelijke goederen en diensten op te zuigen die de islam voor zichzelf niet kan voortbrengen).

Maar de islam is meer. De islam in het boek van Wilders is een actor die van alles kan, het lijkt wel een mens. We zien dat Wilders de islam hier, met een duur woord, reïficeert, hij maakt er een handelende actor van. De volgende citaten uit *Marked for Death* illustreren hoe Wilders 'de islam' voorstelt als een levend, handelend wezen. Het zijn maar enkele voorbeelden van die reïficatie die overigens mede de functie heeft om te benadrukken dat het niet om discriminatie van groepen mensen op grond van religie gaat, maar om godsdienstkritiek, een grens die in de rechtbank scherp is getrokken en door Wilders nauwgezet in de gaten wordt gehouden:⁵⁹

Islam is exploiting our laws (...) intends to force upon us the grim choice of death, enslavement, or conversion to Islam (..) (p. 26) (De islam buit onze wetten uit (..) wil ons de grimmige keuze opleggen tussen dood, slavernij of bekering tot de islam) Islam is always finding new, creative ways to humiliate non-Muslims (p. 97) (De islam vindt altijd nieuwe, creatieve manieren om niet-moslims te vernederen)

We must not negotiate with Islam, we must expose it by denouncing its endless holy wars (...) (p. 123) (We moeten niet onderhandelen met de islam, we moeten het aan de kaak stellen door zijn eindeloze heilige oorlogen aan te klagen)

Throughout its entire history Islam has intimidated and attacked its critics, often with the assistance of groups of infidels (p. 176) (door de hele geschiedenis heen heeft de islam zijn critici geïntimideerd en aangevallen vaak met behulp van groepen afvalligen).

Islam had marked us, collectively, for death but we remain free individuals (p. 212) (de islam heeft ons collectief ter dood veroordeeld maar we blijven vrije individuen)

Door zo de islam voor te stellen als een handelende actor vergemakkelijkt Wilders de interpretatie van de werkelijkheid als een enkelvoudig geheel waarin een helder causaal verband kan worden gelegd tussen anders zo complexe en veelvormige verschijnselen. In een tijd waarin de grote verhalen tot het verleden behoren en allerlei ideologieën het loodje hebben gelegd zie we hier zowaar een groot verhaal dat de wereld van vandaag en de vele problemen in binnen- en buitenland begrijpelijk maakt. Het is de schuld van 'de islam'. Een verhaal dat voor velen niet zonder aantrekkingskracht is. De procedure die in de argumentatie wordt gehanteerd is als volgt: (een selectie uit) de letterlijke Koran = de praktijk van de islam in het verleden = de praktijk van de islam in het heden.

De waarheid

In het boek zijn biografische gegevens over Wilders' leven verweven met historische gebeurtenissen - of de interpretatie daarvan - en gegevens - of een interpretatie daarvan - over eigentijdse gebeurtenissen. De Ruiter wees er in zijn bespreking van het boek al op hoezeer Wilders het voortdurend heeft over de waarheid die slechts Wilders en kompanen in pacht lijken te hebben. 'De waarheid van Wilders is die van de Westerse cultuur die superieur is 'aan de barbaarse cultuur van de islam' en geen cultuurrelativisme zou mogen toestaan, die de nieuwe Wereld indertijd tot bloei bracht, en in Israël een voorpost heeft'.⁶⁰ De structuur van de argumentatie die we in het boek aantreffen is meestal: eerst de geschiedenis, dan een eigentijds gegeven (of andersom), al of niet onderbouwd met citaten van Bekende Denkers,

⁵⁹ Rechtbank Amsterdam 23 juni 2011, LJN BQ9001.

⁶⁰ J. de Ruiter, *The Speck in Your Brother's Eye, The alleged War of Islam Against the West*, Amsterdam: Rozenberg, 2012, pp. 13-8.

schrijvers, staatslieden en anderen, en dan, in een *sweeping statement*, de conclusie die onvermijdelijk een verwoording is van het verderfelijke karakter van de islam:

the bottom line, unfortunately, is this: there can be no freedom in countries where Islam is dominant. (p. 67) (Het komt, jammer genoeg, op het volgende neer: er kan geen vrijheid zijn in landen waar de islam dominant is)

Soms vind je zo'n statement ook aan het begin van de passage waarna toelichting volgt met behulp van de geschiedenis en/of een eigentijds gegeven:

Door de geschiedenis heen heeft de Islam aan de samenlevingen waar het gepraktiseerd wordt armoede gebracht, sociale tweedracht, achterlijkheid, intolerantie en tirannie. Deze trend gaat nog steeds door want de vloek van de islam verhindert de zoektocht naar vrijheid en democratie in het Midden-Oosten. (p. 64, mijn vertaling)

Waarna een bespreking volgt van de Arabische lente.

Studies over de PVV

Verschillende wetenschappers hebben zich in de periode die dit verslag bestrijkt, bezig gehouden met onderzoek naar het PVV-verschijnsel. Vossen schetst een portret van de PVV en Wilders, zijn politieke achtergrond, carrière en ideologie. Ook geeft hij achtergrondinformatie over de sympathisanten, de 15,5 % mensen die bij de verkiezingen van 2010 op deze eenmanspartij stemden.⁶¹ Zij wonen vooral in de Randstad, aan de randen van de steden en gemeenten die nog merendeels 'wit' zijn maar steeds meer divers worden. Zij zijn in het algemeen laag opgeleid, hebben lage of midden inkomens en zijn niet kerkelijk.⁶² De partijorganisatie wordt gekenmerkt door hiërarchie, willekeur, gebrek aan leiderschap en een extreme gerichtheid op media aandacht. De partij is zwak als het gaat om de interne structuur en organisatie en veel van degenen die verantwoordelijke posities bemannen zoals leden van gemeenteraden en Tweede Kamer worden gedreven door angst voor de leider. De verklaringen van hen die de partij de rug hebben toegekeerd getuigen hier steeds opnieuw van.

Motieven

De Koster e.a. onderzochten de motieven van PVV sympathisanten en concludeerden dat de verwerping van culturele en etnische diversiteit het belangrijkste motief blijft om PVV te stemmen.⁶³ Dit gaat in tegen wat Aalberts op basis van interviews en focus group discussies naar voren bracht over de belangrijkste motieven van de PVV aanhang. Hij stelt dat het de sympathisanten er vooral om gaat dat de PVV de functie vervult van wakker schudden van de reguliere partijen. Zij zijn niet zozeer overtuigd van de standpunten van de PVV of staan er zelfs kritisch tegenover, maar ze willen vooral dat de mainstream partijen in de richting van Wilders opschuiven, vooral wat betreft vraagstukken van veiligheid, sociale zekerheid en integratie. Zij keren zich tegen werkloosheid, het gebrek aan sociale cohesie, de onderdrukking van vrouwen en criminaliteit onder jongeren.⁶⁴

In zijn onderzoek naar de achtergronden van de obsessieve vijandige attitude tegenover de islam wijst professor en Eerste Kamerlid Sybe Schaap naar de sociaal psychologische

⁶¹ K. Vossen, *Rondom Wilders*.

⁶² Ibid., p. 225.

⁶³ W. De Koster, W., P. Achterberg, J. Van der Waal, S. Van Bohemen & R. Kemmers, Progressiveness and the New Right: The Electoral Relevance of Culturally Progressive Values in the Netherlands *West European Politics*, 2014, 37(3), pp. 584-604.

⁶⁴ C. Aalberts, *Achter de PVV, Waarom burgers op Geert Wilders stemmen*, Eburon: Delft, 2012.

mechanismen waarin sociaal onbehagen gevoelens van rancune voortbrengt. De drager van zo'n ressentiment ervaart zichzelf als slachtoffer en zoekt daar een dader bij. Dit soort ressentiment, zo stelt hij, is een waar gif dat de hele samenleving kan infecteren. De burgers op wie dit gif het gemunt heeft en die slachtoffer worden van deze wrokkige sentimenten, worden uitsluitend gezien als exemplaren van de soort, en niet als individuen. Schaap identificeert dit mechanisme in verschillende historische sociale en politieke bewegingen en in de huidige tijd in de PVV.⁶⁵

Erfgoed

Het is altijd moeilijk om vragen te beantwoorden zoals... wat zou er gebeurd zijn als Pim Fortuyn met zijn kritische stellingname over de islam/moslims, met zijn ideeën over het verwerpelijke cultureel relativisme, het gebrek aan historisch en cultureel bewustzijn en het belang van identiteit voor de Nederlanders, ⁶⁶ Wilders niet was voorgegaan? Het succes van Fortuyn was in belangrijke mate te danken aan zijn het feit dat hij gewone mensen wist aan te spreken, in combinatie met zijn kritiek op de multiculturele samenleving en bovenal op de islam, geïnspireerd als hij was door libertaire waarden en gezichtspunten.⁶⁷ Wilders bouwt voort op het erfgoed van Fortuyn zoals hij ook voortbouwt op het erfgoed van Bolkestein (VVD) wiens medewerker hij eens was en op het erfgoed van Ayaan Hirsi Ali (VVD), met wie hij voor de oprichting van de PVV nauw samenwerkte. Beiden hebben zich trouwens van hem gedistantieerd vanwege zijn steeds extremere standpunten over de islam en zijn voortgaande radicalisering. Om deze radicalisering te verklaren wijzen sommigen op de enorme beveiligingsvoorzieningen waarmee Wilders dagelijks omringd is. In de literatuur worden daarvan verschillende effecten benoemd: een verhoogd stress niveau, een gebrek aan relativiseringsvermogen en een bevattelijkheid voor samenzweringstheorieën.⁶⁸ Daarenboven heeft Wilders voortgebouwd op het feit dat het land getraumatiseerd was door twee politieke moorden en heeft hij geleerd van de fouten en zwakheden van de Lijst Pim Fortuyn (LPF) dat veel succes had na de moord op Fortuyn maar even snel van het politieke toneel verdween na een serie politieke fouten en interne strubbelingen. Daarnaast zou Wilders niet de naam en faam hebben weten te bereiken die hij nu heeft als de media hem niet zoveel aandacht hadden gegeven. De PVV/Wilders heeft sinds de oprichting van de partij meer media aandacht gekregen dan welke partij dan ook, ofschoon Wilders en zijn partij discussie en debat systematisch uit de weg gaan. Hetzelfde geldt voor de *main stream* partijen. Ook zij gaven uitzonderlijk veel aandacht aan de PVV. Hoewel zij overeenkwamen om van mening te verschillen over de islam (*'agreeing to disagree'*) sloten de partijen van de vorige regeringscoalitie, VVD en CDA, een gedoogcontract met de PVV in ruil voor concessies ten aanzien van zijn politieke wensen. De PVV fungeerde in deze periode als een de facto derde coalitiepartner zoals voormalige politici in een terugblik in de Volkskrant bevestigden. Deze regeringsperiode duurde maar kort en de partijen hebben hun houding tegenover de PVV direct na de val van de regering gewijzigd, maar de sociale en mentale schade die het land en zijn burgers door deze keuze van samenwerking met de PVV opliep, is minder gauw verholpen. Na het mislukken van deze regeringscoalitie en de beëindiging van de politieke samenwerking met Wilders/PVV behaalde de partij nog steeds een miljoen stemmen in de erop volgende vervroegde verkiezingen van 2012.

⁶⁵ S. Schaap, *Het rancuneuze gif, de opmars van het onbehagen*, Uitgeverij Damon, 2012, pp. 201-9.

⁶⁶ P. Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur*, Utrecht: Bruna, 1997.

⁶⁷ K. Vossen, *Random Wilders*, p. 275.

⁶⁸ Ibid., p. 46.

Extreemrechtse groepen

Extremistische groepen aan de uiterste rechterzijde van de politiek zijn sinds de opkomst en bloei van de PVV kleiner dan ooit. Zij hebben weinig aanhang en vertegenwoordigen geen bedreiging voor de dominantie van de PVV op het gebied van racistische politiek. Ook vertegenwoordigen zij in de ogen van de veiligheidsdienst AIVD geen bedreiging voor de democratie en de rechtsstaat. Deze kleine groepen, waaronder de NVU (Nederlandse Volksunie) en Voorpost, kijken met jaloezie naar het succes van de PVV en proberen een graantje mee te pikken door min of meer vergelijkbaar, anti-moslim retoriek te hanteren en door vergelijkbare acties te ondernemen zoals protestacties tegen moskeeën en hallal levensmiddelenzaken. Zo mengde de NVU zich in 2014 in acties tegen de komst van een islamitische basisschool in Purmerend. In september 2012 voerde Voorpost in Medemblik actie om te protesteren tegen financiële steun van de gemeente aan een moskee voor een nieuw onderkomen. Ook in Zeist werd in dezelfde periode geprotesteerd tegen de bouw van een nieuwe moskee, onder leuzen als 'Handen af van Zeist' en 'geen verdere islamisering'. In mei 2012 start Voorpost een Meldpunt tegen islamisering. Ook in 2013 flyerde Voorpost tegen verdere 'islamisering': in het winkelcentrum van Purmerend werden posters opgehangen en in Lansingerland/Bergschenhoek werden folders uitgedeeld om te protesteren tegen een nieuw gebouw voor de al dertig jaar bestaande moskee.

Prinsenvlag

Overigens hebben deze acties weinig succes en krijgen zij weinig media aandacht. Wilders heeft steeds zijn best gedaan om niet te worden geassocieerd met traditioneel extreemrechtse groepen zoals de NVU. Maar deze groepen hebben op hun beurt wel hun best gedaan om te worden geassocieerd met Wilders, ofschoon zij hem in het algemeen te zwak vinden in zijn opstelling tegen migranten. Zij herhalen zijn retoriek, ondersteunden hem bij het gerechtsgebouw waar hij moest voorkomen in verband met aanklachten van discriminatie, groepsbelediging en haat zaaien⁶⁹ en bewijzen hun steun door aanwezig te zijn bij protestevenementen zoals de demonstratie in Den Haag in het najaar van 2013 tegen het regeringsbeleid. Hier waren ongeveer 3.000 aanhangers van de PVV bijeen. Demonstranten droegen Prinsenvlaggen die vroeger door de NSB werden gebruikt⁷⁰ en tegenwoordig door de PVV. Sommige demonstranten brachten de Hitlergroet. De onderzoeksgroep Kafka stelde bij deze demonstratie vast dat leiding en aanhang van elke in Nederland actieve extreemrechtse organisatie aanwezig was: Blood & Honour, de Nationalistische Volks Beweging, Zwart Front, Identitair Verzet, de NVU en Voorpost. Gezien de PVV-strategie om associatie met extreemrechts te vermijden kwam het voor velen als een verrassende beleidsomkering dat Wilders in de aanloop naar de Europese verkiezingen bondgenootschappen aanging met notoir extreemrechtse Europese partijen zoals het Front National van Jean Marie en Marine le Pen in Frankrijk, het FPÖ van Heinz-Christian Strache in Oostenrijk, de Lega Nord in Italië en het Vlaams Belang van Filip de Winter in België, partijen die bekend staan om hun antisemitische en/of racistische achtergrond. Deze dynamiek van toenemende afstemming met extreemrechtse groepen zet zich sindsdien ook door in de politieke situatie in Nederland. Dit bleek uit de manier waarop Wilders wist in te spelen op een demonstratie van de groep Identitair Verzet, onder de noemer van Pro Patria, op 10 augustus 2014 in de Haagse Schilderswijk. Officieel ging het om een anti-Isis demonstratie maar in de praktijk had de demonstratie en de reactie van Wilders een hoog anti-Islam/anti-moslimgehalte. Zo luidde één van de vragen aan de Minister president naar aanleiding van deze demonstratie en de tegendemonstratie die in reactie daarop werd gehouden: 'Is de Haagse Schilderswijk nog

⁶⁹ Zie kafka.nl voor een meer gedetailleerd beeld van de steun van extreemrechtse activisten voor Wilders.

⁷⁰ Deze vlag (met 'oranje-blanje-blauw' - kleuren) werd vanaf eind jaren dertig door de nationaalsocialistische partij NSB gebruikt. In reactie hierop legde koningin Wilhelmina in 1937 vast dat de Nederlandse vlag de kleuren rood-wit-blauw draagt.

Nederlands grondgebied of al deel van het islamitisch kalifaat? Waarom capituleert de overheid voor de islam en de verwerpelijke sharia die blijkbaar in Den Haag heerst?’⁷¹

Bezetting in Leiden

Het samengaan van verschillende populistische en extreemrechtse initiatieven blijkt ook uit de gang van zaken in Leiden rond de vestiging van een nieuwe moskee aan de Ter Haarkade in Leiden Zuidwest. Leden van de extreemrechtse groep Zwart Front hingen begin februari 2014 een spandoek op om te protesteren tegen de komst van de nieuwe moskee. Op het spandoek stond de volgende tekst: ‘U stemt nee? Toch komt er een moskee! www.zwartfront.nl’. De naam Zwart Front verwijst naar een vooroorlogse fascistische organisatie. Volgens Kafka is de groep ook actief rond Nijmegen en Lelystad, vooral met het plakken van posters. Men zegt zich te laten inspireren door het Italiaanse fascisme. Op de website wordt een toelichting gegeven: ‘Wij realiseren ons dat we, als vaderlandslievende Nederlanders, geen andere keuze hebben dan ons te verzetten, omdat onze manier van leven, onze cultuur en ons wereldse erfgoed onder directe dreiging ligt.’ Na publiciteit hierover op de site van de lokale radiozender Sleutelstad liet Zwart Front niet meer van zich horen. De Facebookpagina ‘Leiden staat op’ deed dat des te meer. Deze Facebook pagina werd opgericht om het protest tegen de komst van de moskee kracht bij te zetten, (1589 likes dd 3 februari 2015). Zo deed men een oproep de daad bij het woord te voegen wat ‘Dennis’ de volgende reactie ontlokte: ‘Gewoon varkensbloed op die bouwgrond storten. Wordt het onrein. Huppa stinkende bouw van de moskee ligt stil. Klaar!’⁷² Op de pagina worden berichten geplaatst en gedeeld van Identitair Verzet en Pro Patria. Ook Leefbaar Leiden heeft aansluiting gezocht bij dit protest en de straat intussen omgedoopt tot Ter Haatkade. Op 20 juni werd tijdens een feestelijke bijeenkomst de eerste paal geslagen voor de nieuwe moskee. Dit keer was Identitair Verzet aanwezig met een spandoek met de tekst ‘Stop de islam ook in Leiden.’⁷³ Op de site van sleutelstad met een bericht hierover verscheen opnieuw een inmiddels gebruikelijk aantal haatdragende uitlatingen: ‘Varkenskoppen in de aanbidding om over braakliggend terrein mee af te bakenen’ (21 juni 2014) en onder de ‘naam ‘Islam =fascisme’ (21 juni 2014) plaatste iemand de volgende tekst: ‘In de aanbidding varkenskoppen en varkensmest gratis af te halen. Ook in de aanbidding: Koranboeken ter verbranding!’⁷⁴ Op 7 februari 2015 ging de groep Identitair Verzet nog een stap verder door de moskee in aanbouw korte tijd te bezetten. Op de begeleidende spandoeken wat te lezen ‘Stop de islam’, ‘In Leiden begint de victorie’ en ‘Reclaim your Space’. Ook de Nederlandse vlag was present. De vijf bezetters, jonge mannen van begin twintig, kwamen geen van allen uit Leiden. Zij werden door de politie aangehouden en kregen een boete wegens het betreden van verboden terrein. Identitair Verzet kondigde aan op korte termijn nog meer acties ‘tegen islamisering’ te zullen ondernemen. Mogelijk werd hiermee ook bedoeld op een demonstratie onder de naam van Pegida Nederland die kort na de bezetting werd aangekondigd voor 28 februari 2015. Sinds begin 2015 heeft ‘Pegida Nederland’ een website maar onduidelijk is wie deze site beheert. Opmerkelijk is wel dat enige weken later ‘Pro Patria’ voor 28 februari een vergunning voor een demonstratie aanvraagt in de gemeente Gouda waar eveneens een nieuwe moskee gebouwd gaat worden waartegen verzet is gerezen.(zie hieronder) Rond de Leidse moskee is een ontwikkeling gaande waarbij extreemrechtse en populistische actoren, online en offline initiatieven meer en meer samensmelten waarbij er inhoudelijk steeds meer wordt ingespeeld op bestaande angst voor radicalisering en extremisme om zo *front stage* achter schijnbaar acceptabele thema’s mensen te mobiliseren tegen moslims en islam in het algemeen.

⁷¹ Tweede Kamer, 2013-2014, Vragen 2014Z13953. Zie over de hype rond de Schilderswijk p. 62.

⁷² C. de Waard, <http://sleutelstad.nl/2014/02/10/zwartfront-steunt-anti-moskee-campagne/>

⁷³ Ibid., <http://sleutelstad.nl/2014/06/20/eerste-paal-al-hijra-moskee-geslagen/>

⁷⁴ Daarnaast werden ook zinvolle bijdragen gepost. Ter discussie werd gesteld of het veel gehoorde argument dat de woningen in de buurt van een moskee in prijs zakken, gegeven de feiten, wel opgaat.

Identitair Verzet

De groep Identitair Verzet is een nieuwkomer in de nieuw extreemrechtse scene opgericht door een voormalig Voorpostactivist met een antisemitisch verleden. Sinds de oprichting van deze groep is het actieve leden bestand van Voorpost dan ook behoorlijk verminderd. De groep manifesteert zich sinds eind 2012- begin 2013 in acties tegen migranten, zoals tegen een hotel voor Polen in Boskoop, tegen vluchtelingen, zoals tegen de Vluchtkerk, de verblijfplaats van een groep uitgeprocedeerde asielzoekers, en vooral tegen moslims. Een ander aandachtspunt in 2014 is naast de Leidse moskee het initiatief van de drie Goudse moskeeën om samen een grote moskee te stichten op een voormalig kazerneterrein. De groep probeert hier het buurtcomité te beïnvloeden dat zich heeft gevormd uit protest tegen het initiatief.⁷⁵ Opmerkelijk was vooral hoezeer de aanwezigheid van een bunker onder één van de gebouwen werd aangegrepen om het initiatief voor de vestiging van de moskee verdacht te maken. Het gerucht ging dat Syriëgangers voortaan in Gouda zouden worden getraind. Dit leidde zelfs tot vragen in de Tweede Kamer door het CDA op 20 november 2014: '(...) welke risico's ziet u in dit kader, wanneer bijvoorbeeld mogelijk extremistische moslims toegang hebben tot de atoombunker, en hoe wordt met deze risico's omgegaan?'⁷⁶ Opvallend is hoe zoals bij veel antimoskee en anti-moslim initiatieven de taal wordt ingezet om het project negatief te duiden. In het Goudse geval wordt voortdurend gesproken over 'megamoskee', een term die de eerste keer met en later zonder aanhalingstekens werd overgenomen door de CDA-kamerleden die de vragen in de Tweede Kamer stelden⁷⁷ en intussen via de media is genormaliseerd. Ook in Leidschendam/ Voorburg richt de groep Identitair Verzet zich op protesten tegen een moskee.

Slachtoffer van mei '68

Identitair Verzet heeft in Nederland een beperkt aantal leden maar scoort veel *likes* met anti-moskee acties op hun Facebookpagina. Naar eigen zeggen heeft men afdelingen in Utrecht, Rotterdam, Eindhoven, Den Haag en Leiden. Men onderhoudt contacten met gelijksoortige groepen in omliggende landen en met verwante extreemrechtse groeperingen. De oorsprong van de beweging ligt in Frankrijk waar het al een jaar of tien bestaat, maar intussen hebben zich in veel Europese landen kleine bewegingen aangesloten. De nadruk ligt op trots op de eigen afkomst, de eigen identiteit en het eigen erfgoed. Een filmpje op de homepage ter introductie van de groep spreekt van 'een oorlogsverklaring van de identitaire generatie' die slachtoffer zouden zijn van 'mei 68', van de pleitbezorgers van de multikulti. Men spreekt van een etnische breuklijn en is tegen opgelegde vermenging: 'wij hebben voorouders, wortels en dus toekomst' en 'wij keren ons tegen het anti-blanke racisme en de explosie van de multiculturele samenleving'. De groep weet vooral al langer bekende extreemrechtse activisten te werven. Internationaal gebruikt men op het internet, in publicaties en op vlaggen een geel symbool tegen een zwarte achtergrond. Het gaat om een zogenaamde lambda ontleend aan de schilden van Spartaanse krijgers die in de oudheid streden tegen de Persen. Naar aanleiding van een stukje op thepostonline.nl waarin Chris Aalberts, auteur van een boek over de PVV, een stukje aan de beweging wijdde, luidde één van de reacties als volgt:⁷⁸

1. **18-06-2013 - 13:39 UUR (POST VAN V.H.G.)**

' (...) Het wordt tijd om echt actie te ondernemen tegen de islam, de openlijke moordoproepen vanaf de kansel in de moskee moet ten einde komen. Het rituele kindermisbruik, het onrecht en de ongelijkheid naar vrouwen toe, het wordt echt tijd dat de beschaafde wereld op komt voor de verdrukten en dat de fascisten een halt wordt toegeroepen. We hebben het gezien in Nazi-Duitsland, en hebben het gezien in Sovjet

⁷⁵ Voor meer informatie hierover beluister Radio Reporter, 14 december 2014. In februari 2015 gaf de gemeente groen licht voor de bouw van de moskee. Het terrein zal worden gedeeld met andere sociale instellingen. De bunker zal worden afgebroken.

⁷⁶ Rijksoverheid.nl, lp-v-j-0000007331.pdf

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Geraadpleegd op 19 juni 2013.

Rusland, massamoord en onderdrukking als gevolg van het fascisme. Het zelfde fascisme dat de basis is van de islam. Er bestaat geen andere mogelijkheid dat dat de islam totaal wordt vernietigd, niet met een hangslot om een hek van een school waar rassenhaat wordt geleerd, niet met busjes verf tegen de muur van een haathut waar domme mensen nog dommer worden gemaakt. Echte actie, elk mens is verplicht om op te treden tegen de islam. Ieder mens dat nog maar het kleinste restje beschaving in zich heeft moet strijden tegen de islam, omdat de islam de ondergang van de mensheid is. Bij elke uiting van de islam moet men optreden, aangifte doen bij Meld-Misdaad Anoniem, vrouwen van moslims uitleggen waar het blijf van me lijf huis is, bureau jeugdzorg regelen als iemand er achterkomt waar een islamitisch internaat is. etc. etc.'

Politiek en overheid

Steeds opnieuw ageert de PVV op politiek niveau met alle mogelijke middelen in (verkiezings)toespraken en tweets, op websites, in Kamervragen en moties, op stickers en in pamfletten tegen islam/moslims. Hierbij wordt het gebruik van hate speech niet geschuwd. Hierboven werden hiervan enige voorbeelden genoemd. Dit roept de vraag op wat de rol van andere politieke actoren hierin is. Hoe stellen zij zich op tegenover dit islamofobe discours? Gaan zij hier in mee of verzetten zij zich ertegen? Er is in de partijpolitieke arena een duidelijk spanningsveld zichtbaar tussen enerzijds de door alle partijen gevoelde behoefte om een antwoord te geven op de toename van anti-islam sentimenten onder het electoraat en anderzijds de groeiende behoefte om afstand te nemen van het PVV-discours, met name sinds de val van het laatste kabinet dat zich overeind hield met gedoogsteun van de PVV. In dit spanningsveld zijn geregeld de nodige tegenstrijdigheden zichtbaar rond de politieke posities aangaande de islam en de positie van moslims en de bredere vraagstukken rond de multiculturele samenleving.

De conservatief christelijke partij **SGP** – die zich ook verzet tegen een actieve rol van vrouwen in de politiek – verwerpt de islam in expliciete bewoordingen, omdat men deze godsdienst beschouwt als tegen de wil en het gebod van God.⁷⁹ Soms gaat dit zover dat de grens van discriminatie wordt bereikt. Zo liet de SGP in Ede eind 2012 weten principieel tegen de bouw van een moskee te zijn en deze principiële opvatting boven de grondwet te stellen. De **ChristenUnie** is duidelijker in de opvatting dat de afwijzing van de islam als godsdienst geen grondslag mag vormen voor discriminerend beleid. '(..) de islam als godsdienst mag niet met politieke middelen worden bestreden', aldus Gert-Jan Segers van de ChristenUnie in een artikel waarin hij de verschillen tussen de PVV en de ChristenUnie met betrekking tot de islam toelicht. Hij vervolgt: Maar de politieke verschillen zijn nog principiëler. De ChristenUnie wil geen onderscheid tussen eerste- en tweederangsburgers met meer en minder rechten (..) De rechtsstaat creëert allereerst binnen de grenzen van de wet vrijheid voor alle overtuigingen. Niet alleen voor die ons bevallen, maar ook voor de geloofsovertuigingen die ons door de ziel snijden'.⁸⁰ Veel andere partijen laten regelmatig een tegenstrijdig beeld zien. Aan de ene kant kenmerkt hun gedrag zich door stilzwijgen, door een onderschatting en geringschatting van discriminatie van moslims, door wantrouwen tegenover moslim organisaties en –leiders. Tekenend is bijvoorbeeld het feit dat in het dertigleden Kamerdebat 'Noodklok om Jodenhaat' dat op 16 januari 2014 werd gevoerd op verzoek van de PVV, moslimjongeren met behulp van onjuiste cijfers eenzijdig werden aangewezen als daders, terwijl hun rol als slachtoffer van discriminatie niet één keer - geen enkele partij uitgezonderd - werd genoemd. Toen zij door verslaggevers werden gevraagd naar een reactie op het kritische rapport over Nederland van ECRI, de antiracisme instantie van de Raad van Europa, vroeg PvdA leider Samsom zich af waar Europa zich mee bemoeit en ook D'66 voorman Pechtold distantieerde zich van het rapport. Anderzijds ondersteunen de reguliere partijen verbaal maatregelen en beleid tegen discriminatie hoewel zij in het

⁷⁹ Zie voor meer informatie over de SGP: I. Van der Valk, *Islamofobie en Discriminatie*, p. 36.

⁸⁰ G.-J. Segers, 'ChristenUnie is in islamdebat de verlegenheid voorbij', *Reformatorisch Dagblad* 10 maart 2011.

algemeen slecht geïnformeerd zijn over de daadwerkelijke omvang en reikwijdte van moslimdiscriminatie in de samenleving. Tegelijkertijd is een ontwikkeling gaande waarbij steeds duidelijker stelling wordt genomen tegen (het racisme van) de PVV, racisme in het algemeen en islamofobie in het bijzonder. Ik beperk me tot enkele voorbeelden. Kamerleden reageerden geschokt op het pleidooi van De Graaf in november 2014 om Nederland te de-islamiseren en alle moskeeën te verbieden. PvdA-Kamerlid Khadija Arib, die als ondervoorzitter het debat leidde, twitterde dat het debat over integratie 'een dieptepunt' had bereikt. 'Schaamteloos werd een groep op basis van afkomst geschoffeerd'. In Rotterdam riep **SP**-leider De Kleijn op 11 augustus 2014 via Twitter (@ldeklijn) bekende Nederlanders op om een paginagrote advertentie tegen islamofobie te plaatsen. Hij deed deze oproep in reactie op een advertentie van bekende Nederlanders tegen de groei van antisemitisme naar aanleiding van de Gaza-oorlog die een week eerder was gepubliceerd door de Telegraaf (7-8-2014). Deze advertentie was een initiatief van CIDI en werd mede ondertekend door **SP**-leider Emile Roemer. Na publicatie van het onderzoek naar moslimdiscriminatie onder middelbare scholieren stelden de **SP** Kamerleden Karabulut en Jasper van Dijk vragen aan de minister van Sociale Zaken gericht op een beleidsvervolg. Vanuit de **PvdA** voert vooral Ahmed Marcouch sinds enige tijd een actief pleidooi voor afzonderlijke registratie van de grond moslimdiscriminatie. Hij bepleitte dit onder meer in een uitzending van Radio Reporter op 14 december 2014 waarin vooruitlopend op het onderhavige rapport uitkomsten van onderzoek naar geweldsincidenten tegen moskeeën bekend werden gemaakt. Kamerleden van de **VVD** en **D'66** maakten ernstig bezwaar tegen een motie van PVV-Kamerlid Graus (medio december 2014) waarin hij voorstelt maatregelen te treffen om het moslims te verhinderen te werken in de veiligheidszone van de luchthaven Schiphol. **D'66** zoekt regelmatig het debat op met de PVV en Wilders om het haat discours niet onweersproken te laten.

De **huidige regering van PvdA en VVD** heeft het bestaan en de groei van racisme in Nederland onderkend, met name de discriminatie op de arbeidsmarkt.⁸¹ De minister van Sociale Zaken kondigde plannen aan om niet langer samen te werken met organisaties die discriminerend beleid en gedrag tolereren. Ook werden maatregelen aangekondigd voor het tegengaan van discriminatie in het onderwijs. In het voorjaar van 2014 heeft de overheid naar aanleiding van discriminatie van verschillende moslimvrouwen stelling genomen tegen islamofobe incidenten en discriminatoir geweld. Op initiatief van de overheid heeft een expertmeeting plaats gevonden over het verschijnsel islamofobie. In (het verslag van) deze meeting werd de term islamofobie weliswaar door de overheid gebruikt maar tegelijker tijd werd gewezen op een mogelijk gevaar bij het gebruik ervan: 'minister Asscher erkent de problematiek die de term islamofobie probeert te onderschrijven, maar acht het gebruik van de term riskant en mogelijk contraproductief'.⁸² Wat dit risico precies inhoudt werd niet verder toegelicht. Conclusie van de bijeenkomst was onder meer dat de minister ervoor open staat om steun te betuigen aan initiatieven die deze problematiek aankaarten en bestrijden'.⁸³ Na de Wilders uitspraken over Marokkanen in een verkiezingsdebat in Den Haag heeft de regering, na aanvankelijke aarzelingen, duidelijker dan ooit stelling genomen tegen de PVV. Uiteraard speelt hierbij mee dat partijen, met name de VVD als regeringspartij, zich sinds de val van de vorige regering ontdaan hebben van de knellende gedoogsamenwerking met de PVV. Daarnaast heeft Nederland in de afgelopen periode in het bijzonder in de aandacht gestaan van internationale organisaties die zich bezig houden met de bestrijding van racisme, zoals de ECRI van de Raad van Europa dat eind 2013 een kritisch rapport uitbracht over de situatie in Nederland⁸⁴ (zie kader) en de *Working Group of Experts on People of African Descent* van de Commissie voor de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties.⁸⁵ Deze

⁸¹ Tweede Kamer, 2013-2014, 30 950, nr. 68; Andriessen, I et al, *Ervaren discriminatie in Nederland*.

⁸² Ministerie van SZW, Ronde Tafel bijeenkomst islamofobie en discriminatie van moslims, 9 april 2014, p. 2.

⁸³ Ibid., p. 1

⁸⁴ www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/.../NLD-CbC-IV-2013-039-NLD.pdf. Zie voor de reactie van het kabinet <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2008/08/19/kabinetsreactie-ecri-rapport-kabinetsreactie.html>

⁸⁵ <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=14840&LangID=E>

internationale aandacht heeft zeker de nodige stimulansen gegenereerd voor de ontwikkeling van beleid om discriminatie, racisme en islamofobie tegen te gaan. In reactie op een terroristische aanslag op het Joods Museum in Brussel op 27 mei 2014 legde minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans een heldere verklaring over diverse uitingsvormen van racisme af in de Tweede Kamer, met verwijzing naar rechtsextremistische partijen: "Islamofobie, antisemitisme, racisme en discriminatie bedreigen het Europese project", zo stelde hij, "een van de demonen die Europa achtervolgt is dat in tijden van crises een zondebok wordt gezocht. In het verleden waren dat joden en zigeuners en nu vaak ook moslims". Tenslotte werd de oproep van de PVV om alle moskeeën te verbieden door de regering bij monde van de minister van Sociale Zaken Lodewijk Asscher beantwoord met de vaststelling dat de PVV hiermee een nieuwe grens is overgegaan door rechtstreeks in te gaan tegen de essentie van de Nederlandse rechtsstaat. Eind 2014 na publicatie van gegevens over agressie en geweld tegen moskeeën en nadat naar aanleiding van brandstichtingen in moskeeën in Zweden op het internet was opgeroepen om ook in Nederland hetzelfde te doen, kondigde de Nederlandse regering een aantal maatregelen aan. Voortaan wil men moslimdiscriminatie apart registreren en maatregelen nemen om agressie tegen moskeeën beter aan te pakken. Het Openbaar ministerie besloot tot strafrechtelijke vervolging van personen die op internet hadden opgeroepen tot brandstichting. Aansluitend hieraan kondigde het kabinet medio februari 2015 in een brief aan de Tweede Kamer een herijking aan van het actieprogramma tegen discriminatie.⁸⁶ Het Kabinet liet weten bezorgd te zijn over toenemende onverdraagzaamheid, discriminatie op sociale media en discriminatoire agressie tegen personen en objecten zoals gebedshuizen. Meer concrete beleidsmaatregelen zullen worden uitgewerkt om verdraagzaamheid te vergroten en discriminatie tegen te gaan van alle groepen die hierdoor worden getroffen, op grond van huidskleur, afkomst, religie en seksuele geaardheid. De concrete plannen gaan over voorlichtingscampagnes om de aangiftebereidheid te vergroten, informatie en advies via 'handreikingen', uniformering van de behandeling van aangiften en verbetering van registratie en rapportage. Ook nader onderzoek naar de effectiviteit van preventie en bestrijding van discriminatie, naar incidenten bij moskeeën en discriminatie op grond van huidskleur behoren tot de voornemens, evenals extra aandacht voor homofob geweld en *high impact crimes* met een discriminatoire achtergrond. Tenslotte wordt nogmaals aangekondigd arbeidsmarkt discriminatie actiever tegen te gaan door beëindiging van contracten met bedrijven die discrimineren en door hun uitsluiting uit aanbestedingsprocedures.

Kritisch rapport van ECRI

In oktober 2013 bracht ECRI, de Commissie die voor de Raad van Europa belast is met de monitoring van vormen van racisme en rassendiscriminatie in de landen van Europa, verslag uit over Nederland. Aan ECRI nemen alle landen van de EU deel via afvaardiging van erkende deskundigen. In de vorige rapportage van 2007 liet ECRI zich onder meer zeer kritisch uit over het discours en de beleidsvoorstellen van de PVV ten aanzien van moslims en migranten waaronder het maatschappelijk klimaat, naar de mening van deze gezaghebbende instantie, zwaar gebukt gaat. In het nieuwe rapport betreurt de instantie dat integratie is geworden tot iets dat slechts de verantwoordelijkheid is van de mensen die naar Nederland komen.

Het laatste rapport geeft een overzichtelijk, informatief en evenwichtig beeld van de stand van zaken in Nederland op het terrein van racisme en rassendiscriminatie en doet een aantal waardevolle aanbevelingen over mogelijke verbeteringen. Ook de positieve stappen die door Nederland in de periode 2007-2013 werden gezet, worden genoemd. Behandeld worden de juridische aspecten en de monitoring van toepassing van de rechtsregels, instituties, maatschappelijke terreinen, opinieklimaat en het publieke debat, de kwetsbare groepen die voorwerp zijn van discriminatie en onderwijs en bewustwordingsdimensies. Het vormt alles bij elkaar een programma van aandachtspunten waar instanties en organisaties die antidiscriminatie en gelijke rechten voor alle bevolkingsgroepen in

⁸⁶ <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2015/02/12/kabinet-herijkt-actieprogramma-anti-discriminatie.html>

Nederland en Europa een warm hart toe dragen, hun voordeel mee kunnen doen. Zeker nu het door recente ontwikkelingen nationaal in toenemende mate aan een totaaloverzicht ontbreekt, zoals in het volgende hoofdstuk aan de orde komt.

Kritiek Welke kritiek heeft ECRI zoal op de ontwikkelingen in Nederland op het gebied van racisme en rassendiscriminatie en welke aanbevelingen worden gedaan? Hieronder een selectie. De commissie betreurt het dat de overheid integratie tot een eenzijdig proces heeft gemaakt dat de uitsluitende verantwoordelijkheid is van degenen die naar Nederland komen en hier willen verblijven en dat derhalve geen specifiek beleid vereist. Algemeen beleid voldoet, is tegenwoordig het devies. ECRI roept op om integratie opnieuw te zien als een tweezijdig proces waarbij ook van de meerderheidssamenleving een inspanning wordt verwacht op het gebied van waardering en kennisvergroting van diversiteit, specifiek beleid voor kwetsbare groepen en het tegengaan van discriminatie. ECRI bekritiseert de Nederlandse overheid wegens het in gebreke blijven bij de uitwerking van antidiscriminatiebeleid ondanks de toezeggingen die op dit gebied in de afgelopen jaren werden gedaan.

Aanbevelingen In recente beleidsstukken van de overheid die ECRI onder de loep nam, ging het bij antidiscriminatiebeleid slechts over discriminatie op het gebied van seksuele voorkeur en antisemitisme. Discriminatie van andere groepen kwam nauwelijks aan de orde. Daarnaast en in relatie hiermee worden specifieke instituties doe een belangrijke rol spelen bij het antidiscriminatiebeleid zoals het Landelijk Overleg Minderheden, Artikel 1 en het MDI financieel gekort, dan wel met opheffing bedreigd. ECRI bepleit expliciet dat de ondersteuning door subsidiëring van deze organisaties wordt voortgezet.

Verder beveelt ze de overheid aan om een Nationaal Strategie – en Beleidsplan te ontwikkelen om discriminatie tegen te gaan, inclusief monitoring en evaluatievoorzieningen. Discriminatoire praktijken en bepalingen die in Nederland voorkomen worden in het rapport besproken en voorzien van voorstellen om hierop actie te ondernemen. Besproken worden bijvoorbeeld de discriminatie op de arbeidsmarkt vooral wat betreft mensen die hier tijdelijk tewerkgesteld worden, het etnisch profileren door de politie, racisme in de sport, de praktijken en wetsvoorstellen die het dragen van gezicht bedekkende kleding of andere aan religie gebonden praktijken willen sanctioneren – ECRI voert hier het argument aan dat dit haaks staat op de gewenste emancipatie; krachtig optreden tegen racistische geweldsincidenten, waaronder geweld tegen moskeeën (opsporing/handhaving/beveiliging).

Op gebied van strafwetgeving stelt ECRI voor in de wet op te nemen dat racistische motieven bij een misdrijf moeten worden aangemerkt als strafverzwarende omstandigheid. Daarnaast zouden taal en nationaliteit als aparte discriminatiegronden moeten worden erkend. Verder wordt zorg uitgesproken over ‘de interpretatie van bepalingen waarin racistische beledigingen en aansporingen tot haat, discriminatie en geweld worden verboden, met name als het gaat om politiek taalgebruik’. De Commissie doelt hier duidelijk op de uitkomsten van het proces tegen Wilders waarin hij ter verantwoording werd geroepen voor haat zaaiende uitspraken. ECRI hecht veel belang aan de verantwoordelijkheid van de politiek voor een vreedzaam maatschappelijk klimaat.

Tenslotte wordt gewezen op de centrale rol van onderwijs en educatie bij het tegengaan van discriminatie en roept ECRI op tot nationale tweejaarlijkse campagnes. Zij beveelt aan om mensenrechten tot een verplicht vak the maken in het primair voortgezet onderwijs en een vast onderdeel te laten zijn van bijscholing van leerkrachten. Nationaal en lokaal zouden in allerlei sectoren van de samenleving (horeca, arbeidsmarkt, media) campagnes ter vergroting van bewustwording moeten worden ontwikkeld. *Last but not least* worden politieke partijen opgeroepen zich uit te spreken tegen taalgebruik waarin mensen op grond van ‘ras’, godsdienst, nationale of etnische herkomst en taal worden bespot en beledigd.

Afsluitend

Naast continuïteit van het islamofobe discours en van islamofobe activiteiten, o.a. gericht tegen moskeeën hebben zich sinds de publicatie van mijn eerdere onderzoeksrapport over islamofobie in 2012 enkele belangrijke veranderingen voorgedaan in relatie tot Wilders en

zijn PVV. Afzonderlijk en zeker in combinatie duiden zij zonder twijfel op een verdere radicalisering van deze partij en zijn leider:

- Meer en meer richt zijn racistische discours zich niet alleen op 'de islam' en moslims maar meer algemeen op (voormalige) migranten door het gebruik van etnische categorieën. Aanvankelijk was dit zichtbaar in zijn discours tegen Polen en later, zoals bij de raadsverkiezingen van 2014, tegen Marokkanen.
- Een verdere verscherping van de anti-islam/moslim retoriek en voorgenomen/voorgestelde maatregelen.
- Een toename van mobilisatie voor sociale actie in buurten, vooral tegen moskeeën.
- Een bondgenootschap met traditioneel rechts-extreme politieke partijen op Europees niveau en de facto toenadering tussen PVV en extreemrechtse groepen op landelijk niveau.
- Een interne verzwakking van de partij door het vertrek van veel vertegenwoordigers en medewerkers op verschillende niveaus, lokaal, provinciaal en nationaal en toenemende onvrede onder degenen die bleven.

In reactie hierop:

- Politieke leiders en reguliere politieke partijen, vooral de regeringspartijen, en *civil society* actoren hebben zich niet alleen gedistantieerd van het discours over Marokkanen en van de PVV en Wilders als zodanig, maar ondernamen ook concrete acties en mobiliseerden hun achterban om tegen het racisme van deze partij te protesteren, met als gevolg dat Wilders en zijn partij steeds meer politiek geïsoleerd raken. Wel heeft de partij zich sindsdien electoraal weten te herstellen.
- Meer in het algemeen nemen overheid en politieke partijen steeds actiever stelling tegen discriminatie en islamofobie en ondervinden initiatieven om dit tegen te gaan steeds meer ondersteuning. De medio februari 2015 aangekondigde herijking van het actieprogramma tegen discriminatie door het Kabinet is een belangrijke stap in de goede richting. Het Kabinet laat zien dat het de woorden van bezorgdheid over toenemende onverdraagzaamheid, discriminatie op sociale media en discriminatoire agressie tegen personen en objecten zoals gebedshuizen, vergezeld wil laten gaan van concrete beleidsmaatregelen om verdraagzaamheid te vergroten en discriminatie van alle groepen die hierdoor worden getroffen, op grond van huidskleur, afkomst, religie en seksuele geaardheid, tegen te gaan.

Hoofdstuk 5

Categoriseren, registreren en tellen, gegevens over discriminatie van moslims

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op cijfers en gegevens die verstrekt worden door verschillende instellingen die zich bezig houden met discriminatie in Nederland. Deze gegevens zijn ontleend aan de jaarrapporten 2011, 2012 en 2013 van verschillende organisaties. Niet alleen worden de gegevens van deze instellingen vermeld, waar relevant worden ze ook kritisch tegen het licht gehouden. Bekeken wordt of veranderingen ook verbeteringen zijn. Omdat het beeld dat op basis van meldingen naar voren komt beperkt is, bespreek ik daarnaast de uitkomsten van een studie van het SCP naar discriminatie ervaringen van verschillende kwetsbare groepen. Naast deze meer kwantitatieve gegevens ga ik in op berichten die in deze periode in de media verschenen. Ik eindig het hoofdstuk met een overzicht van een beperkte aantal zaken die in de rechtbank werden behandeld.

Een aantal instellingen inventariseert gegevens over discriminatie: de antidiscriminatie bureaus (ADV's); het Landelijk Expertise Centrum Diversiteit (LECD) dat jaarlijks de gegevens van de politiekorpsen en het Korps Landelijke Politie Diensten (KLPD) bekend maakt in de zogeheten POLDIS rapporten, het Openbaar Ministerie, de Commissie Gelijke Behandeling (CGB), dat in 2012 is opgegaan in het Mensenrechten Instituut en het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) dat - de naam zegt het al - discriminatie op het wereldwijde web volgt. Sinds eind 2011 is daarnaast op initiatief van het ministerie van Veiligheid en Justitie de website hatecrimes.nl van de politie actief. Hier kan online melding en aangifte worden gedaan van discriminatie. Voor *hatecrimes* en discriminerende uitingen op internet verwijst deze site naar het nieuwe meldpunt MIND (Meldpunt Internet Discriminatie, sinds 2013), een initiatief van verschillende ministeries dat is ingesteld na het besluit te stoppen met de subsidiering van het MDI. In het verleden presenteerde de Anne Frank Stichting in de uitgaven van het project Monitor Racisme & Extremisme een synthese van de gegevens en achtergrondartikelen met verdiepende analyses, maar medio 2011 heeft de instelling de onderzoeksafdeling die zich hiermee bezig hield opgeheven. Sindsdien doet het Verwey-Jonker Instituut verslag van de politiegegevens op het gebied van discriminatie en van rechtsextremistische organisaties.

Geen volledig beeld

De bedoelde gegevens samen geven een indicatie, maar zeker geen volledig beeld, van de omvang, reikwijdte en aard van discriminatie in Nederland. Onderrapportage en onderregistratie blijft een vaak signaleerd structureel probleem waarin de wettelijke verplichting voor gemeentes om een registratievoorziening in te stellen geen verandering heeft gebracht evenmin als de lancering door het ministerie van een meldings-App en de aanpassingen van de website van de politie die de toegang om melding te doen zou moeten verbeteren.⁸⁷ De aangifte bereidheid is bij sommige groepen nog steeds zeer beperkt.⁸⁸ Zo wordt in Amsterdam naar schatting van slechts 5% van alle discriminatie incidenten melding gemaakt bij de politie.⁸⁹ In de provincies Overijssel en Gelderland nam volgens een onderzoek slechts één op de zes mensen die met discriminatie werden geconfronteerd contact op met de politie of een meldpunt.⁹⁰ In Rotterdam heeft RADAR meerdere malen aandacht

⁸⁷ P. Struik et al., *Evaluatie van de Wet Gemeentelijke Antidiscriminatie voorzieningen*, Vught: Partners + Präpper, 2012.

⁸⁸ I. Andriessen & H. Fernee, *Meldingen van discriminatie in Nederland*, Den Haag: SCP, 2012.

⁸⁹ Zie B. Tierolf, & N. Hermens, *Poldisrapportage 2012*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2013, p. 33.

⁹⁰ *Tubantia* 1/5/12.

gevraagd voor het feit dat Turken en Marokkanen steeds minder melden⁹¹ ‘(..)voor velen van hen loopt discriminatie als een rode draad door hun leven. Een vaststaand feit waar ze mee om hebben leren gaan. In melden en actie ondernemen zien ze geen meerwaarde en hebben ze geen vertrouwen’, aldus RADAR.⁹²

De registrerende instellingen hebben altijd op uiteenlopende wijze discriminatiegegevens verzameld en verschillen in de mate waarin zij onderverdelingen hanteren. Maar in ieder geval houden zij zich allen bezig met discriminatie op grond van ‘ras’ ofwel afkomst. Ras wordt in dit verband ruim uitgelegd en staat voor veel meer dan waar het woord voor stond in de oorspronkelijke, vroegere betekenis: in die betekenis bestaat ras niet, zo is na de Tweede Wereldoorlog wetenschappelijk vastgesteld.⁹³ Dit heeft overigens niet verhinderd dat racisme steeds opnieuw de kop opsteekt. In de juridische zin die in Nederland wordt gehanteerd omvat ‘ras’ vooral huidskleur, afkomst, nationale of etnische afstamming en het kan ook betrekking hebben op fysieke en etnisch-culturele kenmerken, inclusief godsdienst.⁹⁴

De gegevens over discriminatie worden over het algemeen door de instellingen halverwege het volgende jaar gepubliceerd. Uitzondering vormt het MDI dat ook maandrapportages op zijn site publiceert. Ik behandel hierna achtereenvolgens de gegevens van het MDI, van de ADV's, van POLDIS en van het Verwey-Jonker Instituut. Daarna ga ik in op de krantenberichten over 2012 en 2013 en rechtszaken over discriminatie op basis van islam/moslim zijn.⁹⁵

Online discriminatie

Internet is een belangrijke bron van informatie, communicatie en propaganda en kan een sleutelrol vervullen in processen van radicalisering, mede omdat het functioneert als een ‘echo’ waardoor veelvuldig bevestiging wordt verkregen van bestaande opinies.⁹⁶

Een islamofobe content is er prominent aanwezig, op allerlei soorten websites, blogs en interactieve fora. Het aantal klachten hierover bij meldinstanties is al jarenlang hoog. Vaak worden strafbare uitingen aangetroffen. Een aantal sites kent een groeiend ledental en een grote toename van posts. Er is *hate speech* en er zijn beledigende uitlatingen. Het is boven de mogelijkheden van dit Monitorproject om hier een volledig en representatief beeld van te geven. De gegeven informatie kan hier slechts een impressie van geven plus een indruk op basis van meldingen die worden gedaan bij meldinstanties.

De aanleiding voor antimoslim uitingen op het internet hoeft overigens niet noodzakelijkerwijs een negatieve gebeurtenis te zijn waarin moslims een rol spelen. Toen het Contact Orgaan Moslims Overheid (CMO) tijdens de Ramadan 2013 in een persbericht liet weten dat moslims hun burens uitnodigen voor de Iftar maaltijd waarmee het vasten ‘avonds wordt verbroken, regende het negatieve virtuele reacties: *Ja, en met kerst zekers hun uitnodigen en verbaasd zijn dat er hier en daar wat weg is uit je huis.*

In de afgelopen onderzoeksperiode waren er verschillende pershypes die tot veel antimoslimreacties op internet aanleiding gaven. Zo werken on en offline media op elkaar in en beïnvloeden elkaar. Enkele voorbeelden van zulke hypes waren de zogenaamde ‘sharia

⁹¹ R. Schriemer & S. Kasmi, *Gevalen en gevoelens van discriminatie*, Rotterdam: RADAR, 2007.

⁹² RADAR jaarbericht 2011, p.13.

⁹³ “UNESCO, Statement on Race by Social Scientists”, in: A. Montagu, *Race, Science and Humanity*, New York: Van Nostrand Reinhold Company, 1963, p.172.

⁹⁴ Zie voor een uitvoerige bespreking van het nationale, Europese en internationale juridische kader van de wetgeving tegen discriminatie: A. Terlouw, *Gelijkheid en diversiteit in de multiculturele samenleving*, Den Haag: SDU Uitgevers, 2010.

⁹⁵ De krantenberichten uit 2011 werden al grotendeels besproken in Van der Valk 2012.

⁹⁶ I. von Behr et al., *Radicalisation in the digital era, The use of the internet in 15 cases of terrorism and extremism*. Rand Europe, 2013.

driehoek'⁹⁷ in de Haagse Schilderswijk, een buurt waar veel moslims wonen (zie kader op p.62), een Rotterdams plan voor een verzorgingstehuis voor Turkse moslims en het debat over de toekomst van de islam in het Amsterdamse debatcentrum de Balie, drie onderwerpen die het nieuws eind 2013 domineerden. Vooral op sites van PVV sympathisanten, op Geenstijl.nl en op PowNed komen antimoslim uitingen veelvuldig voor. Het format op Geenstijl is daarbij als volgt. De redactie plaatst zelf een opzweepend stukje rond een onderwerp dat gelieerd is aan de islam/moslims waarna vaak 100 tot 300 reacties worden gepost, bijna altijd onder pseudoniemen die soms even weerzinwekkend zijn als de inhoud van de reacties. Inhoudelijk variëren deze *posts* van pogingen belachelijk te maken, tot beledigen en al of niet impliciete bedreigingen. Ook de grote mate van seksisme valt op.

Voor internet geldt bij uitstek dat meldingen slechts een topje van de ijsberg laten zien. Hoe groot die ijsberg wel is, wordt onder meer duidelijk uit de volgende informatie van de politie. Dagelijks worden in Nederland volgens informatie van de landelijke politie maar liefst 35.000 dreigementen geuit via Twitter.⁹⁸ Hiervan zijn er 200 zo ernstig dat de politie nader onderzoek instelt. De verzender wordt getraceerd en deze wordt zo nodig opgepakt of krijgt een reprimande. Bij de tien regionale politiediensten zijn Real Time Intelligence Centers ingericht die door veertig politiemensen op basis van dagelijks monitorwerk op zulke uitingen worden gewezen. Het gaat hierbij niet om schelden maar om dreigementen tegen personen, gebouwen of eigendommen. Het betreft hier dreigementen in het algemeen en uiteraard niet alleen dreigementen in het kader van discriminatie.

Als het om moslim discriminerende internetuitingen gaat laat ook Facebook laat zich niet onbetuigd. Zo werden berichten over een brandstichting in een moskee in Enkhuizen in april 2013 op de Facebook community 'Nederland mijn Vaderland' wel 350 keer *geliked* en voorzien van een aanzienlijke hoeveelheid racistische en islamofobe reacties (zie voor voorbeelden p. 8) We zien hier dat agressie en geweld tegen moskeeën waarbij het maken van slachtoffers niet wordt geschuwd, op Facebook niet alleen gewaardeerd maar zelfs aangemoedigd werden. De burgemeester verklaarde niettemin dat er geen sprake was van een doelbewuste actie. Het zou de daders niet gaan om de Islamitische Stichting maar om het gebouw. Er waren wel vaker gebouwen doelwit van brandstichting in Enkhuizen.⁹⁹

Niet alleen moslims zijn mikpunt. Ook personen die zich keren tegen discriminatie van moslims en minderheden moeten het op het World Wide Web ontgelden. Ook ikzelf mocht dit – niet als enige overigens - meemaken naar aanleiding van een interview met de Turks Nederlandse krant *Zaman*. Positieve reacties op Facebook en Twitter werden afgewisseld met een grote hoeveelheid uitingen van haatspraak in reactie op een interview. *GeenStijl* publiceerde daarnaast een uitgesproken haatdragende reactie in het hierboven beschreven bekende format met de titel '*Islamofascistisch liegen met Ineke van der Valk*', van de hand van een redactrice die later de redactie van de rechtse opiniesite Jalta zou gaan versterken. Het stukje werd gevolgd door 275 reacties met allerlei aantijgingen en beledigingen: 23 scheldpartijen, zestien dreigementen, zes beledigingen en dertig seksistische aantijgingen. Slechts tien reacties waren min of meer te kernmerken als serieus. Het meest opvallend waren de suggesties om de geïnterviewde te beschouwen en te behandelen zoals verraders na de Tweede Wereldoorlog werden behandeld, in het bijzonder vrouwen die relaties hadden gehad met Duitsers. Opmerkelijk is dat dit soort vaker voorkomende reacties stamt uit het internationaal Eurabië discours waar ik al eerder naar verwees: in Noorwegen wordt de term 'quisling' gebruikt voor degenen die islamofobie aan de kaak stellen, wat in de huidige tijd

⁹⁷ De term werd voor het eerst gehanteerd in een artikel van Perdiep Ramesar in *Trouw* van 18 mei 2013. Na onderzoek over het gebruik van bronnen door deze journalist voor o.m. dit artikel heeft het blad het artikel ingetrokken en de journalist ontslagen. Zie: B. Myjer en J. Smit, *Het rapport van de Onderzoekscommissie brongebruik Trouw*, 2014.

⁹⁸ <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2694/Tech-Media/article/detail/3536127/2013/10/31/Per-dag-200-serieuze-bedreigingen-via-Twitter.dhtml>

⁹⁹ <http://www.rtvnh.nl/nieuws/101925/%22Brand+moskee+Enkhuizen+niet+doelbewust%22>

zoveel betekent als 'NSB-er' in Nederland.¹⁰⁰ Bangsted wijst erop dat dit soort misbruik van termen als quisling het aanzetten tot behandeling van mensen als collaborateurs impliceert, hetgeen neerkomt op ex-communicatie. Voor vrouwen betekent dit, zoals bekend, de mestkar en kaal scheren.

In het Eurabië-genre moet speciaal de sociaaldemocratie het ontgelden die eveneens van dergelijke vormen van collaboratie met het nieuwe 'islamfascisme' wordt beticht. Sociaaldemocraten zouden Europa in ruil voor olie in de jaren zeventig hebben verkwanseld aan oliesjeiks die toegang wilden voor de gastarbeiders. Sociaaldemocraten zijn dan ook speciaal doelwit van haatcampagnes en zelfs geweld. In Noorwegen bracht dit Anders Breivik ertoe sociaaldemocratische jongeren die bijeen waren voor hun idealen om te brengen. In Nederland zijn sociaaldemocraten niet zelden mikpunt van *hatemail*. Een voorbeeld van *dit soort* dreigmail waaraan in de pers ruimschoots aandacht werd besteed, is de volgende. In januari 2013 besloot voorzitter Spekman van de PvdA bekendheid te geven aan de racistische emails die hij dagelijks ontvangt, soms honderd berichten per dag. Als voorbeeld noemde hij de volgende boodschap waarin we een mengeling zien van islamofobie, antisemitisme en anti-zwart racisme. Ook in deze dreigmails wordt het verwijt van landverraad naar voren gebracht en verwezen naar de NSB:

8 december 2012

19:20

G. K.

ik wil best je stront en darmen mentaliteit over straat schoppen dat een moslimvarken of hond zijn neus er voor op haalt maar waarom ben jij voor moslim en nikkers terwijl je de blanke arbeider vertrap in zijn bestan dan trap ik jou zinvol de moslimstront door je strot gore landverrader dat je benik laat mij in mijn levensopvattingniet de les les lezen door moslimparasieten zijn uitkeringparasieten mij uitspelen door jouw importvrienden veeg zelf je reet af met het paspoort met je stontpens wil je fascisme je krijg fascisme

9 december 2012

09:33

G. K.

ze hadden beter jouw zinvol dood moeten trappen met je moslimkruiperige nikkerhonden mentaliteit je ben een landverrader waar de nsb nog een puntje aan kon zuigen met je vuile strontkoppen politiek en je joden kliek in je partij werd terecht afgevoerd met hun uitvreet vervloekte levenshouding

Opvallend was dat de publiciteit via internet over deze dreigementen tot verschillende reacties leidde waarin begrip voor de daders werd geuit. Een voorbeeld: 'Misschien woont die persoon naast een moslim(muzelman) familie van wie de leden vooral bezig zijn fietsen te stellen'¹⁰¹. Een andere reageerder stelt: 'een punt heeft onze Gert! Spekman is wereldvreemd en heeft alleen maar buitenlanders in zijn kop. Spekman ROT OP, dat is pas een FEEST'¹⁰²

Een site die sinds het voorjaar van 2013 actief is en zich uitsluitend richt op islam en moslims en de islamisering van Nederland een halt wil toeroepen is Burgerjournalisten.nl. Achter deze site schuilt een extreemrechtse activist die eerder verbonden was aan de *Dutch Defence League*, een zusterorganisatie van de *English Defence League* (EDL) die in het Verenigd Koninkrijk zeer actief is met geweldsacties tegen moskeeën (zie voor meer informatie over Burgerjournalisten.nl hoofdstuk 6, p. 100).

¹⁰⁰ Quisling was een bekende Noorse nazi-collaborateur. Zie: S. Bangsted, *Anders Breivik and the Rise of Islamophobia*, p. 164.

¹⁰¹ <http://www.bbrussen.nl/2013/01/10/hans-spekman-gooit-hatemail-online/>

¹⁰² <http://politiek.thepostonline.nl/2013/01/10/hans-spekman-is-geschild-zat/>

Meldingen van internetdiscriminatie

De gegevens over online discriminatie die ik weergeef in het vervolg van deze paragraaf, zijn afkomstig van de jaarverslagen 2011- 2013 van het MDI.¹⁰³ Een aantal ontwikkelingen valt volgens het MDI op. In voorgaande periodes werden vooral veel meldingen gedaan over uitingen op extreemrechtse sites. In de laatste jaren komen meer meldingen binnen over uitingen op reguliere sites en sociale media zoals discussieforums, YouTube en Twitter. Het aantal gevallen waarin wordt opgeroepen tot geweld daalde van 234 in 2010 tot 157 in 2011 en 150 in 2012. Deze aantallen betreffen álle geïnventariseerde vormen van discriminatie dus ook de meldingen over gronden zoals homofobie die hier niet verder worden besproken. In 2011 waren er ook nog eens veertig gevallen van bedreiging en *stalking* en in 2012 twaalf gevallen. Het MDI spreekt dan ook van een beperkte verbetering ten opzichte van 2010. Daarnaast signaleert het MDI in 2011 dat het oprekken van de grenzen van de vrijheid van meningsuiting als gevolg van de uitspraken in het proces tegen Wilders merkbaar van invloed is op verschillende aspecten van de rechtsgang: op de uitspraken en handelwijze van de rechterlijke macht, op de handelwijze van het Openbaar Ministerie wat betreft het inschatten van de haalbaarheid van zaken en daarnaast ook op het 'lef' van internetgebruikers bij het doen van discriminerende uitspraken.¹⁰⁴ De volgende tabel laat de gemelde internetuitingen zien over een selectie van zeven discriminatiegronden en een periode van zes jaar. Hoewel het accent in dit rapport ligt op 2011-2013 is het goed de ontwikkelingen over meerdere jaren zichtbaar te maken.

Tabel 5.1 – Discriminerende internetuitingen, per discriminatiegrond

	2009	2010	2011	2012	2013
Moslims	182	276	319	196	222
Marokkanen	109	210	141	132	111
Turken	52	22	44	27	18
Overige afkomst	135	202	520	151	97
Anti-zwart racisme	121	164	182	99	193
Antisemitisme	399	414	252	285	250
Totaal	998	1288	1458	890	891

Bron: MDI, jaarverslagen

Onder de categorie 'overige afkomst' in de tabel vallen zowel uitingen die zijn geformuleerd in algemene termen zoals uitlatingen gericht tegen 'allochtonen' maar ook uitingen over personen uit diverse minder vaak in Nederland voorkomende nationaliteiten. In 2011 werd door één melder veel geklaagd over discriminatie van Polen. Dit verklaart voor een groot deel de sterke groei onder 'overige afkomst'. Na een afname in 2009 in vergelijking met voorgaande jaren¹⁰⁵ nam het aantal meldingen van discriminerende uitingen tegenover moslims in 2010 en 2011 aanmerkelijk toe, met opnieuw een substantiële daling in 2012. Het nieuwe meldpunt MIND vermeldt in zijn eerste jaarverslag tien meldingen van moslimdiscriminatie te hebben ontvangen.¹⁰⁶

Het MDI kijkt in hoeverre de uitingen strafbaar zijn en doet vervolgens een verzoek tot verwijdering aan de eigenaar of beheerder van de website. In het merendeel van de gevallen wordt dit verzoek opgevolgd (78% in 2012). Van de 319 antimoslim uitingen in 2011 waren er 122 strafbaar, van de 196 uitingen in 2012 93. In 2011 werden in 90 gevallen de uitingen

¹⁰³ MDI, Jaarverslag 2011, Jaarverslag 2012; Jaarverslag 2013.

¹⁰⁴ Jaarverslag 2011.

¹⁰⁵ Zie I. Van der Valk, *Islamofobie en discriminatie*, p. 38.

¹⁰⁶ MIND, Jaarverslag 2013, p. 10.

tegen moslims door de eigenaar van de site verwijderd na interventie van het MDI. In 2012 stuurde het MDI over 89 uitingen een verzoek tot verwijdering. 62 daarvan werden daadwerkelijk verwijderd. Van de overige werd door het MDI bij de politie aangifte gedaan. In 2013 werden van de 222 antimoslim uitingen 154 uitingen als strafbaar beoordeeld, over 150 uitingen werd een verzoek tot verwijdering gestuurd en 123 werden daadwerkelijk verwijderd.

Het MDI meldt dat de samenwerking met YouTube, Google en Twitter moeizaam verloopt waar het gaat om de verwijdering van strafbare uitingen. Er werd in 2012 achttien keer en in 2011 veertien keer aangifte gedaan van overtreding van het strafrecht, meer dan de vier aangiftes in 2010 en de zes in 2009. De achtergrond hiervan is in 2011 de stijging van het aantal meldingen over niet-interactieve discriminerende websites, zoals een site met 'moppen' over verschillende bevolkingsgroepen en in 2012 de stijging van het aantal meldingen over uitingen op Twitter en het daarop volgende gebrek aan medewerking van Twitter aan een verzoek tot verwijdering.

Maar het volgende bericht op de site van het MDI op 19 augustus 2013 bracht hoop, wat betreft de bereidheid van Twitter om mee te werken aan het verwijderen van discriminatoire uitingen:

'Het MDI heeft de afgelopen dagen veel meldingen ontvangen over discriminerende uitlatingen op de beide Twitter accounts. Zo werd er onder meer opgeroepen tot het in brand steken van moskeeën door het account @BrandPlat: *'Moskeeën horen niet thuis in onze samenleving. Afbranden is dus de enige oplossing. Liefst tijdens het vrijdaggebed van de moslimvarkens!'* De gebruikersnaam @BrandPlat stond voor 'Brand moskeeën plat' en in de bijbehorende bio stond geschreven: *'Het enige juiste moslimbeleid komt uit de loop van een vuurwapen. Fidelio.'*

Op het account van @maak_af stond onder andere *'Ik roep hierbij op, moslims in je buurt te terroriseren. Verniel hun wagens, en val ze aan!'* De gebruikersnaam @maak_af stond voor 'Maak moslims af' en in de bijbehorende bio stond geschreven: *'Laat de jacht beginnen, maak de moslims af!'* Uiteindelijk waren beide accounts samen goed voor meer dan 20 discriminerende uitingen, waarvan vele aanzetten tot geweld tegen moslims. Het MDI heeft een verzoek aan het beheer van Twitter gestuurd waarin werd verzocht om beide accounts van de website te verwijderen. Twitter heeft hier direct gehoor aan gegeven en heeft de bewuste gebruikersaccounts onmiddellijk verwijderd'.¹⁰⁷

De meldingen bij Anti Discriminatie Bureaus

Sinds 2009 is iedere gemeente in Nederland verplicht inwoners een antidiscriminatie voorziening te bieden. In 2011 registreerden de ADV's 6.391 meldingen van discriminatie, een lichte stijging ten opzichte van 2010. De meeste meldingen (46 %) gingen over de grond 'ras' en bijna een derde betrof discriminatie op de arbeidsmarkt (1.909 klachten, vooral over werving en selectie). Zo'n 10% van de klachten (628) ging over discriminatie in de buurt en 5,3 % (339) in het onderwijs. De volgende tabel geeft de ontwikkeling in het aantal klachten voor vier discriminatiegronden die de ADV's apart registreren.

¹⁰⁷ <http://www.mdi.nl>

Tabel 5.2 – Aantal klachten bij ADV's 2007-2011, per discriminatiegrond

	2007	2008	2009	2010	2011
Ras	1835	2003	2363	2572	2918
Godsdienst	243	357	401	401	349
Nationaliteit	79	233	247	233	252
Antisemitisme	72	123	129	124	134
Totaal	2229	2716	3140	3330	3653

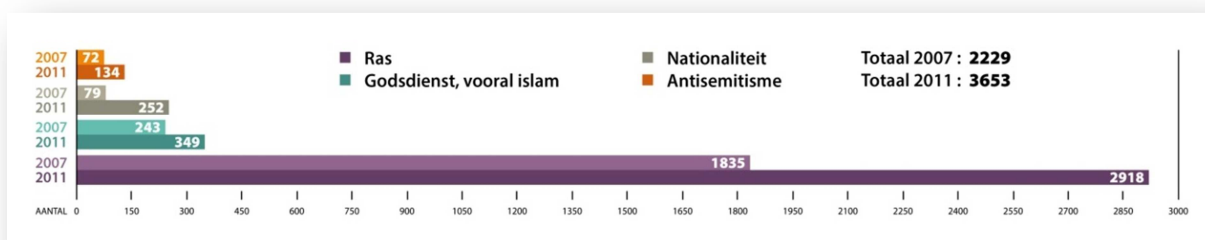
Bron: Art. 1, 2012

De klachten over godsdienst betreffen voor het overgrote deel klachten van moslims. Het gaat hierbij niet alleen om het belijden van een godsdienst maar ook om het zich ernaar gedragen, bijvoorbeeld door het dragen van een hoofddoek. Bij de grond nationaliteit gaat het vooral om uitsluiting van goederen of diensten zoals verzekeringen.

In de periode 2011–2014 hebben de Landelijke Brancheorganisatie van Antidiscriminatie bureaus (LBA) en de Samenwerkende Antidiscriminatie Voorzieningen (SAN) wegens verschil in inzichten geen gezamenlijke data meer gepubliceerd. Er is aan gewerkt om dit per 2014 opnieuw te gaan doen.

In de afgelopen drie jaar (2011 - 2013) ontving het Anti Discriminatie Bureau Amsterdam ongeveer 50 klachten per jaar van discriminatie op grond van de islam, RADAR in Rotterdam 56 in dezelfde periode.

De volgende figuur laat zien dat een geleidelijke stijging van klachten en meldingen over vier jaar leidt tot een substantiële toename.

Figuur 5.1 – Aantal klachten 2007-2011 bij Antidiscriminatiebureaus, per discriminatiegrond

Bron: Art.1:2012

De politiegegevens: POLDIS

In opdracht van het Landelijk Expertise Centrum Diversiteit (LECD) worden door de 25 regionale politiekorpsen en het Korps Landelijke Politie Dienst (KLPD) jaarlijks de discriminatiegegevens in beeld gebracht die zijn geregistreerd in het systeem Basisvoorziening Handhaving. Vanaf 2013 zijn de regiokorpsen en de KLPD samengegaan in één landelijke Nationale Politie die tien regionale eenheden kent. Deze gegevens worden gepubliceerd in de zogeheten POLDIS rapportages die over 2010 - 2011, 2012 en 2013 werd opgesteld door het Verwey-Jonker Instituut.¹⁰⁸ In deze rapporten worden de

¹⁰⁸ Met dank aan de onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut voor het beantwoorden van kritische vragen over de POLDIS rapporten 2011 en 2012.

discriminatiegronden besproken die worden gehanteerd door het wetboek van strafrecht: ras, godsdienst, levensovertuiging, geslacht, seksuele gerichtheid en handicap.

In de afgelopen tijd zijn verschillende veranderingen aangebracht in het systeem van categorisering en registratie van de politie. In 2010 werd op advies van onderzoekers van de Anne Frank Stichting antisemitisme door het LECD als aparte grond toegevoegd omdat antisemitisme niet alleen betrekking heeft op godsdienst maar ook op etnische afkomst en wegens de maatschappelijke relevantie. Door deze categorie apart te benoemen zou meer inzicht kunnen worden verkregen in deze vorm van discriminatie.¹⁰⁹ In de POLDIS-rapportage over 2012 is dit weer veranderd. Antisemitisme is in het vernieuwde zaakformulier 2012 opgesplitst in 'joods als ras' en 'joods als godsdienst' (zie kader voor verschillende zaakformulieren).¹¹⁰ Politieagenten die een klacht of melding noteren met behulp van deze formulieren kunnen een melding van discriminatie van joden dus niet meer opnemen onder antisemitisme. In de overzichtsrapporten die op grond van de zaakformulieren worden gemaakt, worden beide ('joods als ras' en 'joods als godsdienst') wel weer samengevoegd tot antisemitisme. Daarnaast zijn nog andere veranderingen doorgevoerd. De discriminatiegrond 'ras' kent in dit nieuwe zaakformulier naast 'joods' de volgende subcategorieën die sterk afwijken van de eerder gebruikte subcategorieën: autochtoon, westers allochtoon, niet-westers allochtoon, Roma/Sinti en overig/onbekend. De eerdere indeling gebruikte nog de grond 'afkomst' en niet 'ras'. Afkomst werd onderverdeeld in: autochtoon zijn, westers allochtoon zijn, Turks zijn, Surinaams zijn, Marokkaans zijn, Antilliaans zijn, blanke huidskleur, donkere/niet-blanke huidskleur, Roma/Sinti en 'anders' of 'niet gespecificeerd'. De belangrijkste veranderingen - naast de opsplitsing van antisemitisme in 'joods als ras' en 'joods als godsdienst' - is dat diverse nationaliteiten die eerder apart benoemd werden, zijn samengevoegd onder 'niet-westers allochtoon'. Hierdoor wordt het verkrijgen van een beter inzicht in de verschillen tussen de vormen van discriminatie die de verschillende nationaliteiten treffen bemoeilijkt. Tegelijkertijd is de categorie 'huidskleur' als zodanig verdwenen. Dit is mede opmerkelijk omdat 'huidskleur' toch de grond is die door veel Nederlanders als de enige en uitsluitende grond van racisme wordt gezien - hoe we dat analyseren doet in dit verband even niet ter zake.

Zaakformulier

Schematisch werden de volgende veranderingen per 2012 doorgevoerd in het (zaak)formulier waarin de politie voorvallen van discriminatie registreert.

Zaakformulier politie tot 2012

Tot 2012 Afkomst onderverdeeld in:

- autochtoon zijn, westers allochtoon zijn, Turks zijn, Surinaams zijn, Marokkaans zijn, Antilliaans zijn, blanke huidskleur, donkere/ niet-blanke huidskleur, Roma/Sinti en 'anders' of 'niet gespecificeerd'.
- Antisemitisme: antisemitisch/joods zijn.

Zaakformulier politie na 2012

- Na 2012 hoofdcategorie Ras onderverdeeld in subcategorieën:
- Autochtoon, Westers allochtoon, niet-Westers allochtoon, Roma/Sinti, Joods en overig/onbekend.
- Godsdienst onderverdeeld in:
- Islam, Christendom, Hindoeïsme, Jood, overig/onbekend.

¹⁰⁹ Zie: W. de Wit & E. Sombekke, *Poldis rapportage 2010*. ITS Radboud Instituut Nijmegen, 2011, p.27.

¹¹⁰ B. Tierolf et al., *Poldis rapportage 2012, met themarapportage antisemitisme*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2013, p. 37.

Andere bezwaren tegen de nieuwe categorisering zijn de herinvoering van 'ras' in het registratiesysteem van de politie en de makkelijke manier waarop allerlei subcategorieën daaronder geschoven worden, zodat we nu weer een joods ras kennen en een autochtoon ras, een westers allochtoon ras, een niet-westers allochtoon ras. Dit naast de 'rassen' die we al kenden uit de geschiedenis, maar over wie we sinds 1945 niet meer praten in termen van rassen. Naast voor joden geldt dit voor Roma/Sinti.

Men kan zich afvragen onder welke categorie de discriminatieklacht van een zwarte Surinaamse wordt geregistreerd als zij een klacht indient over discriminatie op grond van huidskleur: onder 'autochtoon' (als Nederlandse burger) of onder 'niet-westers allochtoon ras' (als afkomstig uit een voormalige kolonie)? Men kan zich ook afvragen of de joodse gemeenschap het wel op prijs stelt om weer als 'ras' te worden gezien.

Het is alsof er geen Tweede Wereldoorlog en Holocaust heeft plaats gevonden! Alsof niet de UNESCO nadien heeft afgerekend met het begrip 'ras'. Het is duidelijk dat alle theorievorming rond de maatschappelijke verschijnselen van racisme en discriminatie, antisemitisme en islamofobie niet betrokken is bij de recente wijzigingen in de categorisering evenmin als de discussies die de afgelopen decennia hebben plaats gevonden over het terminologiepaar 'allochtoon' en 'autochtoon' dat intussen zeker op politiek en beleidsniveau steeds minder wordt gebruikt, niet in de laatste plaats vanwege de discriminatoire implicaties.¹¹¹

Geen motivatie

De POLDIS rapportage geeft geen motivatie voor de veranderingen in de registratieterminologie, tenzij het volgende als motivatie geldt. Het rapport signaleert dat de veranderde categorisering van joden verantwoordelijk is voor de hogere scores op antisemitisme. Dit heeft ermee te maken dat voorheen (een deel van) de klachten van discriminatie van joden werden geregistreerd in verschillende categorieën, afhankelijk van de inzichten van degene die registreerde: de ene keer bij religie (onder de categorie 'anders/niet gespecificeerd'), dan weer bij de categorie 'antisemitisme' of als 'ras' (onder 'overige'). Kortom, de politieagenten die registreerden konden er niet goed mee omgaan.

Meer eenduidigheid van categorisering en registratie is uiteraard een goede zaak maar gegeven de veranderingen bij de categorisering van andere groepen, die in het nieuwe systeem onder één noemer worden gebracht (als allochtonen) zoals hiervoor besproken, kan meer algemeen eerder een neergang in effectiviteit en punctualiteit en dus een vermindering van inzicht worden verwacht. Zou het niet beter zijn geweest de betrokken agenten te trainen in het herkennen van discriminatie en het gebruik van het systeem dan het systeem te veranderen omdat zij er niet mee konden omgaan?

In totaal werden in 2011 op alle gronden samen door de politieregio's 2.802 incidenten geteld, 10 % meer dan in 2010.¹¹² Bij het grootste deel van de incidenten gaat het om ras (931). Bij antisemitisme worden bijna 300 incidenten geteld, een scherpe toename vergeleken met de twee jaren daarvoor (zie tabel 5.3). Het aandeel godsdienst is in de registratie van 2011 klein. Het rapport 2011 geeft helaas geen precieze aantallen over de grond godsdienst maar hiernaar gevraagd geven de onderzoekers aan dat het om 18 gevallen gaat.¹¹³

Het Poldis verslag 2010 geeft cijfers over de jaren 2008-2010.¹¹⁴ Samen met de cijfers over 2011 en 2012 geeft de volgende tabel een meerjarige ontwikkeling weer.

¹¹¹ Zie voor een discussie over deze begrippen I. Van der Valk, *Difference, Deviance, Threat*, Amsterdam: Aksant, 2002.

¹¹² B. Tierolf & N. Hermens, *Poldis rapportage 2011*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2012.

¹¹³ Ibid, p.10.

¹¹⁴ W. de Wit & E. Sombekke, Poldis 2010.

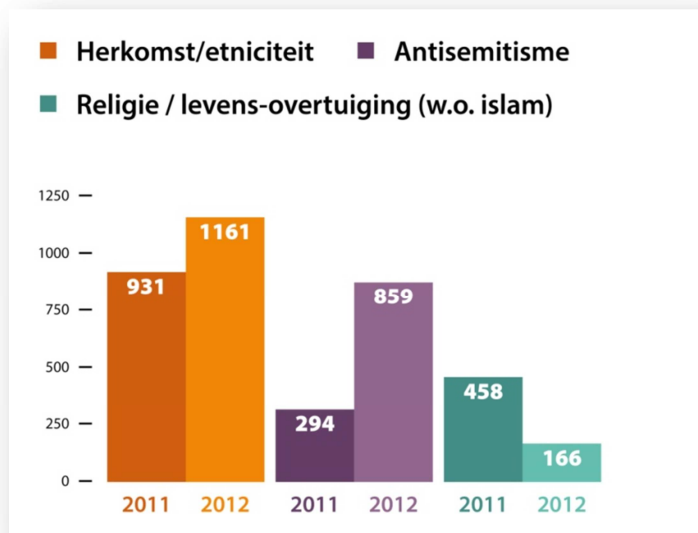
Tabel 5.3 – Discriminatiegronden 2008 - 2012

	2008	2009	2010	2011	2012
Herkomst/etniciteit (per 2012 ras)	898	762	774	931	1161
Antisemitisme	141	209	286	294	859
Religie (tot 2011 incl. levensovertuiging)	184	118	108	18	113
Levensovertuiging				440	53

Bron: Poldis rapportages 2010, 2011, 2012

De veranderingen in de categorisering sinds 2011 worden in de tabel in de kolommen aangegeven door de tussen haakjes geplaatste teksten.

We zien hier in de periode 2008-2010 tamelijk hoge scores op het gebied van religie/levensovertuiging. Het gaat hierbij om de islam en om antisemitisme waar dit door de registrerende korpsen niet direct onder de betreffende antisemitisme categorie is geplaatst. Het aantal 'niet-religieuze levensovertuiging' is namelijk verwaarloosbaar klein. Ook discriminatie van christenen schommelt jaarlijks slechts rond de tien meldingen. Als we deze 'religie/levensovertuiging' gegevens vergelijken met de gegevens over dezelfde gronden van 2011 valt op dat de grond 'levensovertuiging' vanaf 2011 is afgesplitst van religie. 'Levensovertuiging' bevat in 2011 440 meldingen terwijl, zoals gezegd, religie met achttien meldingen opmerkelijk laag scoort. De religie islam is hier kennelijk gecategoriseerd als levensovertuiging.

Figuur 5.2 – Politiegegevens naar discriminatiegrond

Bron: Poldis 2012-2013

Desgevraagd geven de onderzoekers als reden op dat het onderscheid tussen religie en levensovertuiging bij de islam wat vaag is. Dit is niet onproblematisch, omdat dit kan worden gezien als een zeker opschuiven in de richting van visies die islam niet als een religie willen zien maar als cultuur (of in het geval van de PVV: ideologie). Daarmee zou discriminatie op grond van de islam niet langer een beschermde categorie zijn. Of dit nu bewust is gedaan of niet, het is belangrijk dit soort vormen van culturaliseren van religie tegen te gaan. Bovendien

komt dit de duidelijkheid en vergroting van inzicht in discriminatiegegevens, en met name in islamofobie, niet ten goede, temeer omdat hierover geen nadere toelichting wordt verschaft.

Gericht of ongericht

De POLDIS rapportages 2011 en volgende laten nog andere veranderingen zien. In de rapportage 2011 wordt voor het eerst een onderscheid gemaakt tussen 'incidenten met een discriminatoir karakter' en incidenten met alleen 'een discriminatoire uiting'¹¹⁵ In het laatste geval wordt het object of slachtoffer op diens identiteitskenmerken niet direct geraakt door, c.q. heeft een neutrale relatie tot de uiting. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om een hakenkruis op een auto of iemand die niet joods is ongericht uitschelden voor jood. Dit onderscheid wordt in het rapport nauwelijks gemotiveerd en is m.i. nogal merkwaardig. Het lijkt me dat er nogal wat grensgevallen zijn waar dit onderscheid moeilijk te hanteren is. Bovendien wordt de autonome functie van een taaluiting of symbool hiermee gebagatelliseerd. Dit geldt ook voor de mate waarin iemand zich evengoed beledigd kan voelen ook als de uiting niet direct een identiteitskenmerk van de persoon zelf betreft. Anderzijds kan dit onderscheid meer inzicht verschaffen, maar dan zijn nadere motivatie en analyse wel onmisbaar. In de rapportage 2012 komt dit onderscheid niet meer voor maar wordt een beter onderscheid gemaakt, namelijk tussen 'intentioneel' en 'onggericht'. Een andere verandering vanaf 2012 is dat de uitingsvormen 'bekladding/bekrassing' en het 'aanbrengen van rechtsextremistische teksten' niet langer als zodanig geregistreerd worden. In 2011 waren deze ieder voor zich nog goed voor bijna 500 uitingen. Ook hier ontbreekt een motivatie. De vraag doet zich voor of deze uitingen niet meer worden geregistreerd of dat ze alleen onder een andere noemer zijn gebracht. Uit een toelichting op de data blijkt namelijk dat hakenkruisen op (willekeurige) bankjes wel degelijk geregistreerd werden, namelijk als antisemitisme waar ze voorheen vermoedelijk werden geregistreerd als rechtsextremistische uitingen. Dit roept vragen op. Het hakenkruis is een symbool van het nationaalsocialisme/ nazisme dat tegenwoordig vooral wordt gebruikt door neonazigroepen en extreemrechts. Het is daarmee ook een symbool geworden waarmee antisemitisme wordt uitgedrukt. Het lijkt echter onjuist het te reduceren tot uitsluitend dit antisemitisme-aspect, zeker waar een onderscheid wordt ingevoerd tussen 'gerichte' en 'ongerichte' uitingen. Tenslotte treffen we niet zelden een hakenkruis aan op islamitische objecten zoals in de zomer van 2014 op de Marokkaanse moskee in Almere en op Turkse winkels in Amersfoort. Deze hakenkruisen zijn duidelijk bedoeld om uiting te geven aan de opvatting van islam als fascistische ideologie en niet om antisemitisme uit te drukken. Aansluitend rijst de vraag of White Powertekens - voorheen ondergebracht onder rechtsextremistische teksten - naar analogie als 'ongerichte uitingen' zijn ondergebracht onder de noemer niet-westers allochtoon ('ras') en Moskee op een willekeurige muur als 'ongerichte' moslim discriminatie? Hoe zijn dit soort uitingen geregistreerd of zijn ze niet geregistreerd? Zo niet, dan lijkt hier sprake van selectiviteit en is de gesignaleerde toename van antisemitische uitingen mogelijk deels mede gerelateerd aan deze wijzigingen in de registratie. In dit verband kan ook gewezen worden op een observatie van RADAR. Nader bekeken bleken er van de 90 als antisemitisch geregistreerde uitingen in de periode 2011 - 2013 er tien daadwerkelijk gericht antisemitisch te zijn. Vijf meldingen waren voetbal gerelateerd.¹¹⁶ Over twintig uitingen bleek geen conclusie mogelijk. Bij zestig uitingen ging het om bekladdingen met hakenkruisen op willekeurige objecten/muurtjes/lantaarnpalen. Zij waren, aldus RADAR, 'niet aannemelijk gericht' tegen joden als bevolkingsgroep.¹¹⁷

¹¹⁵ B. Tierolf & N. Hermens, Poldis rapportage 2011, p. 6.

¹¹⁶ Uit een onderzoek naar het voorkomen van antisemitische uitingen onder leerlingen van middelbare scholen bleek dat achter het antisemitisme onder middelbare scholieren veel ongericht/ niet-intentioneel voetbalgedoe schuil gaat – waarmee ik dit verschijnsel dat zeker gericht beleid behoeft, geenszins wil vergoelijken. Zie: E. Wolf et al., *Antisemitisme in het voortgezet onderwijs*.

¹¹⁷ RADAR, Trendrapportage discriminatie 2011-2013, april 2014, p. 17.

Uitingsvorm en daderschap

Volgens het overzicht van POLDIS is belediging de meest voorkomende uitingsvorm, gevolgd door vernieling, het aanbrengen van rechtsextremistische teksten/tekens, bekladding/bekrassing en bedreiging.

POLDIS verschaft ook gegevens over de kenmerken van daders en slachtoffers. Over de afgelopen vier jaar gaat het in 77 - 85% van de gevallen om mannen als daders en in omstreeks 70% van de gevallen om mannen als slachtoffers. Vrouwen zijn dus veel minder vaak dader en slachtoffer, maar het laatste toch nog in 30% van de gevallen. Ook wordt inzicht verschaft in regionale verschillen. Amsterdam-Amstelland, Rotterdam-Rijnmond en Brabant Zuidooost scoorden in 2011 het hoogst, waarbij Rotterdam-Rijnmond een scherpe daling liet zien t.o.v. 2010 en Brabant Zuidooost juist een sterke stijging. De vraag is wel in hoeverre systeemontwikkelingen en verschillen in de registratie hierop van invloed zijn geweest.

Meldingen bij de politie in 2012

Wat is het karakter van de meldingen en aangiftes die bij de politie worden gedaan over discriminatie op grond van de religie islam? Van 57 meldingen over discriminatie van moslims bij verschillende plaatselijke en regionale politiebureaus in de POLDIS data 2012 waren er vijftientig gericht tegen vrouwen. In vijftien gevallen ging het om mannen. De overige verschaften geen specifieke informatie over het geslacht van het slachtoffer of waren niet gericht tegen personen. Tien incidenten vonden plaats bij moskeeën¹¹⁸ (zie hoofdstuk 6 p. 72 e.v.). De gerapporteerde incidenten tegen personen betroffen voor het grootste gedeelte beledigingen en aanstootgevende commentaren door burens of in de directe woonomgeving (14), in winkels, soms gericht tegen het (moslim) personeel (7), op straat/ in het verkeer (4), in een professioneel kader, zoals de politie, uitkeringsinstanties en op scholen, soms gericht tegen het (moslim) personeel (8), face-to-face contacten (5) en op het internet (2) en zeven diverse of niet gespecificeerde gevallen.

Hier volgt het voorbeeld van een professionele setting. Een arrestant schreeuwt tegen de politieagent die hem staande heeft gehouden:

Jij bent een kankerturk, jij bent een k...moslim, jou moeten we niet in mijn land hebben. Jij moet lekker naar Afghanistan of naar Turkije om daar politieagentje te spelen, maar dat moet je niet doen in mijn land. Al die k..moslims moeten hier weg. En ik hoop als al die kanker moslims weggaan uit Nederland dat jij dan de eerste bent! (..)

In vijf gevallen was er sprake van fysiek geweld of materiële schade. Een vrouw meldde dat ze was lastig gevallen door een andere vrouw omdat zij een boerka/nikaab droeg. Het komt in 2012 volgens de politiegegevens vaker voor dat hoofddoeken de aanleiding vormen voor beledigende opmerkingen (9). Een professional van Jeugdzorg wordt door een cliënt uitgescholden: 'Vuile hoer, Islamitische hoer met je hoofddoek'.

Soms worden incidenten niet bij de politie gemeld maar opgemerkt en opgetekend door agenten tijdens het surveilleren. Zo ontdekten Haagse politie agenten hakenkruisen op een Turkse levensmiddelenzaak en de leuze 'Dood aan de moslims'.

Naast de POLDIS-rapporten publiceerde het Verwey-Jonker Instituut in opdracht van de Anne Frank Stichting twee rapporten met vrijwel uitsluitend kwantitatieve data over 2010, 2011 en 2012 over de thema's racisme en racistisch schelden, antisemitisme en antisemitisch

¹¹⁸ B. Tierolf et al., *Poldis rapportage 2012, met themarapportage antisemitisme*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2013.

schelden, extreemrechts geweld en discriminatie.¹¹⁹ De data die aan de basis liggen van deze rapporten zijn eveneens afkomstig uit de politiebesteden, verzameld in de Basis Voorziening Handhaving (BHV), en van het Openbaar Ministerie, grotendeels dezelfde dus als de data van de POLDIS-rapporten. Discriminatie op grond van godsdienst cq op grond van de islam wordt in het eerste rapport niet afzonderlijk behandeld, maar samen met discriminatie op grond van ras en levensovertuiging. De gegevens over deze vorm van discriminatie zijn vrijwel geheel aan het zicht onttrokken. Slechts bij racistisch schelden wordt vermeld dat het hier ook gaat om schelden op basis van geloofsovertuiging: ‘dus ook moslims, hindoes en andere groepen’. Of de grond islam/moslim zijn ook valt onder het thema racisme blijft onduidelijk, maar ik veronderstel dat dit het geval is.

Het rapport over het jaar 2012 laat enige verbeteringen zien ten opzichte van de 2010/2011 rapportage. Niet alleen is het (ten opzichte van racisme en antisemitisme) ‘weinig onderscheidende thema discriminatie’ (woorden van de auteurs) vervallen en verdeeld over de andere thema’s, maar ook wordt deze keer wel expliciet apart aandacht besteed aan incidenten en schelden tegen moslim/islam. De onderzoekers vonden in de politiegegevens 154 incidenten waarbij sprake was van discriminatie op grond van islam/moslim zijn. Van de 1352 racistische scheldincidenten in 2012 waren er 38 moslimvijandig van karakter. Het rapport noemt als voorbeeld het gebruik van ‘kankermoslim’ als scheldwoord.¹²⁰ De poging om ook de regionale Antidiscriminatie Voorzieningen bij de rapportage over 2012 te betrekken is grotendeels mislukt. Van de ADV’s bleken er wegens kritiek op de werkwijze van het Verwey-Jonker Instituut slechts acht van de twintig bereid deze met het instituut te delen. In 2014 verleenden de ADV’s overigens wel hun medewerking aan de derde VJI rapportage.

Dit derde rapport over 2013 vermeldt 150 geregistreerde incidenten van moslimdiscriminatie in een totaal van 3614 discriminatoire incidenten.¹²¹ Bij 115 daarvan ging het om schelden waarbij een combinatiewoord werd gebruikt van moslim of islam en een krachtterm. Het komt voor tussen onbekenden maar ook tussen burens. Vaak zijn vrouwen met een hoofddoek mikpunt maar ook ambtenaren hebben er mee te maken. In 35 geregistreerde gevallen gaat het om intentionele discriminatie. Een aantal registraties betreft vernieling en bekladding van een moskee, school of woning, aldus het rapport.

Ervaringen van discriminatie

Het voorkomen en de mate van discriminatie kan niet alleen worden beoordeeld op grond van meldingen. Het is ook belangrijk om de ervaringen van kwetsbare groepen zelf bij het totaalbeeld te betrekken. In hoofdstuk 3 kwamen ervaringen van jongeren al aan de orde. In een grootschalig representatief survey naar discriminatie ervaringen onder kwetsbare groepen in Nederland bleek dat twee op de drie moslims tenminste één keer gediscrimineerd waren in het voorgaande jaar (zie figuur 5.3).¹²² Als hierbij ook degenen werden opgeteld die twijfel hadden of het wel om discriminatie ging steeg dit aantal naar 75%. Deze ervaringen bestonden voornamelijk uit negatieve behandeling (50%) zoals pesten en schelden of ongelijke behandeling (37%) en in een minderheid van de gevallen om bedreiging of

¹¹⁹ B. Tierolf et al., *Racisme, antisemitisme, extreemrechts geweld en discriminatie in Nederland*, Rapportage incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2010 en 2011. Utrecht Verwey-Jonker Instituut, 2012; Tierolf, B. & N. Hermens *Tweede rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*, Rapportage incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2012. Utrecht Verwey-Jonker Instituut, 2013. Over de ontwikkelingen binnen extreemrechtse groepen in Nederland is in beide rapporten meer kwalitatieve informatie opgenomen.

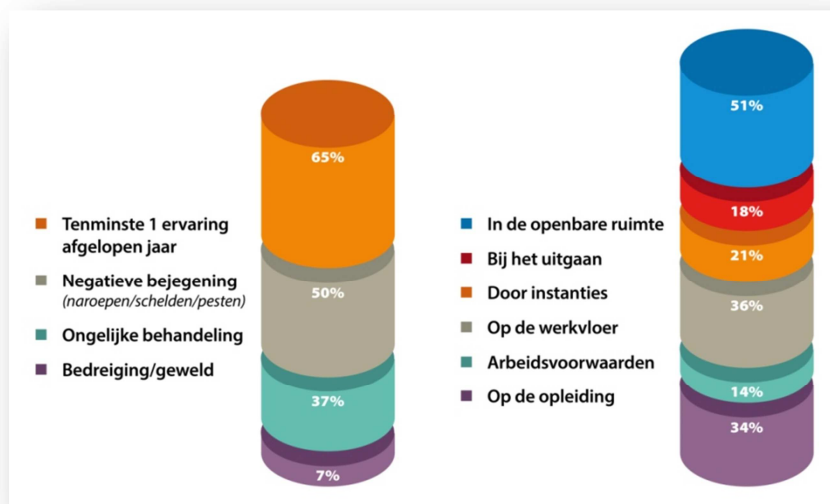
¹²⁰ B. Tierolf, B. & N. Hermens *Tweede rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*, Rapportage incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2012, pp. 68-9.

¹²¹ B. Tierolf, et al., *Derde rapportage Racisme, antisemitisme, en extreemrechts geweld in Nederland*, incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2013. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2014, p.48.

¹²² I. Andriessen, H. Fernee & K. Wittebrood. *Ervaren discriminatie in Nederland*.

mishandeling (7%). Zij maakten dit mee in openbare gelegenheden waar de contacten in het algemeen anoniem zijn zoals op straat, in winkels en in het verkeer (51%), in cafés en uitgaansgelegenheden (18%), in instellingen zoals de politie, uitkeringsinstanties en woningbouwverenigingen (21%), op school (34%) en op het werk (50%). Op het werk was hiervan 14% gerelateerd aan de arbeidsomstandigheden en 36% aan ervaringen op de werkplek. Een derde van de Nederlands-Marokkaanse en Nederlands-Turkse burgers voelden zich op de arbeidsmarkt gediscrimineerd bij het zoeken naar werk. In het onderwijs klaagde één op de drie leerlingen met een Turkse achtergrond en één op de vier leerlingen met een Marokkaanse achtergrond over discriminatie bij het zoeken naar een stage.

Figuur 5.3 – Ervaren discriminatie moslims

Bron: Andriessen, I., H. Fernee & K. Wittebrood, *Ervaren discriminatie in Nederland*.

Niet alle moslims in dit onderzoek rapporteerden dat de discriminatie gebaseerd was op hun geloof. Dit was het geval bij 46 % terwijl het bij 20 % ging om de grond van huidskleur en bij 54 % om etniciteit. Discriminatie op basis van religie werd door mannen en vrouwen in dezelfde mate ervaren. Deze uitkomst wijkt sterk af van de resultaten van studies in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, waar vrouwen aanzienlijk meer op religie gebaseerde discriminatie meldden dan mannen.¹²³

Berichten uit de geschreven pers

De volgende informatie is gebaseerd op gegevens uit dagelijkse knipsels van berichten over discriminatie gerelateerde onderwerpen in de geschreven pers - nationale en regionale dagbladen - en digitale nieuwsberichten van radio- en tv-programma's. Over de beschreven periode werden enkele honderden artikelen bekeken. Berichten waarbij de PVV was betrokken en berichten over discriminatoire agressie tegen moskeeën (incl. rechtszaken) zijn hier buiten beschouwing gelaten omdat aan deze onderwerpen in apart hoofdstukken aandacht wordt besteed.

Er worden in 2012 relatief veel voorvallen gemeld in de geschreven pers die betrekking hebben op antisemitische en racistische graffiti. Het gaat dan vooral om het bekladden met

¹²³ zie: www.tellmamauk.org; www.CCIF.fr. Zie voor meer informatie over moslimdiscriminatie in Frankrijk, Engeland en Duitsland pp. 65-7.

hakenkruisen, SS-tekenen en leuzen waarvan de inhoud in de krantenberichten jammer genoeg vaak niet wordt vermeld. Het blijft dan onduidelijk of hier ook sprake was van antimoslim teksten. Volgens de berichten in de pers hebben zich slechts enkele incidenten van geweld tegen moslims voorgedaan waarvan de meeste tegen een moskee (zie hoofdstuk 6).

Op 10 juni 2012 werd in IJmuiden op het viaduct bij het Pontplein een spandoek opgehangen met een discriminerende anti-moslim tekst. Op 9 juli 2012 verschenen in Zaandam op muren de racistische leuzen: 'moslima's zijn hoeren' en 'Turkenmoord is ok'. Deze leus verwees naar een zeer ernstige gebeurtenis met een vermoedelijk racistisch/islamofob karakter die in 2012 de pers haalde: doodslag van een Turkse inwoner in Almelo door een echtpaar met de voornamen 'Henk en Ingrid', de namen die Geert Wilders altijd gebruikt om de gewone Nederlanders aan te duiden die zijn aanhangers zouden zijn. De officiële reacties en verklaringen over deze tragische gebeurtenis benadrukten de niet-racistische aard van het gebeuren: het zou een gewone burenruzie zijn geweest, geen geval van racisme, ofschoon Ingrid schreeuwde 'vuile tering Turk' terwijl haar man de 64-jarige Turkse buurman zodanig sloeg dat de dood erop volgde.

In mei 2012 werd een leraar maatschappijleer op een middelbare school in Lisse ontslagen omdat hij in een tweet had beweerd dat de islam geen religie is maar 'barbaarse achterlijkheid'. Een lokale omroep berichtte in juni over een Iraakse familie die al vijf jaar lang wordt getreiterd. Het discriminerende karakter ervan wordt in officiële reacties in twijfel getrokken omdat één van de ouders zelf van niet-Nederlandse origine is.

Verschillende berichten in de geschreven pers van 2012 en 2013 gaan over acties 'tegen islamisering' van de extreemrechtse organisatie Voorpost (zie p. 39-41, 101).

In augustus 2012 vond een rechtszitting plaats tegen NVU voorman Kusters wegens het beledigen van minderheden en het aanzetten tot discriminatie bij een demonstratie in Enschede het jaar daarvoor. Daarbij werden onder meer leuzen geroepen als 'Nederland voor de Nederlanders' en 'Ali B. en Mustapha, ga terug naar Ankara'. Hij kreeg twee weken voorwaardelijk en een taakstraf.

Pastor B.K., een fanatieke anti-islam activist, kwam in het nieuws omdat hij weigerde zijn anti-islam film van zijn website af te halen. In december 2012 werd brand gesticht in een winkel van computergames van een Turkse eigenaar. Er werden leuzen gevonden: 'buitenlanders oprotten' en 'branden in de hel', evenals hakenkruisen.

Begin 2013 ontvingen vier Turkse ondernemers in Amersfoort mails met dreigementen zoals 'Buitenlanders, oprotten – brand in de hel' met een afbeelding van hakenkruisen. Deze incidenten vertoonden gelijkenis met de brandstichting in december 2012 in een Turkse winkel.

In maart 2013 behandelde het Mensenrechten Instituut de zaak van een militair die klaagde dat hij al jaren werd gediscrimineerd. Zo werd hij geconfronteerd met de opmerking dat de Academie een 'Arisch instituut' is en met seksueel getinte grappen over de profeet Mohamed en diens vrouw. Het College wees de beschuldiging ten aanzien van de werkgever af maar gaf aan dat medestudenten wel blaam troffen. Dat valt echter buiten de verantwoordelijkheid van de Academie, aldus het Instituut.

Andere gebeurtenissen die in 2013 de pers haalden zijn de weigering om een stagiaire aan te nemen omdat zij een hoofddoek draagt (Rotterdam) en de ervaringen van een Soedanees familie in Bovenkarspel die zich gedwongen voelt om te verhuizen na een lange periode van treiterijen waarbij onder andere ruiten werden ingegooid. Dezelfde ervaring had een Somalische familie al eerder. In juni voert de actiegroep Identitair Verzet campagne tegen de

Ibn Ghaldoun school die negatief in het nieuws kwam wegens examenfraude door een aantal leerlingen.

Tegenover de schaarse mediaberichten over of gerelateerd aan discriminatie van moslims staan de vele hypes met talloze artikelen en programma's waarin moslims negatief in het nieuws komen. Een voorbeeld is de hype rond de Schilderswijk.

De hype over de Schilderswijk

Op 18 mei 2013 publiceerde het dagblad Trouw een artikel van P. Ramesar waarin hij een deel van de Haagse Schilderswijk aanwees als 'sharia-driehoek', met als alternatief de in de kop van het artikel gebruikte betiteling 'klein kalifaat'. Ook 'punt van het zwaard' kwam voor. Hiermee werd verwezen naar het beeld van het kromzwaard dat in de geschiedenis en ook tegenwoordig wel wordt gebruikt om moslims af te schilderen als agressief. De wijk zou zich ontwikkelen tot een 'enclave voor orthodoxe moslims'. Deze orthodoxe moslims zouden op straat hun regels aan de mensen opleggen door ze bestraffend te wijzen op de lengte van de rok, het roken op straat, dan wel het houden van honden en het eten van varkensvlees. Anderhalf jaar later trok Trouw het artikel in en verwijderde het uit zijn archieven. Van dit artikel en nog 125 andere van dezelfde journalist was in nader onderzoek door hoogleraar journalistiek Jeroen Smit en rechter Egbert Myer vastgesteld dat deze 'een onverklaarbaar groot aantal niet traceerbare bronnen heeft gebruikt'. Intussen had de negatieve beeldvorming over de wijk volop zijn werk kunnen doen. In de dagen na de publicatie van het artikel ontwikkelde zich een ware hype. De nationale politiek en de nationale en internationale media, met in hun voetspoor sommige columnisten besteedden ruimschoots aandacht aan de wijk en zijn (al of niet vermeende) problemen. Geert Wilders was er snel bij. Nadat hij even door de wijk had gelopen, naar verluid zonder de bewoners te spreken, twitterde hij : 'Schilderswijk bezocht. Welgeteld 1 autochtone NL-er tegengekomen. Lijkt Saoedi-Arabië wel. Stop islam, stop sharia! ' Zijn voorstel om in de Tweede Kamer over de islamisering van deze wijk een debat te houden werd door een meerderheid aangenomen. Verschillende Kamerleden, van PvdA tot VVD uitten vaak in krachtige bewoordingen hun bezorgdheid over de wijk en afkeer van de sharia, zonder uit te leggen wat zij daar nu precies onder verstaan. In de gemeente Den Haag namen politie, bestuur en plaatselijke politiek wél een zekere afstand van de observaties van de journalist. Op grond van eigen ervaringen herkenden zij de geconstateerde problemen niet. Zij betoonden zich echter weinig actief in het nuanceren van de publieke beeldvorming. Ook Minister Asscher liet zich tot een bezoek verleiden, overigens zonder mee te gaan in de verwijten richting moslimgemeenschap. De journalist zelf trok de nodige profijt uit zijn werk. Hij werd een gevierd spreker en ontving de Divali Award. De Schilderswijk echter bleef 'met een kater zitten', zo schrijven buurtbewoners in een ingezonden brief aan Trouw¹²⁴ : 'Er is nog geen reactie naar de wijk toe geweest en de schade die is aangericht, blijft bestaan. Het gewraakte artikel bleek achteraf het startsein voor een lange, onrustige periode.(...) De wijk werd overspoeld door de media en die zijn sindsdien niet meer vertrokken.(...) Dit soort artikelen waarin de schrijver graag een té groot verhaal wil vertellen, en waarin geappelleerd wordt aan een negatief beeld van een bepaalde groep mensen, zorgt voor grote materiële en immateriële schade. (...) het heeft nadelige invloed op de reacties van potentiële werkgevers, voor het vertrouwen van jongeren in hun toekomst en voor de, soms desastreuze keuzes die zij maken. Shariadriehoek is nog altijd trendy topic: de wijk heeft een bijnaam gekregen die zij niet meer kwijtraakt en de reputatieschade is in dat opzicht niet te overzien', aldus de buurtbewoners. Het woord werd ruimschoots overgenomen in de Nederlandse en internationale media. Het werd in 2013 opgenomen in de digitale Van Dale. De term heeft bovendien het meer veralgemeniseerde woord shariawijk genormaliseerd en daarmee bijgedragen aan de verdere islamofobisering van de Nederlandse taal. De negatieve gevolgen passeren hiermee de grenzen van de Schilderswijk. Dit is temeer het geval

¹²⁴ Trouw 27 december 2014. In een antwoord dat werd gepubliceerd onder de open brief belooft Trouw het gesprek met de bewoners te zullen aangaan.

waar de wijk door extreemrechtse groepen, met steun van de PVV, is ingezet als strijdtoneel tegen moslims in het algemeen. Op 10 augustus 2014 organiseerde de groep Identitair Verzet, onder de naam Pro Patria, een demonstratie in de Haagse Schilderswijk. Officieel ging het om een anti-Isisdemonstratie maar in de praktijk had de demonstratie een hoog anti-Islam/anti-moslimgehalte.

Rechtszaken 2011-2014

Onderstaande rechtszaken in de periode 2011-2013 zijn gebaseerd op berichten in de media en de website www.rechtsspraak.nl. Het is mogelijk dat er meer zaken met betrekking tot moslimdiscriminatie voor de rechter kwamen die door de media niet werden opgemerkt of door rechtsspraak.nl werden beschouwd als niet interessant genoeg om apart aandacht aan te besteden. Deze blijven hier onvermeld. De vijf rechtszaken over agressie tegen moskeeën worden in hoofdstuk 5 behandeld. Het proces tegen Wilders dat al eerder werd besproken in *Islamofobie en Discriminatie* blijft hier buiten beschouwing.

Op 12 mei 2011 diende een strafzaak bij de Rechtbank te Den Haag tegen een man die beledigende en/of haat zaaiende uitingen plaatste dan wel geplaatst liet staan op een publiek forum van een site die hij beheerde.¹²⁵ Tevens had hij een cd op voorraad waarop een beledigende en tot haat aanzettende tekst te horen is. In de betreffende tekst werden onder meer moslims vergeleken met parasieten. Islamieten werden gekarakteriseerd als plegers van huiselijk geweld, fraudeurs, moordenaars, verkrachters en drugsdealers. Beide uitingen zijn naar het oordeel van de rechtbank beledigend. Andere uitingen waren gericht op Marokkanen en op joden en werden door de Rechtbank eveneens beledigend geacht. De verdachte werd veroordeeld tot een taakstraf van 36 uur.

‘Goedemiddag, met Theo van Gogh, ik bel in opdracht van Adolf Hitler. Ik moet alle moslims uitroeien, dus je bent gewaarschuwd’. Vanwege deze en gelijksoortige teksten die hij insprak op de voicemail van de vrouwelijke lijsttrekker van de Nederlandse moslim Partij in Woerden werd in juni 2011 een man veroordeeld tot 160 uur werkstraf en zes maanden voorwaardelijk. Ook moest hij aan twee mensen een schadevergoeding betalen van 1250 euro in totaal. Daarbij werd rekening gehouden met een persoonlijkheidsstoornis waaraan de man leed.¹²⁶

Afsluitend

Een precies beeld geven over de stand van zaken aangaande etnische discriminatie in het algemeen en moslim discriminatie in het bijzonder in Nederland is een lastige opgave. Instanties en wetenschappers zijn afhankelijk van meldingen, of moeten zelf aanvullend onderzoek doen. Het bewustzijn over nut en noodzaak van melden en de meldingsbereidheid variëren tussen en binnen gemeenschappen en lijkt mede historisch en maatschappelijk bepaald. Zo is de joodse gemeenschap zich tegen de achtergrond van de ervaringen met het antisemitisme in het interbellum en de Holocaust tijdens de Tweede Wereldoorlog heel bewust van het belang, het nut en de noodzaak van het melden van discriminatie ervaringen bij de politie of andere instanties. Dit lijkt ook het geval met de Surinaamse gemeenschap tegen de achtergrond van een geschiedenis van slavernij en kolonialisme. De meldingsbereidheid in de moslim gemeenschap ligt veel lager. Een aantal factoren speelt hierbij een rol. Men is niet altijd op de hoogte van de mogelijkheid te melden en van antidiscriminatie voorzieningen en procedures. Daarnaast is er een gebrek aan vertrouwen. Men denkt dat het niet zinvol is om aangifte te doen of te melden. Daarnaast zijn veel mensen uit deze gemeenschap nog steeds laag opgeleid, afkomstig uit landen met onderdrukkende

¹²⁵ LJN:BQ4301/09/753472-08

¹²⁶ bron: AD Groene Hart 22 juni 2011.

regimes¹²⁷ en in Nederland voorwerp van negatieve berichtgeving in de pers, waardoor zij hierin zeer terughoudend zijn. Een veel voorkomende reactie is dat de leden van moslim gemeenschappen liever niet de aandacht op zich vestigen.

Omdat de bereidheid te melden tussen gemeenschappen varieert, is er een risico dat de sociale relevantie van discriminatie of bepaalde vormen van discriminatie wordt onderschat en dat er een hiërarchie van slachtofferschap wordt gecreëerd. Dit kan nog worden versterkt waar politieagenten ook niet altijd zonder vooroordelen zijn ¹²⁸ en door niet goed doordachte wijzigingen in het systeem van registratie. In verband met deze hiërarchie in slachtofferschap werd in een Brits rapport over anti-moslimdiscriminatie terecht benadrukt: ‘we kunnen geen waarde toekennen aan de schade die wordt aangericht door vooroordeel, discriminatie, spot en haat’.¹²⁹ Iedere daad van discriminatie is er één te veel.

Er is een opvallende kloof tussen de ervaren discriminatie zoals die naar voren komt in verschillende studies die in dit in dit hoofdstuk en het vorige werden besproken, enerzijds en het aantal meldingen dat is binnengekomen bij de politie en anti-discriminatie voorzieningen en de berichten in de media anderzijds. Dit geldt zowel voor offline als online discriminatie. Ook door deze kloof worden we er op gewezen dat het belangrijk is om niet teveel en uitsluitend te focussen op aantallen en statistieken van gemelde incidenten. Bovendien is de registratie niet altijd eenduidig en brengen ontwikkelingen in categorisering en registratie, door veranderingen van onderzoekinstellingen en onderzoekers, zoals we hebben gezien soms nieuwe problemen met zich mee. Samenvattend noemde ik de volgende punten. De invoering van ‘ras’ in de politieregistratie. Naast een principieel bezwaar ten aanzien van het gebruik van de term ‘ras’ en ook het begrippenpaar allochtoon/autochtoon, geldt hier het bezwaar dat de onderscheiden subcategorieën veel minder specifiek zijn dan voorheen waardoor onder meer discriminatie op grond van huidskleur onbelicht blijft. Het scheiden van religie en levensovertuiging en het onderbrengen van discriminatie van moslims bij levensovertuiging in plaats van bij religie is een wijziging die niet alleen onjuist is, maar ook ongewenste implicaties kan hebben vanuit het oogpunt van discriminatiebestrijding. Het niet langer apart registreren van het aanbrengen van rechtsextremistische teksten en bekladdingen/bekrassingen is een andere wijziging die vraagtekens oproept. Wat is er gebeurt met de vele incidenten die voorheen onder deze noemer werden ondergebracht? Zijn ze niet geregistreerd? Elders ondergebracht en zo ja, alle of slechts een deel? In hoeverre is dit selectief gebeurt? Deze veranderingen kunnen de afstemming ten opzichte van registratie door andere instellingen gecompliceerd maken en verder inzicht eerder bemoeilijken dan vergemakkelijken.

Alles bijeen genomen maken het wegvallen sinds 2011 van de Monitor Racisme & Extremisme van de Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden na het opheffen van de onderzoeksafdeling die zich hier mee bezig hield, de veranderingen in categorisering bij de politie, de nieuwe wijze van data verzamelen en rapporteren van het Verwey-Jonker Instituut en het gegeven dat de Anti Discriminatie Bureaus hun data niet langer koppelen en gezamenlijk naar buiten brengen, het sinds 2011 moeilijker een goed overzicht te krijgen, zowel in het algemeen als met betrekking tot discriminatie op grond van islam/moslim zijn. Verder ontbreekt het sinds het wegvallen van de Monitor Racisme & Extremisme aan verdere verdiepende analyse. Discriminatie op basis van islam/ moslim zijn wordt in de rapportages van het Verwey-Jonker Instituut in wisselende mate aan het zicht onttrokken. Van de enorme hoeveelheid berichten uit de plaatselijke, regionale en landelijke media met betrekking tot de multiculturele samenleving en met name discriminatiezaken, gaan er maar een beperkt aantal over discriminatie van moslims. Er zijn tenslotte maar weinig zaken die voor de rechter komen. Overigens voegt deze situatie extra relevantie toe aan het onderhavige

¹²⁷ Dit geldt uiteraard vooral voor de eerste generatie migranten.

¹²⁸ Zie hiervoor het onderzoek naar etnisch profileren : Amnesty International, *Gelijkheid onder druk: de impact van etnisch profileren*, 2013; S. Cankaya, *De controle van marsmannetjes en ander schorriemorrie, Het beslissingsproces tijdens proactief politiewerk*, Academie Politie Amsterdam-Amstelland, 2012.

¹²⁹ C. Allen et al, ‘*May be we are hated*’, 2013.

rapport. Ondanks de vermelde beperkingen en relativeringen geven de data gezamenlijk een zekere indicatie over de stand van zaken wat betreft het voorkomen, de reikwijdte en aard van (gewelds)incidenten en discriminatie gericht tegen moslims, real life en op het internet, zeker als zij gezamenlijk en in vergelijking worden bekeken.

Enkele gegevens over discriminatie van moslims in andere Europese landen

De trendanalyse naar intolerantie in verschillende West Europese landen laat zien dat na Roma moslims de tweede bevolkingsgroep zijn die in West-Europa de meeste intolerantie ondervinden.¹³⁰ Ter vergelijking volgen hier enkele gegevens over discriminatie van moslims in Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. In deze landen is sprake van een groei van incidenten. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk kennen sterke in de gemeenschap gewortelde niet gouvernementele organisaties die inventariseren en rapporteren. In Duitsland is dat veel minder het geval. Daardoor is het moeilijker om gegevens over de situatie in Duitsland te verkrijgen. Het gaat hier niet om een volledig beeld maar de volgende informatie laat zien dat de situatie rond discriminatie van moslims in Nederland geen uitzondering vormt, maar deel uitmaakt van een veel breder Europees maatschappelijk en politiek probleem.

Het Verenigd Koninkrijk

In het Verenigd Koninkrijk werden in totaal 584 discriminatie incidenten gemeld bij de politie en anti-discriminatievoorzieningen van april 2012 tot april 2013, 1,6 incident per dag. Net als in Nederland het geval is kunnen aantallen na specifieke incidenten ineens hoog oplopen. Dit gebeurde bijvoorbeeld na de moord op de militair Lee Rigby in mei 2013 toen alleen al in de daarop volgende week vier keer zoveel incidenten werden gemeld als in de eraan voorafgaande week. In de eerste drie maanden na deze aanslag inventariseerde de meldorganisatie TellMAMA 34 antimoslim aanvallen op eigendommen, vooral moskeeën. Een kaartje op de website van TellMAMA laat zien dat er tussen 22 mei 2013 en heden een vijftigtal daden van agressie tegen moskeeën/ mosliminstituten plaats vonden.¹³¹ Tussen 1 mei 2013 en maart 2014 werden 734 gevallen van anti-moslim agressie gerapporteerd: 599 online en 135 offline, gemiddeld twee per dag.¹³² Van de offline incidenten gingen er 36 over fysieke agressie waarvan er dertien extreem gewelddadig waren. Deze incidenten leken in alles veel op het soort incidenten tegen moskeeën dat we in Nederland aantreffen. De betrokkenheid van extreemrechts is hoog, in het bijzonder van de English Defense League (EDL).¹³³ Twee vijfde van de on- en offline incidenten in 2013-2014 konden in verband worden gebracht met extreemrechtse groepen zoals EDL en BNP. De standpunten van de EDL over islam/moslims laat grote overeenkomsten zien met de standpunten van de PVV. 54 % van de offline slachtoffers is vrouw en herkenbaar als moslim door hun kleding - een extreem hoog aantal in vergelijking met algemene geweldsincidenten. Daders zijn meestal mannen van onder de veertig jaar oud. Meer dan 50% van de discriminatie incidenten gericht tegen moslims in de UK worden niet gerapporteerd bij de politie.

Frankrijk

In Frankrijk volgt het *Comité Nationale Consultative des Droits de l'Homme* (CNCDH), de zusterorganisatie van het Nederlandse Mensenrechten Instituut, sinds 1990 de ontwikkelingen rond racisme en antisemitisme. Een analyse over deze jaren laat zien dat los van de precieze inhoud van de vraag in opinieonderzoeken, de houding van de ondervraagden systematisch minder positief is tegenover moslims en islam dan tegenover de joodse gemeenschap en religie. Tevens komt duidelijk naar voren dat achter het ressentiment tegenover moslims/ islam een klassieke xenofobe dynamiek schuil gaat: wat vreemd is wordt verworpen. Maar ook het seculiere, niet xenofobe deel van de bevolking verwerpt een aantal gedragingen van praktiserende moslims zoals het dragen van boerka of

¹³⁰ <http://www.randeurope.org/intolerance>

¹³¹ <http://tellmamauk.org/mosque-attacks-map.html>

¹³² M.Feldman &M.Littler, *TellMAMA Reporting 2013/14, Anti-Muslim Overview, Analysis and Cumulative Extremism*, Teesside University, 2014.

¹³³ N. Copsey, e.a. *Anti-Muslim Hate Crime and the Far Right*, Teesside University, 2013.

hoofddoek en het verbod op de afbeelding van de profeet Mohamed. Dit maakt het voor degenen die wel etnocentrisch gemotiveerd zijn mogelijk zich te verschuilen achter meer algemeen geaccepteerde standpunten.¹³⁴ In Frankrijk was in de afgelopen jaren sprake van een sterke toename van discriminatie incidenten gericht tegen moslims: 180% meer in 2012 vergeleken met 2011. In 2011: 170 en in 2012: 469.¹³⁵ Over het jaar 2013 werden 691 discriminatievoorvallen geregistreerd, een stijging van 47,33 % in vergelijking met het jaar ervoor. 51 keer was de agressie gericht tegen instellingen zoals scholen of moskeeën. 640 van deze fysieke of verbale discriminatoire incidenten waren gericht tegen individuen.¹³⁶ Een zorgelijke ontwikkeling is volgens de rapporteurs dat het geweld steeds heftiger wordt. In de acht laatste maanden van 2013 vonden 27 ernstige geweldsdelicten plaats. In 2012 en 2013 richtte respectievelijk 75% en 78 % van de agressie tegen individuen zich tegen vrouwen. Vooral als zij een hoofddoek dragen wordt hun recht om zich te manifesteren in de openbare ruimte hiermee met geweld ingeperkt. Er wordt wel gesuggereerd dat de verklaring voor dit hoge gehalte aan geweldsdelicten gericht tegen vrouwen, is dat het anti-moslim discours in Frankrijk meer georiënteerd is op identiteit kwesties terwijl het in het Verenigd Koninkrijk veel meer gaat om veiligheidsissues. In Frankrijk werden in 2012 40 gevallen van agressie tegen moskeeën gemeld. In het rapport over 2013 worden deze niet apart vermeld. Een hausse aan aanvallen op moskeeën vond plaats in de nasleep van de terroristische aanslagen in Frankrijk op de redactie van Charlie Hebdo en aanwezigen in een joodse supermarkt begin januari 2015.

Duitsland

Evenals in andere Europese landen is er ook in Duitsland sprake van een zorgwekkend anti-moslimklimaat. Volgens onderzoek van de Universiteit van Leipzig staan veel Duitsers afwijzend tegenover moslims. Gaf in 2011 nog 30,2% van de respondenten in een onderzoek naar rechtsextreme opvattingen aan dat zij het eens zijn met de stelling 'door de vele moslims hier voel ik mij soms als een vreemde in eigen land', in 2014 was dat percentage gestegen tot 43%. Eveneens geeft een stijgend percentage aan voor een verbod op immigratie van moslims te zijn (22,6% in 2011 en 36,6% in 2014). Hiermee gepaard gaat een toename van agressie tegen moskeeën. Er zijn in Duitsland 700 a 800 zichtbare moskeeën met een minaret. Daarnaast worden 3000 gebouwen of gedeeltes daarvan gebruikt als gebedsruimte. Volgens cijfers van de Duitse regering die in juli 2014 werden verstrekt in antwoord op vragen in de Bundestag vonden tussen 2001 en 2011 gemiddeld 22 geweldsdelicten per jaar tegen moskeeën plaats. In 2012 steeg dit aantal tot 35 en in 2013 tot 36. In de eerste drie maanden van 2014 vonden zeven geweldsdelicten plaats. De meeste hebben volgens dezelfde bron een extreemrechtse achtergrond of worden gepleegd vanuit islam vijandige motieven. Het gaat meestal om vernieling, brandstichting en het besmeuren met of deponeren van dierenresten.¹³⁷

Half augustus 2014 werden in Duitsland verschillende branden gesticht in gebedsruimtes van Turken. Twee ervan vonden plaats bij Turkse culturele verenigingen in Bielefeld. Vroeg in de ochtend van 19 augustus drongen daders nadat zij bewakingscamera's hadden vernield, het gebouw binnen via een raam. In de gebedsruimte stapelden zij boeken op elkaar, waaronder exemplaren van de Koran, en staken die in brand. De schade bleef beperkt omdat een bewoner van het pand de brand snel ontdekte.¹³⁸ Bij de nieuwbouw van de Mevlanamoskee in Kreuzberg in Berlijn waar op 15 augustus 2014 brand werd gesticht, was de schade ernstiger. Op de vrijdag na de brand kwamen bij deze moskee 700 moslims bijeen om tegen de agressie te protesteren en te bidden. De brandstichtingen worden door de politie onderzocht. Diverse woordvoerders van moslims hebben hun verontrusting geuit over het achterwege blijven van reacties van politici en overheden.¹³⁹ Een recente ontwikkeling in Duitsland is de opkomst van de PEGIDA-beweging. Vanaf oktober 2014 manifesteert deze beweging zich eerst in Dresden en vervolgens in diverse andere steden. De beweging richt zich tegen wat zij 'de islamisering van het Avondland' noemt. Wekelijks wordt er op maandagavond gedemonstreerd waarbij duizenden mensen meelopen. De tegendemonstraties brengen al gauw nog meer mensen op de been en politici waaronder Angela Merkel roepen op deze beweging niet te volgen omdat deze uit is op het zaaien van haat.

¹³⁴ CNCDH Rapport d'Activité 2013.

¹³⁵ CCIF, *Rapports Annuels*, 2012 en 2013.

¹³⁶ CCIF, *Rapport Annuel* 2014.

¹³⁷ <http://www.sueddeutsche.de/politik/islamfeindlichkeit-deutsche-moscheen-immer-haeufiger-ziel-von-anschlaegen-1.2067748>

¹³⁸ <http://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2014-08/moschee-bielefeld-anschlag>

¹³⁹ <http://www.tagesspiegel.de/berlin/polizei-justiz/mevlana-moschee-in-berlin-kreuzberg-polizei-findet-brandbeschleuniger-im-schutt/10338482.html>

Hoofdstuk 6

Discriminatoire agressie tegen moskeeën: moskeebestuurders aan het woord

Moslims en moskeeën in Nederland

Er zijn in Nederland 907.000 moslims¹⁴⁰ die vooral in de Randstad wonen. Nederland staat in Europa op de zesde plaats voor wat betreft het percentage woonachtige moslims, na Frankrijk, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Italië en Spanje. Diversiteit kenmerkt de islam en moslims in Nederland. Dit heeft te maken met etnische, culturele en regionale verschillen in herkomstlanden en met generatieverschillen.¹⁴¹ Vooral onder jongeren worden door persoonlijke en selectieve interpretaties gekleurde versies van de islam beleden. De islam wordt zo steeds meer gekarakteriseerd door pluralisme met ruimte voor discussie en meningsverschillen.¹⁴² Wat moslims in Nederland gemeen hebben is dat zij voor het overgrote deel afstammen van migranten/dan wel zelf migranten zijn en voor het overgrote deel behoren tot de sociaaleconomisch minst gegoede delen van de bevolking. De meerderheid van de moslims is van Marokkaanse (38 %) en Turkse (31 %) afkomst.¹⁴³ Kleinere groepen komen uit de voormalige kolonie Suriname (10 %) en uit Irak, Afghanistan, Iran en Somalië, de herkomstlanden van veel vluchtelingen die sinds de jaren negentig naar Nederland kwamen. Een kleine groep (13.000) bestaat uit bekeerlingen en mensen van de derde generatie migranten die niet langer worden beschouwd als 'allochtoon'.¹⁴⁴ De meerderheid van de Nederlandse moslims zijn soennieten die vooral van sjiieten verschillen doordat deze richting geen religieuze hiërarchie kent.

De Nederlandse Grondwet erkent de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van onderwijs waardoor moslims net als andere religieuze groepen eigen scholen en gebedshuizen kunnen stichten. Moslims hebben ook een eigen omroep met wekelijkse uitzendingen.

Nederland telt naar schatting 475 moskeeën.¹⁴⁵ Rond de 40% van de burgers bezoekt naar schatting daadwerkelijk de moskee en kunnen worden gezien als praktiserende moslims.¹⁴⁶ De moskee wordt relatief minder bezocht door vrouwen omdat zij vaker thuis bidden, door hoger opgeleide moslims en door jongeren.¹⁴⁷ De meeste moskeeën zijn georganiseerd per etnische groep maar de achtergrond van bezoekers is steeds meer divers aan het worden. De helft van de moskeeën wordt beheerd door Turkse organisaties: Islamitische Stichting Nederland (ISN) die verbonden is met de Turkse overheid via het Turkse Directoraat voor Godsdienstzaken Diyanet: 144, de Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN), de Nederlandse tak van de mystiek religieuze beweging van Süleymanlı's: 48, de koepel Milli Görüs die is verbonden met een zusterorganisatie in Duitsland: 22. Daarnaast zijn nog 16 Turkse moskeeoorganisaties aan de Turkse Federatie Nederland verbonden. Een derde van de moskeeën in Nederland wordt beheerd door Marokkaanse besturen en 10% door Surinaamse: 41 Soenni en 11 Ahmadijia. Daarnaast worden nog enkele moskeeën beheerd door mensen van een andere afkomst zoals Somaliërs of Molukkers. De Marokkaanse moskeeoorganisaties zijn veel losser georganiseerd dan de Turkse en relatief zelfstandig. Veel van hen zijn aangesloten bij de Unie van Marokkaanse Moskeeën in Nederland (UMMON). Een aantal moskeeën heeft regionaal of landelijk samenwerkingsverbanden ontwikkeld zoals de Raad voor Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN). Bij de RMMN zijn koepelorganisaties uit Utrecht, Midden-Holland, Limburg en Amsterdam aangesloten. Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) is het landelijke platform van koepelorganisaties van m.n. moskeeën die namens hen de officiële gesprekspartner is van de Nederlandse overheid. Veel van de bovengenoemde organisaties zijn in het CMO vertegenwoordigd.

¹⁴⁰ Data van het Centraal Bureau voor de Statistiek, 2010; statline.cbs.nl

¹⁴¹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Dynamiek in islamitisch activisme. Aanknopingspunten voor democratisering en mensenrechten*, WRR rapport 73, 2006. zie ook Forum Verkenningen 2012.

¹⁴² Ibid., p. 124.

¹⁴³ Gijsberts, M. & J. Dagevos, *Jaarrapport Integratie 2009*, SCP.

¹⁴⁴ CBS 2009, in: Maliepaard, M. & M. Gijsberts, *Moslims in Nederland*, Den Haag: SCP, 2012, p. 45.

¹⁴⁵ Van Oudenhoven, J.P. et al, *Nederland Deugt*, Groningen, 2008.

¹⁴⁶ Maliepaard, M. & M. Gijsberts, *Moslims in Nederland*, p. 81.

¹⁴⁷ Ibid.

Bijna de helft van alle moskeeën is te vinden in de Randstad waar relatief veel moslims wonen. Veel gebedshuizen zijn van oudsher gevestigd in gebouwen die voorheen een andere functie hadden zoals een bedrijfsruimte, schoolgebouw of kerk. De kerken willen echter niet langer dat hun gebouw een moskee wordt.¹⁴⁸ Sinds het begin van de jaren negentig zijn er door de Islamitische Stichting Nederland (ISN) die verbonden is met het Turkse Directoraat voor Godsdienstzaken Dyanet, tientallen nieuwe moskeeën gebouwd.¹⁴⁹ De Nederlandse moskeeën vervullen verschillende functies. Er wordt gebeden en ze dienen als ontmoetingsplek waar bovendien allerlei sociale activiteiten plaats vinden, van taallessen tot huiswerkbegeleiding en educatieve activiteiten voor vrouwen. De moskeeën nemen steeds vaker deel aan het publieke debat en ze organiseren steeds vaker sociale activiteiten. Dat gebeurt door ongeveer twee derde van de moskeeën. Vooral als zij een jong bestuur hebben, een jonge imam en veel jonge bezoekers nemen zij vaker deel aan het publieke debat.¹⁵⁰ Een aantal moskeeën stelt zich steeds meer open en toegankelijk op naar de niet-islamitische buitenwereld. Er worden steeds vaker rondleidingen gegeven voor belangstellenden die de moskee bezoeken. Vooral de meer moskeeën die meer samenlevingsgericht zijn, dragen belangrijk bij aan integratieprocessen van moslims in de samenleving. In geld uitgedrukt vertegenwoordigt de sociale bijdrage van de moskeeën in de vorm van vrijwilligerswerk naar schatting 150 miljoen euro per jaar.¹⁵¹

Aanleiding voor het onderzoek

Uit mijn eerdere bevindingen en analyse voor het boek 'Islamofobie en Discriminatie'¹⁵² kwam al naar voren dat het bredere beeld van toenemende islamofobie in Nederland samenging met het vaker voorkomen van geweld tegen de moskeeën. Het aantal geregistreerde gevallen liet een continuïteit zien met periodes waarin het piekte, afhankelijk van de omstandigheden. Dit was bijvoorbeeld het geval na de aanslagen op het WTC in New York op 11 september 2001 en na de moord op van Gogh in november 2004. Dit geweld richtte zich tegen moskeeën als de meest zichtbare symbolen van deze wereldreligie en van de aanwezigheid van moslims in het land. In mijn vorige onderzoek presenteerde ik een overzicht van geweldsdaaden tegen gebedshuizen op basis van openbare bronnen zoals de media, rechtsspraak en data van de politie over de periode 2005-2010. Dit overzicht (zie figuur 6.1) was niet gebaseerd op gesprekken met woordvoerders van de moskeeën. Er bleven vragen zoals over de mate waarin aangifte wordt gedaan en de manier waarop moskeebesturen met dit soort incidenten omgaan. Voelen zij zich gesterkt en gesteund door de politie en door lokale autoriteiten als ze aangifte komen doen? Hoe denken ze zelf over oorzaken en oplossingen? Wat valt er te zeggen over daders?

¹⁴⁸ I. van der Linde, 'We verkopen onze kerk niet aan moslims', de Groene 28 aug 2013. Tussen 1970 en de jaren negentig werden vijftien kerkgebouwen en drie synagogen tot moskee verbouwd. Van der Linde noemt ze 'relikwieën van een tolerant verleden'.

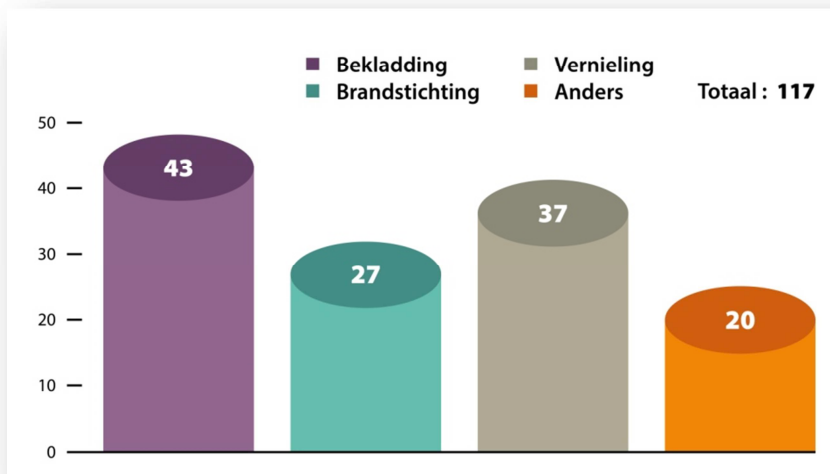
¹⁴⁹ Sunier, T. & N. Landman *Turkse islam. Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland*, Universiteit Amsterdam/ Utrecht, juni 2014, pp. 61-68.

¹⁵⁰ WRR, *Dynamiek in islamitisch activisme. Aanknopingspunten voor democratisering en mensenrechten*, 2006.

¹⁵¹ Van der Sar, J. & R. Lombo Visser & W. Boender, *Moskeeën gewaardeerd, een onderzoek naar het maatschappelijk rendement van moskeeën*, Utrecht Oikos, 2008.

¹⁵² Van der Valk, *Islamofobie en discriminatie*.

Figuur 6.1 – Geweldacties tegen moskeeën 2005-2010

Bron: Ineke van der Valk, 2012

We weten in het algemeen dat veel gevallen van discriminatie niet bij de politie of een antidiscriminatiebureau worden gemeld. Vermoedelijk is dat ook het geval, zo veronderstelde ik, voor geweldsincidenten bij moskeeën. Daarom leek het zinvol om nader onderzoek te doen, maar dan mede op basis van direct contact met de moskeeën.

Doel van het onderzoek

Het doel van het onderzoek is meer informatie en inzicht te verkrijgen in de mate, aard en effecten van discriminatoire agressie en geweld tegen moskeeën. Daarnaast is het doel om inzicht te krijgen in hoe moskeeën dit ervaren en wat hun visie is als het gaat om oorzaken en oplossingen.

Vraagstelling

De centrale vraagstelling in het onderzoek is:

Wat is de omvang en aard van discriminatoire agressie en geweld tegen moskeeën in de afgelopen 10 jaar? Hoe wordt dit door de moskeeën ervaren, welke oorzaken zien zij en welke mogelijkheden zien zij om dit tegen te gaan?

Om deze vraagstelling te kunnen beantwoorden zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- Wat was de aard van de voorvallen?
- Hoe vaak hebben moskeeën met deze voorvallen te maken gehad?
- Waar vonden deze plaats?
- Wat zijn de gevolgen van de agressie?
- Wat zijn in de ogen van moskeebestuurders motieven achter deze daden?
- Werde er bij politie of antidiscriminatie voorziening melding of aangifte gedaan?
- Hoe waarderen moskeeën het politie optreden?
- Is er informatie bekend over daders?
- Wat was de reactie van de moskeeën op de voorvallen?
- Hebben respondenten persoonlijk ervaring met discriminatie of kennen zij in hun directe omgeving anderen die dat hebben ervaren?
- Wat is de visie van moskeeën over oorzaken en oplossingen voor de agressie?

Onderzoeksmethoden

Dit onderzoek is gedaan door middel van een survey, diepte-interviews, informele gesprekken met vertegenwoordigers van organisaties en bureauresearch. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden is in de periode najaar 2013 – najaar 2014 een vragenlijst uitgezet onder moskeebesturen.

In het algemeen gesproken zijn moskeeën geen gemakkelijk studie object. Een groot aantal moskeeën wordt bestuurd door eerste generatie nieuwkomers die vaak laag zijn opgeleid en er moeite mee hebben om vragenlijsten in te vullen, als ze al bereid zijn om dit te doen. Daarnaast vrezen degenen die verantwoordelijk zijn voor de moskee niet zelden onbedoelde effecten als zij richtbaarheid geven aan hun ervaringen. Steeds opnieuw komt bij onderzoek naar voren dat de respons percentages binnen gemeenschappen met een moslim achtergrond laag zijn. Een voorbeeld is de SCP studie over ervaren discriminatie waar de respons onder van oorsprong Nederlandse participanten 35% was terwijl dit 18% was onder Marokkaanse Nederlanders en 19% onder Turkse Nederlanders.¹⁵³ Persoonlijke contacten en contacten via sleutelfiguren in de gemeenschap zijn vaak onmisbaar om de betrokkene tot medewerking te bewegen. Vandaar dat er in dit onderzoek voor is gekozen om de leiding van de moskeeën vooral, maar niet uitsluitend, te benaderen via sleutelpersonen die hen kennen. Behalve individuele sleutelfiguren hebben verschillende organisaties hun medewerking verleend als intermediair: het Contact Orgaan Moslims Overheid (CMO), waar veel koepelorganisaties van moskeeën bij zijn aangesloten, het Samenwerkingsverband Marokkanen Nederland (SMN), De Raad van Marokkaanse Moskeeën in Nederland (RMMN), het Euro-mediterraan Centrum Migratie & Ontwikkeling (EMCEMO), Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond (SPIOR), onderzoeksbureau Zasje en verschillende antidiscriminatiebureaus. Zij hebben de vragenlijst verspreid onder hun achterban, dan wel in hun netwerk, persoonlijk, per brief, per email en via media zoals Facebook en televisie. Bij de keuze om de moskeeën vooral te benaderen via sleutelpersonen en organisaties speelde eveneens een rol dat de onderzoekscapaciteit te beperkt was om alle moskeeën afzonderlijk te benaderen. Dit gebeurde wel bij een aantal moskeeën, die werden benaderd per email, vooral via aan hen verbonden jongerenorganisaties. De vragenlijst kon digitaal worden ingevuld of op papier. De aanpak waarbij de vragenlijst wordt verspreid via organisaties en sleutelpersonen heeft als nadeel dat niet exact bekend is hoeveel moskeeën werden bereikt en welke niet werden bereikt, maar gezien de inzet van organisaties en sleutelpersonen en de ruime tijdsperiode die hiervoor werd uitgetrokken is het aannemelijk dat een meerderheid van de moskeeën werd bereikt. 82 moskeeën en twee koepelorganisaties¹⁵⁴ vulden de vragenlijst in. Hiervan hebben twintig moskeeën een Marokkaanse, zestig een Turkse achtergrond en twee een etnisch diverse achtergrond. De survey-vragen die gaan over eigen ervaringen van moskeebestuurders met discriminatie, over kennis over zulke ervaringen van bekenden en over visie op oorzaken en oplossingen voor discriminatie incidenten bij moskeeën, werden niet alleen voorgelegd aan de moskeebestuurders die zelf incidenten hebben meegemaakt, maar ook aan degenen die dit zelf niet hebben meegemaakt.

Daarnaast zijn enkele verdiepingsgesprekken gehouden met moskeebestuurders. Voor deze gesprekken werden alle 29 respondenten uitgenodigd die hadden aangegeven aanspreekbaar te zijn voor een vervolgesprek. Twee van deze gesprekken werden in de vroege zomer van 2014 gevoerd in samenwerking met FORUM. De groepsgesprekken vonden plaats in Utrecht en in Amsterdam en werden door zeven woordvoerders van moskeeën bijgewoond. De andere genodigden lieten niet van zich horen of zegden om verschillende redenen af, zoals vakantie, geen tijd, studieverplichtingen, bestuurswisseling of verhinderd zonder nadere

¹⁵³ Andriessen, I., H. Fernee & K. Wittebrood. *Ervaren discriminatie in Nederland*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2014.

¹⁵⁴ Dit onderscheid wordt in het vervolg niet meer gemaakt.

uitleg. Eén gesprek werd individueel gevoerd met een moskee die het meest van allen doelwit is van agressie. Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen zijn de gegevens uit de survey na verwerking gecombineerd met de gegevens uit eerder onderzoek over de periode 2005 - 2010¹⁵⁵, met gegevens uit andere bronnen, zoals de media, politiegegevens en rechtsspraak, met aanvullende meldingen van moskeeën en koepelorganisaties, met name wat betreft de periode 2011-2014 en met informatie ontleend aan informele gesprekken met sleutelpersonen van organisaties en moskeeën. Samengevoegd kon zo een beredeneerde schatting worden gegeven van het aantal moskeeën dat agressie en geweld heeft meegemaakt in de periode 2005 – 2015.

Hieronder komen eerst de resultaten van de survey en van de verdiepende gesprekken onder bestuurders en woordvoerders van moskeeën aan de orde. Daarna wordt een overzicht gegeven van de gemeenten waar de moskeeën die agressie en geweld hebben meegemaakt, zijn gevestigd. Om het beeld te verlevendigen wordt een reeks van voorvallen die zich voordeden in de periode 2011 – 2014 uitvoeriger besproken. Tenslotte wordt gekeken naar daders en motieven en naar mogelijke verbanden die enig licht werpen op de achtergronden van het verschijnsel discriminatoire agressie tegen moskeeën. In onderstaand stuk wordt hiernaar afwisselend gewezen met gebruikmaking van de begrippen discriminatoire agressie en geweld of kortweg met ‘voorvallen’ of ‘incidenten’.

Deel I - Bevindingen van de survey: moskeebestuurders aan het woord

Ervaringen met incidenten

Van de 84 moskeeën die de vragenlijst invulden hebben er 57 in de afgelopen tien jaar verschillende vormen van agressie en geweld meegemaakt: 40 van deze moskeeën hebben een Turkse achtergrond, twaalf een Marokkaanse en de overige een gemengde. Van één moskee is de achtergrond onbekend. Bij 27 respondenten, 19 Turkse en 8 Marokkaanse, was dit niet het geval. Zij maakten dit soort voorvallen niet mee.

Figuur 6.2: ervaringen met incidenten

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja (als ja, ga naar vraag 3)	57	67.86 %	
Nee (als nee, ga naar vraag 14)	27	32.14 %	
Aantal respondenten	84		

Gemeenten

In de volgende gemeenten hebben de moskeeën die de vragenlijst invulden (en twee koepelorganisaties) te maken gehad met geweld en incidenten: ¹⁵⁶

Almelo, Almere (2) , Alphen aan den Rijn, Amersfoort (2) , Amsterdam (2), Apeldoorn (2), Arnhem, Barneveld, Berkel en Rodenrijs, Best, Beverwijk, Biddinghuizen, Boskoop, Culemborg, Den Helder, Deventer, Dieren, Enschede, Helden, Helmond, Herenveen, Huizen, Leeuwarden, Leiden, Maassluis,

¹⁵⁵ I. van der Valk, *Islamofobie en Discriminatie*.

¹⁵⁶ Zie voor een totaaloverzicht op basis van de uitkomsten van de survey en informatie uit andere bronnen p. 90-91.

Medemblik, Middelburg, Oldenzaal, Oud Heusden, Oudenbosch, Purmerend, Rotterdam (2), Sneek, Soest, Steenwijk, Tegelen, Tilburg, Uden, Uithoorn, Utrecht (2), Veenendaal (2), Winterswijk Woerden, IJmuiden, Zaandam, Zeist, Zevenaar, Zoetermeer, Zuid Scharwoude.

Aard van de agressie

Zoals de volgende figuur laat zien komt het ingooien van ruiten het meeste voor (66 %). Daarnaast zijn er veel gevallen geweest van bekladding (39 %) en brandstichting (37 %). Brandstichting is uiteraard een gebeurtenis die diep ingrijpt en veel schade veroorzaakt als er niet op tijd kan worden ingegrepen. Ook dreigtelefoontjes en dreigmails kwamen voor (16 %). Een moskee in Rotterdam-Rijnmond ontving een brief waarin onder meer staat ‘dood aan alle moslims’ en ‘ze zijn uitgekotste varkenshallal’. In de brief is een krantenknipsel opgenomen met de kop: ‘Wilders schrijft brief aan moslims’ en ‘Mohamed is een pedofiel’. Het deponeren van dierenresten van varkens of schapen (kop/poot/bloed) kwam zeven keer voor en agressie tegen personeel twee keer. Bij ‘andere incidenten’ ging het onder meer om het bekogelen met eieren, het stelen van een camera, flessen gooien, inbraak, pornofoto’s en –video in de brievenbus, het neerhalen van vlaggen en het plaatsen van een koffertje met wat later bleek een nepbom te zijn. In totaal meldden 56 respondenten 118 voorvallen van agressie en geweld.

Figuur 6.3: aard van de agressie

Antwoord	Aantal	Percentage	
Brandstichting	21	37.50 %	
Bekladding	22	39.29 %	
Ruiten ingegooid	37	66.07 %	
Dreigtelefoontjes	3	5.36 %	
Dreigmails	6	10.71 %	
Agressie tegen personeel	3	5.36 %	
Deponeren varkens/schapen (kop/poot/bloed)	7	12.50 %	
Anders, namelijk	19	33.93 %	
Aantal respondenten	56		

Wanneer was de laatste keer?

Op de vraag wanneer dit voor de laatste keer was gebeurd rapporteerden woordvoerders van vier moskeeën dat dit in de afgelopen maand het geval was geweest, vijf in het afgelopen half jaar, tien in de afgelopen jaar, 17 in de afgelopen vijf jaar en eveneens 17 in de afgelopen tien jaar. Drie wisten niet wanneer dit voor het laatst was gebeurd. Over het afgelopen jaar werden tezamen bij 19 moskeeën incidenten vermeld.

Figuur 6.4: wanneer was de laatste keer?

Antwoord	Aantal	Percentage	
In de afgelopen maand	4	7.14 %	
In het laatste half jaar	5	8.93 %	
In het afgelopen jaar	10	17.86 %	
In de laatste vijf jaar	17	30.36 %	
In de laatste 10 jaar	17	30.36 %	
Weet niet wanneer	3	5.36 %	
Aantal respondenten	56		

Frequentie

Ook de frequentie varieerde. Op de vraag hoe vaak de moskee het mikpunt was geweest van agressie sinds 2005 rapporteerde de meerderheid (64 %) dat dit één of enkele keren het geval was geweest, één of twee keer per jaar (26 %) en twee moskeeën zelfs eens per drie maanden wel een keer. Twee geïnterviewden wisten het niet precies. In een middelgrote gemeente bijvoorbeeld rapporteren beide moskeeën één of twee keer per jaar last te hebben van incidenten waarbij het gaat om diverse uitingsvormen: brandstichting, ruiten ingegooid, bekladding en varkenskoppen.

Figuur 6.5: frequentie

Antwoord	Aantal	Percentage	
Een of twee keer per jaar	15	26.79 %	
Elke drie maanden wel een keer	2	3.57 %	
een of enkele keren	36	64.29 %	
Weet het niet	3	5.36 %	
Aantal respondenten	56		

Het belangrijkste motief voor de agressie

In de ogen van de meeste moskeeën (47 %) is een algemene vijandigheid tegenover moslims en de islam de belangrijkste motivatie voor het agressieve gedrag waarmee zij worden geconfronteerd. Veel minder vaak wezen de respondenten op de volgende motieven. Vijf personen wezen op protest tegen een specifieke gebeurtenis zoals de bouw of renovatie van een moskee. Zoals een bestuurslid van een moskee opperde: 'Mensen willen gewoonweg geen moskee in Nederland'. Anderen zagen het als willekeurige agressie zonder een motief dat aan de islam of moslims is gerelateerd (7 %), als een reactie op een bericht in de media (8 %). Slechts één persoon zag het als een reactie op een terroristische daad. Een ander wijst erop dat jongeren geneigd zijn tot vandalisme. Vijf personen konden niet met zekerheid iets zeggen over de motivatie van de agressors.

Figuur 6.6: Het belangrijkste motief voor de agressie

Antwoord	Aantal	Percentage	
Algemene vijandigheid tegenover moslims/islam	27	47.37 %	
Protest tegen een specifieke gebeurtenis (bijvoorbeeld de bouw of vernieuwbouw van een moskee)	5	8.77 %	
Het was willekeurig zonder een motief dat te maken had met islam/moslims	4	7.02 %	
Het was een reactie op een bericht in de media	8	14.04 %	
Het was een reactie op een terroristisch incident	1	1.75 %	
Weet het niet	5	8.77 %	
Anders, namelijk	7	12.28 %	
Aantal respondenten	57		

Meldingen bij de politie

Het aantal moskeeën dat aangifte of een melding heeft gedaan bij de politie is boven verwachting groot onder degenen die aan dit onderzoek deelnamen (85 %). Van de respondenten die last hebben gehad van agressieve incidenten hebben er slechts zeven (12 %) geen aangifte of melding gedaan bij de politie. Slechts één moskee wendde zich tot een antidiscriminatiebureau.

Figuur 6.7: meldingen

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja, bij de politie	48	85.71 %	
Ja, bij een Antidiscriminatiebureau/organisatie	1	1.79 %	
Nee	7	12.50 %	
Aantal respondenten	56		

Tevredenheid over het optreden van de politie

Zijn degenen die naar de politie gingen om hun ervaringen te melden of daar aangifte van te doen, tevreden? Ook deze vraag kwam in de survey aan de orde. Het is opvallend dat iets meer dan de helft van de moskeeën die zich tot de politie wendden (51 %) ontevreden is met de resultaten daarvan, terwijl iets minder dan de helft (48 %) hierover wel tevreden is.

Figuur 6.8: tevredenheid met politieoptreden

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja	23	48.94 %	
Nee	24	51.06 %	
Aantal respondenten	47		

Reden voor ontevredenheid over politieoptreden

Over de reden van ontevredenheid is verder doorgevraagd. Om verschillende redenen waren respondenten ontevreden over het optreden van de politie. Sommige van hen (20 %) geven aan dat de politie niet geïnteresseerd leek, anderen dat de politie niets met de melding heeft gedaan (28 %) of pas na lange tijd (24 %). Zeven respondenten (zie categorie ‘anders’) klagen over een gebrek aan resultaat wat het politieoptreden betreft. Hierbij werd er in het bijzonder op gewezen dat de daders niet gevonden werden, ofschoon de politie soms wel moeite deed door bijvoorbeeld meer te surveilleren bij de moskee. Eén respondent zei deels tevreden te zijn. Enerzijds werd er meer gesurveilleerd en kreeg de moskee goede adviezen van de politie, anderzijds hoorde men nooit of de daders waren gevonden of niet. Twee andere moskeeën klagen eveneens over het gebrek aan communicatie door de politie. De politie informeerde moskeeën niet over de voortgang van het onderzoek en de uitkomsten. Maar er was ook wel begrip voor de moeilijke taak van de politie en zoals een respondent het stelde: ‘ook al zijn er camerabeelden het blijft heel moeilijk om de daders te vinden’. In de verdiepende gesprekken bleek dat vooral het contact met de wijkagent wordt gewaardeerd en als effectief wordt aangemerkt:

Signalen uit de wijk en de gemeenschap worden doorgegeven aan de wijkagent. Door contact met de wijkagent kan ook gesproken worden over de onmacht bij de politie, over de aanpak van bepaalde jongeren bijvoorbeeld. Andersom helpt de politie de moskee ook. Zo was er tijdens het Suikerfeest een parkeerprobleem, wat snel is opgelost met hulp van de politie. De politie ondersteunde het moskeebestuur bij problemen met enkele opruiende leden, m.n. ter preventie van escalatie. Ook de hoofdcommissaris heeft een bezoek aan de moskee gebracht: "Hij kwam de problemen bespreken, maar ging ook in op onvermogen van de politie om sommige dingen aan te pakken. Zo gaan we elkaar steeds beter begrijpen en dat werkt heel goed". Dit contact staat los van de incidenten.

Figuur 6.9: reden voor ontevredenheid

Antwoord	Aantal	Percentage	
De politie leek niet geïnteresseerd	5	20 %	
De politie heeft niets gedaan met de melding	7	28 %	
Het duurde te lang voordat de politie iets deed	6	24 %	
Weet niet	0	0 %	
Anders, namelijk:	11	44 %	
Aantal respondenten	25		

Redenen om niet te melden

De moskeeën die geen melding of aangifte deden gaven hiervoor verschillende redenen. Zij dachten dat het niet serieus zou worden genomen (33 %); ze dachten dat het toch niet zou helpen (50 %); zij vonden dat ze het beter zelf konden oplossen (25 %) of zij hadden geen tijd (25 %). Een van de geïnterviewden vond het incident niet belangrijk genoeg om er melding van te maken.

Figuur 6.10: redenen om niet te melden

Antwoord	Aantal	Percentage	
We dachten dat het niet serieus zou worden genomen	4	33.33 %	
We dachten dat het toch niet zou helpen	6	50 %	
We vinden dat we dit beter zelf kunnen oplossen	3	25 %	
We hadden geen tijd	3	25 %	
We weten niet waar we dat moeten doen	0	0 %	
Weet geen reden	0	0 %	
Anders namelijk:	1	8.33 %	
Aantal respondenten	12		

Daders

De daders worden vaak niet gevonden, dus ook niet berecht en veroordeeld. Degenen die verantwoordelijk zijn voor de moskee weten dus niet wie zij zijn. Slechts een derde (34 %) van de respondenten beschikte over beperkte informatie over de daders. In dertien gevallen ging het om meerdere daders en in zes gevallen ging het om één dader. 36 respondenten (65 %) antwoordden dat zij niet weten hoeveel daders er bij de agressie betrokken waren.

Figuur 6.11: daders

Antwoord	Aantal	Percentage	
Eén dader	6	10.91 %	
Meerdere daders	13	23.64 %	
Onbekend	36	65.45 %	
Aantal respondenten	55		

Hoe reageren moskeeën op de incidenten?

Zoals we hierboven zagen deed een meerderheid van de getroffen moskeeën melding of aangifte bij de politie. Daarnaast is hen gevraagd of ze ook nog op andere manieren op de voorvallen hebben gereageerd. Sommige moskeeën namen daarnaast nog andere initiatieven zoals het informeren van de pers (22 %), een bijeenkomst beleggen met de moskeebezoekers (29 %) en een bijeenkomst organiseren voor buurtbewoners (11 %). Daarnaast werd het beleggen van een gesprek met de gemeente genoemd (46 %). Meer dan een kwart van de respondenten noemde het organiseren van bewaking om toekomstige agressie te voorkomen (35 %). Eén van hen meldde dat het plaatsen van camera's leek te werken: de agressie nam af. De woordvoerder van één van de moskeeën vertelde dat zij bezoekers en gelovigen hadden opgeroepen om kalm te blijven. Dit soort gedrag en actie gebeurt, zo stelde hij, door een kleine groep. We moeten daar niet de hele samenleving voor verantwoordelijk stellen. "rotte appels...." Eén respondent vertelde dat de gemeente het advies gaf om maar geen aangifte te doen bij de politie. Maar de politie deed in dit geval wel de nodige moeite om de daders te pakken te krijgen. Een ander vertelde dat zij goed geïnformeerd werden door de politie en de gerechtelijke autoriteiten. De daders kwamen voor het gerecht. Ook de burgemeester reageerde in dit geval direct. 'Wij houden het hoofd koel, handelen in overeenstemming met de wet en in gesprek met de autoriteiten', zo stelde deze respondent.

Figuur 6.12: reacties

Antwoord	Aantal	Percentage	
Gemeld en/ of aangifte gedaan	42	77.78 %	
Pers ingelicht	12	22.22 %	
Bijeenkomst met gelovigen	16	29.63 %	
Bijeenkomst met buurtbewoners	6	11.11 %	
Gesprek met de gemeente	25	46.30 %	
Bewaking georganiseerd	19	35.19 %	
Anders, namelijk:	11	20.37 %	
Aantal respondenten	54		

De effecten van de agressie

Op de vraag wat de incidenten voor effect hadden op de moskeeën maakte de meerderheid van de respondenten (85 %) melding van materiële schade als gevolg van de agressie. De woordvoerders van 32 gebedshuizen (58 %) stelden dat ze ook emotionele schade hadden ondervonden. Fysieke schade kwam in zes gevallen voor (11 %). Eén moskee had maar liefst voor 10.000 euro schade geleden. Wat de psychologische schade betreft werd door sommige gewezen op angst, zoals angst voor herhaling of in de vorm van beangstigende bekladdingen zoals White Power tekens op de moskeemuren. Ook spijt werd vermeld: 'Spijt omdat we doelwit zijn vanwege iets dat we niet weten', zo stelde een woordvoerder van één van de moskeeën. Een andere wees op de negatieve effecten, niet alleen voor de moskeeën en gelovigen maar ook voor de burens van de moskee. Eén respondent vertelde dat de gelovigen erg emotioneel waren over de brandstichting die hen had getroffen:

De emotionele schade is erg groot geweest en speelt tot de dag van vandaag door. Dat heb ik destijds onderschat. We werden destijds slecht begeleid en konden de vragen die leefden in de gemeenschap niet beantwoorden. Er staan in Nederland altijd veel deskundigen klaar als er iets gebeurt maar wij hebben niemand gezien. We konden niet op begrip rekenen van politie en politici. De reactie van de autoriteiten bestond voornamelijk uit pogingen het incident te verdoezelen en verantwoordelijken onder druk te zetten in een poging tot de-escalatie. De lokale moslimgemeenschap werd zelfs verantwoordelijk gesteld voor het incident, vanwege een gebrek aan integratie. Dit terwijl er nooit eerder problemen waren geweest met of rond de moskee. Dit gebeurde vooral door de toenmalige Commissaris van de Koningin ten overstaan van een bijeenkomst van 400 moskeebezoekers, speciaal bijeen geroepen vanwege de incidenten. Hij maakte de gemeenschap verwijten en was bepaald agressief. De burgemeester gaf hem geen weerwoord, hij is immers ondergeschikt aan de Commissaris van de Koningin! Het was een blamage van de eerste orde. Ik werd hierdoor in een moeilijk parket gebracht. Jongere moskeebezoekers maken mij nog steeds verwijten hierover. Zij hebben nog geen ervaring met gevaar en bedreiging en reageren heftiger. Zij voelen zich ook meer persoonlijk bedreigd. Als volwassene kan je beter relativeren. De reactie was onprofessioneel en onbekwaam, de autoriteiten hebben hier de relatie met het moskeebestuur beschaamd. Het was één van de weinige momenten dat ik blij was dat veel mensen slecht Nederlands spreken en dus de strekking niet precies begrepen. Het was beschamend. Er werd in deze periode wel wat meer gesurveilleerd maar er lag een hogere prioriteit bij de beveiliging van het stadhuis. Kennelijk werd onze veiligheid van minder belang geacht. Overigens was de relatie van de moskee met politie en gemeente voorheen niet slecht en is dat nu ook niet.

Mede afhankelijk van de aard van de incidenten werden de gevolgen ook wel gerelativeerd, zoals de volgende uitspraak laat zien:

Bij Eid¹⁵⁷ varkensvlees vinden bij de deuren is niet leuk, maar emotionele schade is een groot woord.

Figuur 6.13: De effecten van de agressie

Antwoord	Aantal	Percentage	
Materiële schade	47	85.45 %	
Fysieke schade	6	10.91 %	
Emotionele schade	32	58.18 %	
Anders, namelijk:	2	3.64 %	
Aantal respondenten	55		

Een indirecte schadepost doet zich voor waar moskeeën in toenemende mate problemen ondervinden om zich te verzekeren. Deelnemers aan de verdiepende gesprekken gaven hierover de volgende informatie. Sommige moskeeën slagen er niet in om een assurantiebedrijf te vinden dat de moskee wil verzekeren, of ze moeten extreem hoge premies betalen, omdat verzekeringsmaatschappijen een moskee als een verhoogd risico zien. Een enkel assurantiebedrijf en Donatus, een instelling zonder winstoogmerk die ook synagogen en kerken verzekert, doen dit ook wel voor moskeeën tegen meer redelijke tarieven. Maar deze zijn niet altijd bekend bij moskeeën. Het komt zelfs voor dat moskeeën uitwijken naar buitenlandse verzekeraars.¹⁵⁸ Het vermijden van problemen met de verzekering wordt soms genoemd als reden waarom moskeeën geen ruchtbaarheid geven aan hun ervaringen met agressie. Marokkaanse moskeeën die veel minder onderling georganiseerd zijn, ondervinden met de verzekering vaak meer problemen dan de Turkse. Veel Turkse moskeeën zijn verbonden aan de Islamitische Stichting Nederland (ISN) die die moskeeën een aantal zaken, waaronder de verzekering, uit handen neemt, zoals een woordvoerder benadrukt:

De overheid beschouwt de ISN als onderdeel van de lange arm van de Turkse regering, maar de koepelorganisaties ontzorgen ons door zaken als collectieve verzekeringen, advies en scholing. Scholing geeft men over allerlei zaken bijvoorbeeld op het gebied van boekhouding maar ook met betrekking tot radicalisering of de rol van de moskee op het gebied van psychische steun. Men houdt toezicht op de besturen en voorkomt radicalisering binnen de moskeeën. De ISN-moskeeën hebben centraal geregelde statuten maar daarnaast een behoorlijke vrijheid bij het geven van een eigen invulling.

Angst voor geweld in de toekomst

Een belangrijke vraag die de respondenten werd gesteld is of zij gegeven het regelmatig voorkomen van incidenten bij moskeeën wellicht bang zijn om in de toekomst vaker doelwit te worden. Ondanks de verschillende emotionele reacties is er geen sprake van een algemeen klimaat van angst onder de moslim gemeenschap. Iets meer dan een derde van de respondenten (32 %) vertelde dat zij het (volledig) eens waren met de stelling: 'Ik ben bang dat mijn moskee of organisatie doelwit van agressie zal zijn in de nabije toekomst'. 17

¹⁵⁷ Islamitisch feest.

¹⁵⁸ PvdA kamerlid Ahmed Marcouch lanceerde op oudejaarsdag op Republiek Allochtonië een campagne om verzekeraars ertoe te bewegen moskeeën tegen normale tarieven te verzekeren <http://www.republiekallochtonie.nl/ahmed-marcouch-moskee-dezelfde-brandverzekering-als-kerk>

respondenten (20 %) waren het niet eens met deze stelling en 31 % was het eens noch oneens. Iets meer dan 15% antwoordde dat ze niet wisten of ze het eens of oneens waren. Misschien vonden ze het moeilijk om deze vraag te beantwoorden, omdat het doel of de implicaties ervan niet geheel duidelijk waren.

Figuur 6.14: angst voor geweld in de toekomst

Antwoord	Aantal	Percentage	
Helemaal mee eens	7	8.33 %	
Mee eens	20	23.81 %	
Eens noch oneens	26	30.95 %	
Oneens	12	14.29 %	
Helemaal mee oneens	5	5.95 %	
Weet niet	14	16.67 %	
Aantal respondenten	84		

Andere ervaringen met agressie

Er is ook een vraag opgenomen naar eigen ervaringen van de respondenten of ervaringen van mensen in het netwerk van de respondent met discriminerend gedrag. De meerderheid (78 %) had hier persoonlijk geen ervaring mee gehad maar een minderheid (21%) wel. De voorbeelden die genoemd werden zijn vooral kleine incidenten zoals belediging van vrouwen, vooral wegens het dragen van een hoofddoek (3). Bovendien werden meer structurele vormen van discriminatie op het werk genoemd. Een van de respondenten maakte melding van subtiele discriminatie door een politiebeambte die vooroordelen uitte en veronderstellingen van minderwaardigheid van de Marokkaanse gemeenschap.

Figuur 6.15: persoonlijke ervaringen met discriminerend gedrag

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja	18	21.69 %	
Nee (indien nee, ga door met 17)	65	78.31 %	
Aantal respondenten	83		

Frequentie van persoonlijke ervaringen

Van degenen die persoonlijk discriminatie-ervaringen hadden meegemaakt, overkwam dit 14 personen (60 %) één of meerdere keren per jaar en drie zelfs een of enkele keren per maand en één meldde wekelijks hier last van te hebben. Sommige geïnterviewden vermelden nadrukkelijk dat zij dit soort ervaringen in de lokale gemeenschap niet kennen.

Figuur 6.16: frequentie van persoonlijke ervaringen

Antwoord	Aantal	Percentage	
Eén of enkele keren per jaar	14	60.87 %	
Eén of enkele keren per maand	3	13.04 %	
Eén of enkele keren per week	1	4.35 %	
Anders namelijk:	5	21.74 %	
Aantal respondenten	23		

Kennis van ervaringen van anderen

Naast persoonlijke ervaringen kwam ook aan de orde of de respondenten binnen hun net werk mensen kenden met discriminatie-ervaringen. 46 % van de geïnterviewden kende mensen in hun netwerk van collega's, vrienden en kennissen die sinds 2005 ervaring hebben gehad met discriminatie. Ook voor deze netwerkcontacten wordt het dragen van een hoofddoek genoemd als aanleiding voor de discriminerende daden/opmerkingen. Verscheidene respondenten meldden dat zij vaak gehoord hadden over dergelijke ervaringen. Hierover werden geen gedetailleerde gegevens verstrekt. Als locatie van de incidenten werden verschillende openbare gelegenheden genoemd zoals op straat, op school, in de sport en op het werk. 53 % van de respondenten kende geen mensen met discriminatie-ervaringen.

Figuur 6.17: kennis van de ervaring van anderen

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja	39	46.43 %	
Nee	45	53.57 %	
Aantal respondenten	84		

Frequentie

Ook voor dit gegeven, de kennis van discriminatie-ervaringen onder familie en netwerkcontacten van de respondenten, is mede gekeken naar de mate waarin het voorkwam. De frequentie van deze discriminatie-ervaringen binnen het netwerk van de respondenten varieerde van één tot enkele keren per jaar (69 %), tot één of enkele keren per maand (12 %).

Figuur 6.18: frequentie van de ervaringen van anderen

Antwoord	Aantal	Percentage	
Eén of enkele keren per jaar	29	69.05 %	
Eén of enkele keren per maand	5	11.90 %	
Eén of enkele keren per week	2	4.76 %	
Anders namelijk:	6	14.29 %	
Aantal respondenten	42		

Aangifte of meldingen van persoonlijke ervaringen en ervaringen van anderen

Vervolgens is eveneens gepeild in hoeverre de respondenten met discriminatie-ervaringen en hun netwerkcontacten met zulke ervaringen hiervan melding of aangifte deden bij de politie. Slechts acht respondenten lieten weten dat de persoonlijke ervaringen of ervaringen

van derden met discriminerende handelingen zijn gemeld bij de politie en twee deden een melding bij een antidiscriminatie bureau. Net als bij de aangiften van incidenten bij moskeeën zien we dat maar weinig mensen de weg naar een antidiscriminatie voorziening wisten te vinden. Meer dan de helft van de respondenten (63 %) deed geen melding van de ervaring bij de politie. Twee van hen zeiden dat de politie er niet veel aan kan doen en één persoon suggereerde dat 'het beter is niet op dergelijk gedrag te reageren en je eigen weg te volgen'.

Figuur 6.19: Melden bij de politie en ADB

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja, bij de politie	8	17.02 %	
Ja, bij een antidiscriminatie meldpunt	2	4.26 %	
Nee	30	63.83 %	
Anders namelijk:	7	14.89 %	
Aantal respondenten	47		

Het meldingspercentage van agressie tegen de moskeeën (zie figuur 7) ligt dus beduidend hoger dan het meldingspercentage van discriminatie van individuele burgers. Kennelijk is men eerder geneigd te melden als de agressie een georganiseerd verband treft, maar ook duidt het erop dat incidenten bij moskeeën hoog worden opgenomen door de gemeenschap en niet alleen worden gezien als een daad van discriminatie maar ook van ontheiliging en aantasting van fundamentele rechten.

Oorzaken van agressie

Het is belangrijk om te weten hoe de moskeeën zelf aankijken tegen de oorzaken van de incidenten die zij meemaken. Daarom werd hen de volgende vraag voorgelegd. Wat denkt u dat de belangrijkste oorzaak is van agressie tegen de moskeeën en moslims in Nederland? Deze vraag kon op verschillende manieren worden beantwoord en kreeg veel aandacht van de respondenten. Men ging er relatief uitvoerig op in. Ongeveer driekwart van hen wees op de berichtgeving over moslims (76 %) en op politieke propaganda met betrekking tot moslims (74 %). Het gebrek aan kennis over moslims en islam werd eveneens door driekwart van de respondenten gezien als een belangrijke factor (78 %). Eén respondent antwoordde dat de islam door de moslims zelf niet goed wordt weergegeven en uitgelegd. Een ander voegde toe dat het gedrag van sommige moslims het imago van allen schaadt. 44 personen, iets meer dan de helft (53 %) bevestigde dat zij deze agressie zien als een reactie op terroristische aanslagen (bijvoorbeeld 11/09) en iets minder dan de helft (42 %) verwees naar internationale gebeurtenissen in het algemeen. In de ogen van één van de geïnterviewden is de economische crisis een belangrijke onderliggende oorzaak.

Figuur 6.20: oorzaken van de agressie

Antwoord	Aantal	Percentage	
Berichtgeving in de pers over moslims	63	75.90 %	
Politieke propaganda tegen moslims	62	74.70 %	
Gebrek aan kennis over moslims/islam	65	78.31 %	
Reactie op terroristische incidenten (bv 9/11 of de moord op van Gogh)	44	53.01 %	
Internationale gebeurtenissen	35	42.17 %	
Anders, namelijk:	14	16.87 %	
Aantal respondenten	83		

In de verdiepende gesprekken ontstond zich een discussie over de groei van anti-islam sentimenten in het algemeen, als factor voor incidenten bij moskeeën. De gesprekspartners wezen onder meer op de volgende factoren die volgens hen een rol spelen bij de toename van islamofobe uitingen:

1. Algemene vijandigheid tegenover moslims.
2. De ontkerkelijking en de historische verhoudingen tussen de verschillende geloofsrichtingen in Nederland: 'waar men langs elkaar heen leefde en onderling geen contact had'.
3. Reële problemen zoals parkeeroverlast en al of niet vermeende waardedaling van huizen rondom moskeeën.
4. Mensen zijn in het algemeen minder tolerant geworden. De afname van verdraagzaamheid treft niet alleen moslims.
5. De moslims en moskeeën zijn niet altijd goed in omgevingsmanagement, zo vonden de gesprekspartners. 'Onder jongeren is het bewustzijn hierover matig. Ze hebben de moskeeën gratis, terwijl de ouderen er voor gevochten en geofferd hebben.'

Oplossingen

Om meer informatie te krijgen over ideeën en suggesties van de respondenten over mogelijke oplossingen voor dit hardnekkige probleem van agressie tegen moskeeën en moslims werd aan het eind van de vragenlijst een open vraag gesteld. Deze vraag riep in vergelijking met de andere vragen veel reacties op en werd uitgebreid beantwoord. De overgrote meerderheid van de respondenten gaven min of meer uitgewerkte antwoorden. Zij wezen vooral op de noodzaak van meer informatie over de religie (69), soms in combinatie met suggesties voor een dialoog tussen gemeenschappen. De noodzaak van dialoog werd door 15 respondenten onderschreven. 19 respondenten wezen eveneens op de cruciale rol van de media en 17 op de verantwoordelijkheid van politici. Een kritische blik op de rol en verantwoordelijkheid van moslims zelf kwam ook voor (7).

Informatie

Veel geïnterviewden vinden dat moslims meer open moeten zijn en meer moeten communiceren met hun omgeving, met scholen, kerken en verenigingen. Het onderwijs op de scholen wordt gezien als een belangrijk middel om een correct beeld van de islam bij te brengen. Eén respondent wees op de belangrijke rol van vrouwen op het gebied van onderwijs:

We moeten al vroeg, in het onderwijs contact leggen met niet-moslims. We zouden onszelf moeten uitnodigen om ons geloof uit te leggen. De dames in onze gemeenschap hebben hierin een belangrijke rol (...).

Veel deelnemers benadrukten dat moslims voorlichting moeten geven over wat het geloof voor hen betekent door open-huis dagen te organiseren in de moskeeën. Zo zou een dialoog op gang kunnen komen met mensen van andere religies en seculiere burgers. Zoals een voorzitter van een van de deelnemende moskeeën zei:

De oplossing is om moskeeën zo toegankelijk mogelijk te maken voor niet-moslim bezoekers. We komen vaak mensen tegen die bang zijn en niet weten of zij wel in de moskee mogen komen. Als we een rondleiding geven vragen ze of vrouwen ook welkom zijn (...)

Ook in de verdiepende gesprekken kwamen dialoogbijeenkomsten, informatie en voorlichting aan de orde. Een woordvoerder van de moskee in Zwijndrecht geeft aan dat de ISN in het verleden landelijke dagen organiseerde. Later heeft men dit opgegeven omdat het niet langer werkte. Er was weinig interesse voor, 'zelfs als expliciet gevraagd werd vooral kritische vragen te stellen'. Naar aanleiding hiervan werd benadrukt dat je het programma voor de open dagen steeds moet vernieuwen. Als elk jaar hetzelfde programma wordt aangeboden, komen bezoekers na één of twee keer niet meer. In Zwijndrecht komen vaak scholen bij de moskee op bezoek. In de moskee in Culemborg komen jaarlijks zo'n 800 scholieren langs. Uit evaluaties blijkt dat ze het als zeer positief ervaren. In Leiden wordt veel aandacht besteed aan het geven van rondleidingen. Per jaar nemen ongeveer 5000 bezoekers eraan deel. Vaak komen er twee tot drie schoolklassen per week. Daarnaast komen er ook politieke clubs, kerken en andere organisaties en instellingen. Er is bewust voor gekozen om deze rondleidingen te organiseren en er wordt actief beleid op gevoerd, zo legt de woordvoerder van deze moskee uit:

Je moet draagvlak creëren. Dat is nodig en je hebt er zelf profijt van. Het is belangrijk dat dit beleid binnen de moskee door iedereen gedragen wordt, dus ook door de oude mannetjes. Nu we het hebben uitgelegd begrijpen ze het belang ervan. Dit houdt in dat de moskee vrijwilligers heeft die een goed verhaal kunnen vertellen, die voor iedereen open staan en flexibel zijn qua tijd en deze hoeveelheid inzet aankunnen. In Leiden heeft de moskee wel 70 vrijwilligers. Na 'bestuur' en 'algemene informatie', wordt op de website van de moskee het meest gezocht op 'rondleidingen'. Je moet bedenken dat iedere goede ervaring in het algemeen wel twaalf keer wordt doorverteld. Daarnaast verhuren wij conferentiezalen, zijn we actief op sociale media en wordt een maandelijkse nieuwsbrief naar vierhonderd abonnees verstuurd. Intussen is de moskee een volwaardige partner geworden voor diverse instellingen, zoals de universiteit en de Haagse Hogeschool waar we een rol spelen in een opleiding ethiek.

Een moskee in Rotterdam laat weten: 'Wij ontvangen heel vaak scholen die een heel vertekend beeld van de islam hadden, maar na een gesprek geheel van gedachte zijn veranderd'.

Vooroordelen tegengaan

De geïnterviewden lieten ook zien dat zij de redenen waarom mensen soms vooroordelen ontwikkelen, begrijpen. Een van hen stelde: 'Moslims moeten zich correct gedragen'. Een deelnemer aan een verdiepend gesprek merkte op:

Voor 60 % hebben we het er bovendien zelf naar gemaakt. Maar aan de andere kant besodemieteren sommige Nederlanders de boel meer dan bijvoorbeeld de Bulgaren waar zo de aandacht naar uitgaat.

De neiging tot ongegronde en selectieve generalisatie zou moeten worden bestreden, zo vonden meerdere sprekers. In de volgende uitspraak gaat één van de respondenten hierop in:

Overal wordt de islam geassocieerd met geweld en terrorisme. Als Ibrahim Affalay met het Oranjeteam speelt is hij een Hollander maar als één van zijn broers iets steelt is hij een Marokkaan. Als Breivik onschuldige kinderen doodt is hij gestoord (..)

Een andere respondent kijkt vooral naar de rol van de taal:

Elke term die de mensen bestempelt met een afkomst, godsdienst en kleur, dient van de politieke tafel weggeveegd te worden. Zoals; allochtonen, buitenlanders, diversiteit, neger...

De politiek

De respondenten benadrukten eveneens het belang van gezamenlijke actie en de rol van gezaghebbende organisaties in de samenleving die meer verantwoordelijkheid zouden moeten nemen. De kritiek van richtte zich mede op de meerderheidssamenleving die de islam zou moeten zien als een 'integraal onderdeel van westerse maatschappijen' zoals een bestuurslid van een moskee zei. Al die debatten in de politiek over 'de islam' worden niet altijd geapprecieerd: 'De politiek moet minder praten over de islam', vond men. Verschillende woordvoerders vonden dat de politiek meer betrokkenheid zou moeten tonen en zich meer in zou moeten zetten om desinformatie tegen te gaan:

De politiek zou mensen op een goede en eerlijke manier moeten informeren en moslims niet moeten gebruiken om stemmen te winnen voor een politieke partij (..)

Een woordvoerder van een Marokkaanse moskee bracht het volgende in:

Er zal nooit een waterdichte oplossing zijn voor dit gemeenschappelijk probleem. Om het wellicht wat in te dammen is het belangrijk dat prominente figuren in de politiek een statement maken dat zij achter de islamitische gemeenschap staan en geweld, of dat nu fysiek is of verbaal, nooit zullen toestaan. Er is van de islamitische gemeenschap gevraagd om van de acties van IS afstand te nemen, hetzelfde mag gevraagd worden van de politiek t.o.v. het steunen van de moslims in Nederland. De Islamitische gemeenschap is honderd procent onderdeel van de Nederlandse samenleving, het gros is in Nederland geboren en getogen en draagt de Nederlandse nationaliteit, maar men wordt nog behandeld als een 'buitenlander', in elk opzicht.

De media

In de ogen van de gesprekspartners is de rol van de media cruciaal. De beeldvorming over moslims in de media zou objectiever moeten zijn. Al te vaak vindt men dat de verslaggeving in de media nu gebaseerd is op niet onderbouwde beschuldigingen of vooroordelen. Een voorzitter van een moskee verwoordt dit als volgt:

Informatie in de pers en de media met uitleg over de islam zoals het werkelijk is en niet op basis van onjuiste vooroordelen, zoals over de minderwaardigheid,

onderdrukking en mishandeling van vrouwen, of onterechte beschuldigingen van terrorisme. Dat zou een oplossing kunnen zijn (...)

Of de berichtgeving wordt te negatief bevonden terwijl tegelijkertijd geen aandacht wordt besteed aan positief nieuws dat kennelijk niet wordt beschouwd als vermeldingswaardig. Een deelnemer aan een verdiepend gesprek zegt hierover:

25 % van de berichtgeving over de islam en moslims is negatief. Het gaat altijd over ISIS of Somalië of een andere plek waar een crisis is. Positieve berichten, zoals rond de opening van een nieuw educatief centrum worden niet in de media vermeld.

De rol van moslims

De meerderheid van de moskeebestuurders die aan deze survey deelnamen erkende de eigen verantwoordelijkheid van de moslims. Zoals één van hen zei: 'Moslims moeten zelf een rolmodel zijn'. Een collega somde een lijstje op met actiepunten die volgens hem urgent zijn:

Samenwerking; open staan voor dialoog; de organisatie van activiteiten; een standpunt innemen en een visie formuleren bij calamiteiten; een aanpassingsproces in gang zetten; kortom, Hollandse wereldburgers zijn!

Een andere collega zette vraagtekens bij de mogelijkheid dit probleem op te lossen en wees op de rol van het onderwijs:

Een totale oplossing is een utopie. Maar onderwijs en tolerantie zullen helpen hoewel het probleem altijd zal blijven bestaan. Antigevoelens tegen de islam hebben bestaan sinds de tijd van de Profeet en zullen blijven bestaan tot het einde der tijden.

Een ander zei het zo: *Een oplossing bestaat niet. Er is altijd wel een gek in de gemeenschap die anders denkt en handelt dan de rest.*

Contacten met de buurt en de buitenwereld

In de verdiepende gesprekken werd bij de discussie over mogelijke oplossingen vooral benadrukt dat de moskeeën open en toegankelijk moeten zijn voor bezoekers en voor de buurt. Moskeeën moeten veel meer dan vroeger zich openstellen en dat naar buiten uitdragen. Een Marokkaanse moskeebestuurder benadrukte in dit verband het volgende:

Dat zit niet in de aard van Marokkaans-Nederlandse moskeeën, maar is wel nodig. Ze hebben daar overigens nauwelijks capaciteit voor. Er komt een nieuwe generatie moskeebesturen die dat wel steeds meer doet. Wij benadrukken ook altijd dat de eerste generatie heel goed werk heeft gedaan met het opzetten van de moskee en een plek hiervoor vinden in Nederland, maar dat de samenleving nu iets anders vraagt. De houding van de eerste generatie is wel vaak te nederig geweest, ze hebben veel gepikt. Zo van: laat ons de klappen maar opvangen. Het is nu nodig onze ideeën meer uit te dragen en rechten op te eisen.

Verschillende moskeeën brachten naar voren dat zij een goede relatie hebben met de buitenwereld, zoals met stadsbestuurders, wijkmanagers, politie, scholen, kerken. Een moskee uit Amsterdam vertelde over hun goede relatie met het stadsdeelbestuur hoewel er na de recente gemeentelijke centralisatie minder gebeurt op het sociale vlak. Wel zijn er nog steeds regelmatig dialoog- en samenwerkingsactiviteiten met de kerken.

In de verdiepende gesprekken werd nadrukkelijk gewezen op het belang van goed contact met de politie. In het algemeen heeft men goed contact, ook naar aanleiding van specifieke gebeurtenissen. In Leiden is de wijkagent een veel geziene bezoeker. Signalen uit de wijk en de gemeenschap worden doorgegeven. Door de goede contacten kan ook samen gesproken worden over de onmacht die de politie soms ervaart bij de aanpak van bepaalde overlast gevende jongeren. Andersom helpt de politie de moskee. Zo werden parkeerproblemen tijdens het Suikerfeest snel opgelost met hulp van de politie. De politie ondersteunde het moskeebestuur bij problemen met enkele leden die opruiend bezig waren. Men vindt dit belangrijk om escalatie te voorkomen. De hoofdcommissaris heeft een bezoek aan de moskee gebracht: 'Hij kwam de problemen bespreken, maar ging ook in op onvermogen van de politie om sommige dingen aan te pakken. Zo gaan we elkaar steeds beter begrijpen en dat werkt heel goed', aldus een woordvoerder. Er is daarnaast contact met de gemeentelijke wijkmanager. De gemeente heeft aangegeven de open, benaderbare en toegankelijke houding van de moskee zeer te waarderen. Ook de relatie met de buurt is goed. Een woordvoerder zegt hierover:

Dat blijkt onder andere uit het feit dat er geen bezwaarschriften zijn gekomen in de procedure voor de nieuwe moskee. De moskee hoort bij de wijk. Dat is ook de beleving van de buurt: "De moskee is van 'moslimpies', maar wel van onze 'moslimpies'." De buurt is ook vanaf dag één betrokken bij de bouw. Deze relatie zie je niet overal. Zo is er een andere moskee die veel negatieve aandacht krijgt, vanuit de buurt maar ook vanuit landelijke media, door een succesvolle campagne van MoskNEE.

Ook in Nijmegen onderhoudt men goede contacten met de wijkmanager. Deze zorgt ervoor dat verschillende platforms uit de buurt vergaderingen en bijeenkomsten houden in de moskee. Hierdoor krijgt de omgeving ook een beeld van de moskee als een instelling die altijd open staat voor de buurt en er dus bij hoort.

Algemene aanbevelingen van moskeebestuurders

Vanuit de moskeeën die deelnamen aan de verdiepende gesprekken werden de volgende aanbevelingen naar voren gebracht voor een aanpak bij incidenten:

- De lokale moslingemeenschap en moskeebestuurders moeten serieus worden genomen;
- Als zij slachtoffer worden van geweld dienen zij begeleid te worden door de juiste deskundigen die inhoudelijke kennis hebben en communicatief vaardig zijn om dit soort situaties aan te kunnen;
- De autoriteiten dienen duidelijk aan te geven welke stappen ze willen ondernemen om het probleem op te lossen, de daders aan te houden, en gelijksoortige gevallen in de toekomst te voorkomen;
- Er moet tijdig teruggekoppeld en helder gecommuniceerd worden welke voortgang hiermee is gemaakt. Daarna moeten de bevindingen gedeeld worden, ook als deze minimaal zijn.

Aanbevelingen van moskeebestuurders voor gemeenten

Specifiek voor gemeenten werden de volgende aanbevelingen gedaan:

- Burgemeesters zouden de islamitische gemeenschap in hun gemeente een gezegende Ramadan kunnen wensen. Dat kweekt veel goodwill bij deze gemeenschap. Obama doet dit tenslotte ook.

- De moskeeën willen benaderd worden als serieuze en volwaardige gesprekspartners. De moskee zou nog uitgebreider betrokken kunnen worden bij sociaal beleid. De moskee is meer dan een moskee. Bij sociale problemen zoals in het kader van buurtpreventie kan de moskee een rol vervullen. Wellicht kan hiervoor naast de moskee een aparte stichting worden opgericht om dit werk te doen, zodat er een scheiding tussen religieuze zaken en welzijnskwesties aangebracht kan worden. Tegelijkertijd maken de gesprekspartners hierbij de kritische kanttekening dat je dat als moskee dan wel moet kunnen waarmaken, omdat je toch een vrijwilligersorganisatie bent. Bovendien heb je als moskee niet perse de verantwoordelijkheid voor alle moslims binnen de gemeente.
- Het zou goed zijn als de moskee ondersteuning zou kunnen krijgen voor haar vrijwilligers. Dit hoeft niet per se financieel, maar kan bijvoorbeeld ook in de vorm van trainingen.
- Gemeenten kijken bij hun beoordeling nu soms te vaak naar de vorm, in plaats van naar het doel. Om te verduidelijken wat men hiermee bedoelde werd het volgende voorbeeld gegeven. Tachtig kinderen krijgen met succes een Citotraining van de moskee. Dat krijgt geen vervolg omdat de gemeente niet wil dat jongens en meisjes gescheiden huiswerkbegeleiding krijgen. Gegeven het belang van deze activiteit en de resultaten vindt men dit zonde omdat de kinderen er de dupe van zijn.
- Het is voor de moskeeën belangrijk dat de gemeenten hun beleid met betrekking tot de interpretatie van de scheiding tussen kerk en staat meer op elkaar afstemmen en daarmee hun omgang met moskeeën.

De moskee hoort bij IJmuiden en IJmuiden bij de moskee

De Kubamoskee ligt sinds 1993 duidelijk zichtbaar op een open terrein aan de Planetenweg, een doorgaande weg tussen IJmuiden dorp en IJmuiden aan zee, een doorn in het oog volgens sommige IJmuidenaren. 'Als ik langs rij voel ik een steek in mijn hart bij het zien van die minaret', zo stelde een bewoner ooit. Het is gissen wat precies de oorzaak is dat deze moskee zo vaak mikpunt is geweest van agressie en geweld. Wellicht wordt het gezien als een symbool van een levenswijze die men afwijst en ervaart als niet-eigen. Wellicht reageert men in een beschonken of anderszins benevelde bui zijn frustraties over internationale, landelijke of plaatselijke gebeurtenissen waarbij moslims een rol spelen, op dit gebouw af. Ook de voorzitter van de moskee heeft hierop niet direct een antwoord. Feit is dat deze moskee uitzonderlijk vaak met incidenten, klein en groot, te maken heeft gehad: van bekladdingen met White Power! tot het bekogelen met eieren of bierflessen, plassen tegen de muren, het ingooien van ruiten, binnendringen om vernielingen aan te richten, brand te stichten, de brandblussers leeg te spuiten of bezoekers te molesteren, tot het achterlaten van een varkenskop. Alle incidenten die zich zoal her en der in het land bij verschillende moskeeën hebben voorgedaan, deden zich in de loop van de tijd ook voor in IJmuiden, zelfs nadat de moskee op eigen kosten camera's had geplaatst. 'Er zit een conjunctuur in', zegt de voorzitter. 'We zien piekmomenten, eerst tijdens de hoogtijdagen van de CD in de jaren negentig, dan in 2001 en 2005 en nu recentelijk weer, vooral nadat het algemene klimaat ten aanzien van moslims na de aanslagen is omgeslagen. In totaal hebben wij sinds 1993 met wel veertig incidenten te maken gehad, meestal twee tot drie per jaar maar in sommige jaren ineens tien tot vijftien. In 10 tot 20 % van de gevallen heeft de politie kunnen vaststellen wie de daders zijn en soms werden ze gestraft, meestal te licht, naar ons idee, zeker in vergelijking met andere zaken'. Deze cijfers zijn een schatting omdat niet altijd alles is geregistreerd. Vooral in het begin wilde men er niet teveel aandacht aan besteden, haalde het bestuur de schouders op en ging over tot de orde van de dag. Nu is men vastbesloten dit soort gedrag niet meer onbestraft te laten passeren. In de zomer van 2014 was het weer zover. De voorzitter: 'De agressie wordt steeds brutaler, gewaagder, men zoekt het conflict op, het is niet langer uitsluitend beledigend maar meer fysiek. Dat was vooral het geval op 15 juni 2014 toen twee mannen de moskee binnendrongen en daar de confrontatie zochten met bezoekers. Deze probeerden hen eruit te werken waarop de indringers zo'n twintig vrienden wisten te mobiliseren die zich buiten de moskee opstelden. Twee van hen voegden zich bij de indringers. Uiteindelijk zijn deze vier mensen door de politie opgepakt. 'Het waren volwassen mannen van 30 – 40 jaar, geen kattenkwaad dus. Van één van hen kwam de vader later zijn excuses aanbieden. Ook hij kon het niet plaatsen, "zo is ie niet opgevoed" stelde de vader.' Met de politie en gemeente heeft het moskeebestuur intussen goede contacten opgebouwd en zij

nemen de incidenten serieus. De moskee ontving meerdere malen brieven van medeleven en excuus. Men is van goede wil maar het krijgt niet altijd de prioriteit die het zou moeten krijgen, zo vindt het bestuur. Na de inval in juni en alle aandacht die daaraan werd besteed in de media, heeft er een bijeenkomst plaats gevonden met de burgemeester, Officier van Justitie en een attaché van het Turkse consulaat, in aanwezigheid van wel honderd moskeebezoekers. De zaak moet nog voor de rechter komen en het steekt de voorzitter van de moskee dat de daders na twee dagen al weer vrij rondliepen.

Toch dragen, zo stelt de voorzitter, ook de moslims zelf mede verantwoordelijkheid. Zij moeten hun geloof, visie en standpunten beter uitleggen en als moslims stelling nemen bij relevante gebeurtenissen. De Kuba moskee manifesteert zich steeds meer als onderdeel van de Nederlandse samenleving bij allerlei evenementen die voor iedereen van belang zijn, zoals bijvoorbeeld de dodenherdenking. 'Ook wij hingen de vlag half stok toen de slachtoffers van de vliegcrash werden herdacht. Met het komende Offerfeest zullen we in samenwerking met de Voedselbank eten verschaffen aan mensen die dat nodig hebben, moslims en niet-moslims. De gemeente Velzen is er intussen wel van doordrongen dat wij een belangrijke sociale functie vervullen, vooral voor de jeugd, we houden ze ervan af om het slechte pad op te gaan. De beleidsmakers komen ons regelmatig om onze mening vragen. Toch denk ik dat moskeeën in het algemeen nog meer naar buiten moeten treden, in contact moeten komen met de omgeving. Het is misschien moeilijk maar men zal er aan moeten wennen dat wij integraal deel uitmaken van de Nederlandse samenleving. De moskee hoort bij IJmuiden en IJmuiden bij de moskee'.

Deel II - Data uit de survey in combinatie met gegevens uit andere bronnen

In dit deel worden data uit de survey gecombineerd met gegevens uit andere bronnen en nader geanalyseerd.

Hoeveel moskeeën en plaats van vestiging

Om een zo volledig mogelijk overzicht te krijgen van moskeeën die met discriminatoire voorvallen en geweld te maken hebben gehad, zijn de uitkomsten van de survey gecombineerd met gegevens uit eerder onderzoek over de periode 2005 - 2010¹⁵⁹, gegevens uit andere bronnen zoals de media en de politie over de periode na 2010 tot en met 2014 en separate meldingen van moskeeën zelf en/of hun koepelorganisaties. Dit resulteerde in onderstaand overzicht, geordend naar gemeente. Voorvallen van discriminatoire agressie tegen moskeeën vinden verspreid over het land plaats in gemeenten waar mensen met een islamitische achtergrond wonen. Dit vestigingspatroon dateert uit de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw toen de industrie arbeidskrachten nodig had en hiervoor gastarbeiders aantrok afkomstig uit Turkije en Marokko. Relatief komen deze incidenten minder voor in de grote steden waar veel moskeeën zijn gevestigd maar de grote steden zijn zeker niet vrij van het verschijnsel. De Nederlandse moskeeën zijn, zoals we in het kader in het begin van dit hoofdstuk zagen, voor ongeveer de helft Turks en een derde Marokkaans beheerd. De moskeeën die te maken kregen met discriminatoire voorvallen kunnen naar afkomst van beheerders en merendeel van bezoekers worden onderscheiden naar: Marokkaans 47 en Turks 81. De overige hebben een andere etnische achtergrond of deze is niet bekend.¹⁶⁰ Hoewel de deelname van Marokkaanse moskeeën aan de survey lager was dan de deelname van Turkse moskeeën zien we dat na het samenvoegen van de data uit verschillende bronnen de verdeling, voor zover bekend, veel evenwichtiger is in relatie tot de totale populatie Marokkaanse en Turkse moskeeën.

¹⁵⁹ I. Van der Valk, *Islamofobie en Discriminatie*.

¹⁶⁰ In het eerdere onderzoek over 2005-2010 is het onderscheid naar etnische achtergrond niet altijd is vastgelegd

Gemeenten en politieregio's waar moskeeën discriminatoire agressie meemaakten in de periode 2005 – 15 februari 2015:

< 40.000: kleine gemeenten: 42

Almelo, Almere (2), Axel, Best, Biddinghuizen, Boskoop, Cuijk, Culemborg, Delfzijl, Dieren, Edam-Volendam, Emmeloord, Enkhuisen, Geleen, Haaksbergen, Halderberge, Heemskerk, Helden, Hillegom, IJsselstein, Langedijk, Maassluis, Naaldwijk, Nieuwerkerk ad IJssel, Nijkerk (2), Oldenzaal (2), Oud Heusden, Oude IJsselstreek, Oudenbosch, Rhenen, Rijssen-Holten, Sneek, Tegelen, Uithoorn, Veendam (2), Winterswijk, Zevenaar, Zuid Scharwoude.

40.000-100.000: middelgrote gemeenten: 48

Alkmaar, Assen, Barneveld, Berkel en Rodenrijs, Beverwijk, Den Helder (2)¹⁶¹, Deventer, Doetinchem, Etten-Leur, Gouda, Harderwijk, Heerenveen, Heerhugowaard, Helmond, Hengelo, Hoorn, Huizen (2), IJmuiden, Medemblik, Middelburg, Nieuwegein, Noordoostpolder, Oosterhout (2), Peel en Maas, Purmerend, Ridderkerk, Roosendaal (2)
Schiedam, Smallingerland, Soest (2), Steenwijk, Terneuzen, Uden, Veenendaal (2), Venray
Vlaardingen (2), Vlissingen, Waalwijk, Weert, Woerden, Zeist.

> 100.000: grote gemeenten: 32

Alphen aan de Rijn, Amersfoort, Apeldoorn (2), Arnhem (2), Delft, Dordrecht (2), Ede (2), Eindhoven, Enschede (2), Groningen, Haarlem (2), Hengelo (2), Hilversum, Leeuwarden (2), Leiden (2), Maastricht, Tilburg, Westland, Zaandam, Zaanstad, Zoetermeer (2), Zwolle

Grote steden: 29

's-Gravenhage (5), Amsterdam (7), Rotterdam (11), Utrecht (6)

Politieregio's en gegevens 2005 -2013 ¹⁶²: 25(schatting) ¹⁶³

2005-2010:

Drenthe (2)
Flevoland (6)
Gelderland-Midden (2)
Gooi en Vechtstreek (3)
Hollands-Midden
IJsselland
Limburg-Noord
Midden- en West-Brabant (2)
Noord-Holland-Noord (6)
Rotterdam-Rijnmond
Twente (3)
Zaanstreek-Waterland (2)
Zeeland.

2011: over 2011 zijn geen politiegegevens bekend.

2012: Groningen, Hollands –Midden, Kennemerland, Rotterdam-Rijnmond (2), Brabant-Noord.

2013: De POLDIS rapportage 2013 vermeldt drie gevallen van brandstichting, twee voorvallen waarbij een varkenskop werd opgehangen, twee gevallen van bekladding en één moskee ontving diverse dreigbrieven.¹⁶⁴ Vijf van deze voorvallen zijn herkenbaar aanwezig in de eerder genoemde gegevens en niet meegeteld.

2014: over 2014 zijn nog geen politiegegevens bekend.

¹⁶¹ De aantallen tussen de haakjes in dit overzicht duidt op meerdere moskeeën per gemeente.

¹⁶² Het is niet bekend om welke gemeenten het in de politieregio's gaat.

¹⁶³ Zie hieronder voor verantwoording.

¹⁶⁴ Tierolf, B. e.a. POLDIS rapportage 2013.

Tussen de gegevens van de politie en door mij verzamelde gegevens zit overlap maar doordat namen van moskeeën en gemeenten in de gegevens van de politie ontbreken valt voor het merendeel niet na te gaan om hoeveel en welke gevallen het gaat. De politie kon desgevraagd niet de gegevens verstrekken om dit op te helderen. Om dit te verdisconteren is uitgegaan van een derde overlap. Ook bij de gegevens van de grote steden is enige overlap niet uitgesloten.

Hoeveel moskeeën hebben geen last ondervonden?

We hebben hierboven gezien hoeveel moskeeën in de afgelopen tien jaar discriminatoire agressie en geweld hebben meegemaakt. Maar hoe zit het met de rest van de naar schatting 475 moskeeën? Van een aantal van hen is bekend dat zij dergelijke ervaringen niet hebben gehad. Dit geldt voor de 27 moskeeën van respondenten die deelnamen aan de survey. Daarnaast hebben enkele koepelorganisaties aangegeven dat de bij hen aangesloten moskeeën en gebedshuizen geen voorvallen hebben meegemaakt. Op één uitzondering na geldt dit voor de Surinaamse moskeeën (51), voor de moskeeën die aan SICN zijn verbonden (48) en voor de moskeeën die zijn verbonden aan de Turkse Federatie Nederland (16).

Daarmee weten we in totaal van 142 moskeeën (30%) dat zij **geen** voorvallen van discriminatoir geweld en agressie hebben meegemaakt. Dit betekent dat er van plusminus 159 moskeeën (33%) niet bekend is of zij wel of niet dit soort voorvallen hebben meegemaakt. We kunnen er waarschijnlijk van uitgaan dat voor het merendeel geldt dat zij geen doelwit zijn geweest van dit soort voorvallen.

Tabel 6.1 Discriminatoire incidenten moskeeën 2005-2015

moskeeën in Nederland	incidenten meegemaakt	geen incidenten meegemaakt	Onbekend
475	176 (39%)	142 (30 %)	132 (29 %)

2011-2014

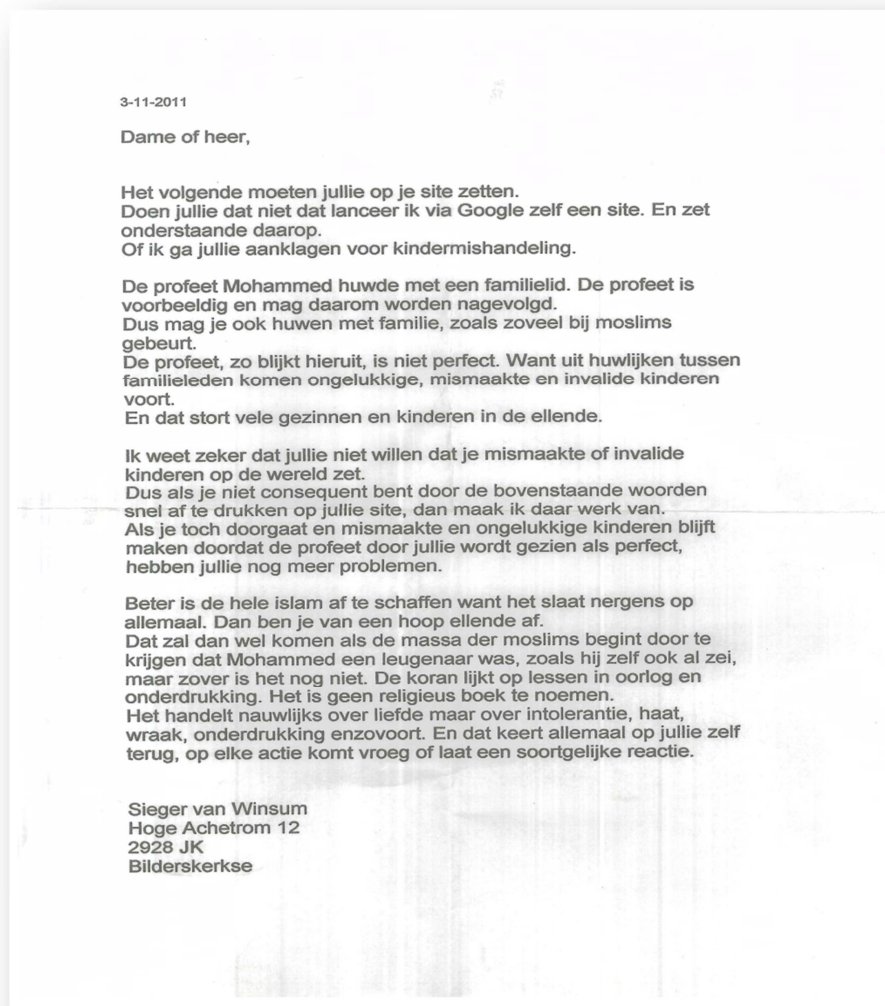
In de eerdere rapportage over incidenten bij moskeeën wordt de periode 2005 - 2010 besproken¹⁶⁵. Om aanvullend aan de bevindingen van de survey een wat levendiger beeld te geven van meer recente incidenten worden hieronder voorvallen uit de periode 2011 - 2014 beschreven. Afsluitend wordt om te beoordelen of er sprake is van een toename of afname voor 2013 - 2014 een samengevoegd beeld gegeven van het aantal en de aard van de incidenten en het aantal moskeeën.

2011

In 2011 werd er in de media aandacht gegeven aan verschillende incidenten bij moskeeën. Daarbij ging het drie keer om brandstichting, twee keer om bekladding, twee keer om (een serie) vernielingen en twee keer om dreigbrieven. Drie keer kwamen er andersoortige incidenten voor. De moskee in **Zoetermeer** was niet voor de eerste keer doelwit, ditmaal van bekladding. Uit **Nieuwegein** werden in januari vernieling van ruiten gemeld. Ook in **Middelburg** werd de moskee beklad: 'kkvarkens' en 'varkens' stond er te lezen en ramen waren ingegooid. Een poging tot brandstichting vond plaats in **Enkhuizen** op 4 juni waar vier molotovcocktails bij de moskee naar binnen werden gegooid. In **Rhenen** vond door het jaar heen een reeks aan vernielingen plaats. In de zomer vond een moskee in **Haarlem** een verdacht pakketje. In **Hillegom** werden in september moskeebezoekers bedreigd. In **Delft** troffen moskeebezoekers een varkenskop voor de deur. Op 4 oktober werd brand gesticht in

¹⁶⁵ I. van der Valk, Islamofobie en discriminatie.

moskee in **Zwolle**. In **Arnhem** werd op 24 oktober een moskee in brand gestoken. Moskee **Den Helder** en andere moskeeën in de regio Noord-Holland Noord ontvingen een dreigbrief met een beledigende en bedreigende tekst (zie hieronder). Moskee Attaouhid in **Soest** ontving eenzelfde brief die vervolgens door GeenStijl op 20 november op hun website werd geplaatst, naar verluid op vraag van de moskee. Ze deden het graag 'Want haatpreekzender tevreden. Moskee tevreden. En internet tevreden'. De oproep 'Schaf de islam af' uit de brief werd door GeenStijl nog twee keer herhaald, in de kop, na 'Goud voor uw brief' en in het redactionele gedeelte. 157 reacties ('reaguursels') volgden.¹⁶⁶ In **Waalwijk** vond op 18 maart bij de moskee een poging tot inbraak plaats.

2012

De politiegegevens vermelden tien incidenten bij zes moskeeën.¹⁶⁷ In een moskee in **Groningen** werd met een straatklinker een ruit ingegooid. Ook in **Hollands Midden** wordt tot twee keer toe aangifte gedaan van het gooien van stenen naar de moskee. In een moskee in **Kennemerland** wordt met vuurwerk brand gesticht. Een moskee in **Rotterdam-Rijnmond** ontvangt een dreigbrief waarin o.m. staat 'dood aan alle moslims' en 'ze zijn uitgekotste varkenshallal'. In de brief is een krantenknipsel opgenomen met de

¹⁶⁶ http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2011/11/islam_slaat_nergens_op_allemaa.html

¹⁶⁷ POLDIS 2012

kop: 'Wilders schrijft brief aan moslims' en 'Mohamed is een pedofiel'. In **Brabant-Noord** wordt drie keer aangifte gedaan van vernielingen aan de Marokkaanse moskee. Bij de eerste aangifte werd vermeld dat het al de vierde keer was dat dit gebeurde. Bij een ander incident in **Rijnmond** riep een opgewonden fotograaf de volgende zaken tegen de imam en omstanders: 'Jullie geloof heeft geen respect voor de Nederlandse wet', 'Jullie moeten terug naar jullie eigen land' en 'jullie horen hier niet'. Tot zover de politiegegevens.

Opnieuw was de moskee in **Zoetermeer** het doelwit. Er werden racistische leuzen op de muren geklad. Dit was te zien was op de beelden van de camera's die het bestuur na eerdere incidenten ter beveiliging had opgehangen. In een moskee in **Zwolle** werd opnieuw brand gesticht op 21 februari. In **Enkhuizen** werd in juli brand gesticht in een voormalig schoolgebouw dat kort daarvoor was aangekocht door een islamitische stichting om er een moskee te vestigen. In april werd brand gesticht in een moskee in **Nieuwerkerk aan de IJssel**. Een buurtbewoner wist de brand in de kiem te smoren zodat veel schade kon worden voorkomen. Wel liep hij daarbij zelf brandwonden op. In mei werden in de Brabantse gemeente **Cuyk** twee ramen van een moskee vernield. Bij een moskee in **Utrecht** werd een steen door een ruit gegooid. Op 29 december vond een poging tot brandstichting plaats in een voormalig schoolgebouw in **Naaldwijk**. Er werd een ruit vernield en vuurwerk met een brandbare vloeistof naar binnen gegooid. Het gebouw was kort ervoor gekocht door een islamitische vereniging die er een moskee wilde vestigen. In 2013 is de moskee geopend.

2013

Berichten in de media melden in 2013 drie gevallen van brandstichting bij moskeeën: **Enkhuizen, Assen en Deventer**. In **Assen** werd dezelfde moskee op 15 september daarnaast ook beklad met hakenkruizen en de slogan ACAB (dit betekent All Cops Are Bastards – een vaker voorkomende leus tegen de politie in de Engelstalig rechtsextreme scene). Op 14 april werd de moskee in **Doetinchem** (nieuwbouw) beklad met de tekst 'Mohamed is dood, Jezus leeft Jezus is de zoon van God'. Op 10 augustus werd de moskee in **Haaksbergen** door een groep van 6 a 7 jongeren bekogeld met eieren. In **IJmuiden** werden op 20 september de ruiten van de moskee ingegooid met stoeptegels (zie kader op pp. 87-8). Op 22 juli, tijdens de vastenmaand Ramadan werden varkenskoppen neergelegd bij een moskee in **Boskoop** en hetzelfde gebeurde op 14 december in **Geleen**. Hieronder wordt op het gebeuren in Deventer, Enkhuizen, Boskoop en Geleen nader ingegaan.

Op 6 april werd een moskee in **Enkhuizen** voor de derde keer in drie jaar tijd doelwit van brandstichting. In 2011 werd brandend materiaal over het hek gegooid. In 2012 was de geplande nieuwbouw doelwit. De moskee werd in de as gelegd nog voordat de verbouwing was begonnen. In 2013 werd de oude moskee in een voormalig schoolgebouw gedeeltelijk verwoest. Vooral de vrouwenruimte raakte totaal onbruikbaar.

Twee moskeeën waren doelwit van agressie tijdens de Ramadan 2013. In **Boskoop** werd in augustus een varkenskop bij de Arrahmane moskee aangetroffen. Dit incident haalde vooral het nieuws toen de verantwoordelijke teamchef bij de politie in Alphen aan den Rijn het discriminerende karakter in twijfel trok en de zaak wilde afdoen als een flauwe grap.

In **Deventer** werd op 18/19 augustus 2013, eveneens tijdens de Ramadan, een poging tot brandstichting gedaan bij de ingang van de moskee. Boven de ingang sliep een gezin. De brand kon worden geblust maar de schade was zo groot dat een deel van de overkapping moest worden gesloopt. Enkele weken later, op 4 september werd er bij een islamitisch gezin dat tegenover de moskee woont, een brandbom naar binnen gegooid. Beide incidenten konden ook in nader onderzoek niet worden opgelost maar zouden volgens de politie geen verband met elkaar hebben gehouden.¹⁶⁸

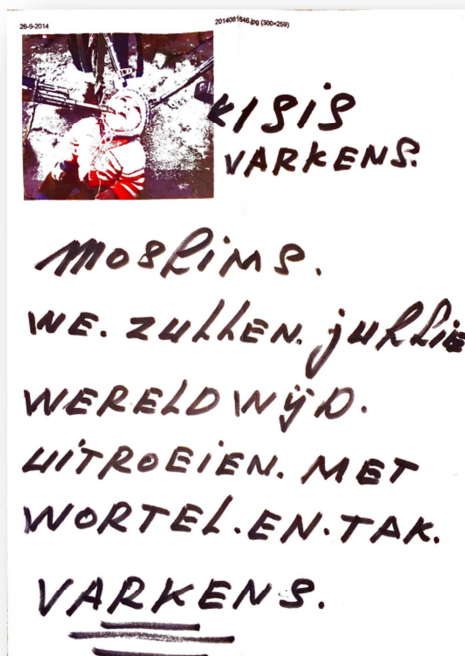
¹⁶⁸ <http://www.rtvoost.nl/archief/default.aspx?nid=169348#prettyPhoto>

Op 20 november 2013 werden op het terrein van een nieuwe Turkse moskee in **Geleen** twee varkenskoppen aangetroffen. De één was met ijzerdraad aan het hek vastgebonden en de ander op het terrein achtergelaten. Het bestuur heeft bij de politie aangifte gedaan van belediging. De politie heeft een onderzoek ingesteld. Het bestuur op Facebook:

33 jaar heeft nooit iemand enig probleem gehad met de moskee, maar nu we noodgedwongen moeten verhuizen...? (...) Maar laten we niet naar andere kijken en zelf het goede voorbeeld geven. Dit kinderachtige gedrag zal nooit iemand van ons mogen verwachten en daarmee is voor ons dit onderwerp afgesloten.

2014

Op 15 februari wordt de moskee in **Hoorn** beklad met racistische leuzen. In **Leiden** hingen leden van de extreemrechtse groep Zwart Front begin februari een spandoek op bij een moskee met de tekst 'U stemt nee? Toch komt er een moskee! www.zwartfront.nl'. Enkele maanden later gebeurde hetzelfde door de groep Identitair Verzet (zie pp. 40-1). Op 6 maart worden in een **Almelose** moskee de ruiten ingegooid. Op 9 juni 2014 wordt brand gesticht in een bijgebouwtje in de tuin van de Anadolu moskee in **Rotterdam**. In **IJmuiden** worden vlak na elkaar in juni een varkenskop neergelegd en dringen enkele mannen de moskee binnen waar zij vernielingen aanrichten en iemand verwonden (zie kader pp. 87-8). Op 28 juni wordt in **Almere** een moskee beklad met een hakenkruis. In **Huizen** ontvangt de moskee een dreigbrief nadat berichten over radicalisering en Syrië plannen van enkele jonge gezinnen in de publiciteit zijn gekomen. Ook in **Amsterdam** ontvangt een moskee in het najaar een dreigbrief (zie hieronder). In **Gouda** bedreigt een man op 25 oktober moskeegangers met een (verboden) mes. Ook dreigde hij de moskee in brand te steken.¹⁶⁹ Op 27 oktober vindt een poging tot brandstichting plaats bij een moskee in **Etten-Leur** en hetzelfde gebeurt op 14 december in **Enschede** waar een raam van een moskee wordt vernield met een vuurwerkbom.

¹⁶⁹ Op 21 januari 2015 werd hij hiervoor veroordeeld door de politierechter Den Haag die hem een werkstraf van 160 uur oplegde waarvan 80 uur voorwaardelijk.

Toename of afname?

Het aantal bekende voorvallen in de periode tussen 2005-2010 varieerde tussen 11 en 25 per jaar. Vooral 2005 (in de nasleep van de moord op Van Gogh), 2007 en 2008 lieten hoge waarden zien. Daarna daalde het bekende aantal voorvallen.¹⁷⁰ Deze dalende tendens leek zich, afgaande op de krantenberichten, ook voort in 2011 en 2012. Door dit onderzoek zijn nu meer gegevens bekend geworden. Naast de 19 moskeeën die rapporteerden het afgelopen jaar incidenten te hebben meegemaakt lieten 17 moskeeën die de vragenlijst invulden weten dat zij in de laatste vijf jaar incidenten hebben meegemaakt. Door de gehanteerde methode is het echter niet mogelijk tot precieze aantallen per jaar te komen over deze periode. Dit was wel mogelijk voor 2013 - 2014.

Om beter te kunnen beoordelen of er sprake is van een toe- of afname zijn voor 2013 en 2014 de gegevens over het aantal moskeeën en incidenten getotaliseerd.

2013-2014 : totaal 55 incidenten bij 39 moskeeën

Als we de zojuist besproken voorvallen die plaats vonden in 2013 en 2014 combineren met de in de survey gemelde voorvallen bij 19 moskeeën in dezelfde periode hebben er in totaal in 2013- 2014 bij 39 moskeeën voorvallen plaats gevonden. Dertien keer ging het om het ingooien van ruiten, twaalf keer om bekladding, zes keer om het deponeren van dierenresten, tien keer om brandstichting en zeven keer om dreigberichten (mails of brieven). Drie keer werden personeel of bezoekers agressief bejegend. Eén keer werd een nepbom geplaatst, één keer een spandoek opgehangen en één keer met eieren gegooid. Uit deze totalen blijkt dat zich in 2013 – 2014 uitzonderlijk veel voorvallen bij veel moskeeën hebben voorgedaan. We kunnen constateren dat er sprake is van een toename. Tegelijkertijd blijft overeind dat er in zekere zin sprake is van een conjunctuur. Afhankelijk van contextuele omstandigheden vindt er in sommige tijdsperiodes een uitzonderlijk hoog aantal voorvallen plaats. Dat was het geval in het begin van de jaren negentig na de eerste Golfoorlog, na de aanslagen in Amerika in 2001 en na de moord op Van Gogh in 2004. Dat lijkt in 2013 - 2014 eveneens het geval en kan worden gerelateerd aan de toename van islamistisch terrorisme en de opkomst van IS. Daarnaast lijkt een algemene verharding van het opinieklimaat jegens moslims en de islam eveneens van invloed op de groei van het aantal incidenten, zoals verderop nader zal worden toegelicht.

Daderinformatie

In de POLDIS rapportage van 2012 over de algemene discriminatiegegevens van de politie wordt vermeld dat 77 -85 % van de daders man is. In eerder onderzoek kwam al naar voren dat er weinig specifiek bekend is over daders van agressie en geweld tegen moskeeën. In gevallen die wel bekend zijn, ging het vooral om jongeren in een klein aantal gevallen om individuen die niet altijd even toerekeningsvatbaar waren en enkele keren om daders uit extreemrechtse hoek.¹⁷¹

Extreemrechts

In 2006 werd een extreemrechtse activist – een volwassen man die o.m. actief was in de Nieuwe Nationale Partij en Stormfront Nederland - door het Gerechtshof vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs nadat hij eerder tot 30 maanden gevangenisstraf was veroordeeld wegens brandstichting in een Surinaamse moskee in Rotterdam in juni 2005.

¹⁷⁰ I. van der Valk *Islamofobie en Discriminatie*, p. 78.

¹⁷¹ Ibid.

In Zwolle waar in de Marokkaanse moskee in 2011 tot twee keer toe brand werd gesticht, verklaarde de burgemeester dat het om een uiterst kleine groep rechts radicalen ging.¹⁷² De Rechtbank van Leeuwarden veroordeelde in 2005 een man wegens poging tot brandstichting in een moskee in Heerenveen tot 24 maanden gevangenisstraf, waarvan 6 voorwaardelijk. Gewezen werd op zijn rechtsextremistische ideeën en verminderde toerekeningsvatbaarheid.¹⁷³

Leeftijdscategorie

Voor zover bekend zijn de meeste daders afkomstig uit de categorie jongeren en jongvolwassenen. Dit was bijvoorbeeld het geval in Venray waar enkele jongvolwassen mannen in april 2005 werden opgepakt en veroordeeld wegens het beramen van een brandaanslag bij een moskee. Op weg er naar toe werden ze opgepakt. Ook in enkele andere gevallen die plaats vonden in de periode vóór 2005 ging het naar gegevens van het OM om jongvolwassenen, tussen 19 en 24 jaar.¹⁷⁴ Toch zijn er ook volwassen mannen onder de daders van sommige voorvallen, zoals in de zomer van 2014 bleek toen enkele mannen – dertigers, veertigers volgens het moskeebestuur - in IJmuiden moskeegangers aanvielen en de moskee binnendrongen. De man die in 2014 in Gouda dreigde een moskee in brand te steken was 50 jaar. De jongste daders waren 12 - 13 jaar: zij kladden leuzen op een moskee in Hilversum. Daders slaan in veel gevallen 's nachts toe, vooral als het gaat om vernieling en brandstichting.

Rechtszaken

Om meer te weten te komen over daders, hun achtergronden en beweegredenen, en over de mate waarin aangiften leiden tot opsporing, vervolging en berechting als het gaat om moskeeën, is tevens gekeken naar gegevens van rechtszaken over de periode 2011-2014 voor zover bekend geworden via de media en rechtsspraak.nl. In deze periode vonden de volgende vijf rechtszaken plaats in relatie tot discriminatoir geweld gericht tegen moskeeën.¹⁷⁵

Op 9 februari 2012 heeft het OM een man op een TOM-zitting (Taakstraf Openbaar Ministerie) een geldboete van 400 euro opgelegd omdat hij discriminerende uitingen had geplaatst op het internetforum Stormfront. Hij riep onder meer op een moskee in brand te steken en 'Untermenschen te vergassen'.

In maart 2012 werden de vader en broer van een 17-jarige jongen uit Goirle die via Twitter moslims bedreigde, veroordeeld wegens wapenbezit. Beiden kregen werkstraffen opgelegd van respectievelijk 180 en 40 uur. De politie vond de wapens bij een huiszoeking naar aanleiding van de dreigementen van de jongen die werd aangehouden op zijn stageplek, enige tijd vast zat en in afwachting van de behandeling van zijn zaak huisarrest kreeg. Ook werden hem beperkingen opgelegd wat betreft het gebruik van communicatiemiddelen zoals de mobiele telefoon. Hij twitterde onder meer dat hij van Hitler houdt en ook zo wil worden 'maar dan vs moslims'. Gezien de ernst van de dreigementen werd de plaatselijke moskee enige tijd door de politie beveiligd.¹⁷⁶

In Almelo vond op 23 april 2012 een rechtszaak plaats over het plaatsen van een nepbomkoffer bij de moskee in de Bellavistastraat. Op 3 november 2010 knutselt een man uit Almelo een nepbom in elkaar, stopt die in een koffertje dat hij bij de moskee plaatst. Zo jaagt hij de dertig gelovigen die 's ochtends komen schrik aan. De beheerder belt de politie. Maanden later vindt de rechtszitting plaats: de dader zou onder invloed zijn geweest van

¹⁷² <http://dylanbrouwer.blogspot.nl/2011/10/opnieuw-brand-in-al-hamba-moskee.html>

¹⁷³ https://www.om.nl/vaste-onderdelen/zoeken/?pager_page=0&zoeken_term=moskee

¹⁷⁴ https://www.om.nl/vaste-onderdelen/zoeken/?pager_page=0&zoeken_term=moskee

¹⁷⁵ Bronnen: Rechtsspraak.nl en mediaberichten.

¹⁷⁶ Brabants Dagblad 3 maart 2012.

drugs, er zou geen sprake zijn van racisme en er komen ook geen excuses aan de gemeenschap, aldus de verdediging. Eis: twee maanden cel en vijf voorwaardelijk. De officier van Justitie wijst op de symbolische waarde van de moskee en de impact van zulke acties: 'Dit werkt polariserend en drijft een wig tussen bevolkingsgroepen', aldus de officier.¹⁷⁷

Op 17 september 2012 diende bij de Rechtbank Den Haag een strafzaak tegen een man die zich schuldig maakte aan brandstichting in een moskee, waarbij voor 6.500 euro aan schade werd aangericht.¹⁷⁸ Een met terpentijn of andere stof doordrenkte doek was in brand gestoken en door de brievenbus geduwd. Het feit werd des te ernstiger geacht omdat de moskee aan de achterzijde tegen een rij woningen aangebouwd is waardoor ook voor deze belendende panden brandgevaar ontstond. De man (23 j) werd veroordeeld tot tien maanden gevangenisstraf waarvan vijf voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaar.

Op 5 februari 2013 diende een strafzaak bij de Rechtbank Breda tegen een man uit Goirle die eind december 2011 in een groot aantal tweets ernstige bedreigingen uitte tegen moslims en bezoekers van moskeeën.¹⁷⁹ Het ging hierbij om bedreiging met zware mishandeling, verkrachting en brandstichting en teksten over het vermoorden van moslims en massamoorden. Er werd in de tweets onder meer gesproken over vergassing, verbranden van de koran, vermoorden van moslims en hun kinderen, verkrachten van de vrouwen, plannen om granaten te gooien in moskeeën, uitroeien etc. De dader omschreef zichzelf afwisselend als God, Hitler en een suïcidale terrorist. Ook werden choquerende foto's geplaatst. Mede in aanmerking genomen een psychiatrisch rapport waarin de verschillende stoornissen waaraan de man lijdt worden toegelicht, werd hij veroordeeld tot 93 dagen jeugddetentie waarvan tachtig voorwaardelijk en een proeftijd van twee jaar. De rechtbank achtte bewezen dat 'verdachte geprobeerd heeft een grote groep personen te bedreigen met een terroristisch misdrijf als bedoeld in artikel 285, derde lid van het Wetboek van Strafrecht.' Omdat niemand vanuit de moslimgemeenschap aangifte deed concludeerde de rechtbank dat de bedreiging 'niet is voltooid' maar dat er wel sprake was van 'een poging'. Dit duidt opnieuw op het grote belang van melden en aangifte doen voor de mogelijkheden van adequate strafrechtelijke afhandeling.

De ondervraagde moskeeën uit dit onderzoek konden, zoals we hierboven hebben gezien, niet veel informatie verstrekken over daders. Slechts een derde van de respondenten kon hier iets over zeggen. In dertien gevallen ging het om meerdere daders en in zes gevallen ging het om één dader. 36 respondenten antwoordden dat zij niet weten hoeveel daders er bij de agressie betrokken waren. In enkele gevallen kan niet worden uitgesloten dat de ondervonden agressie een andere achtergrond heeft dan moslimdiscriminatie. Het zou dan kunnen gaan om commune delicten of tegenstellingen tussen Koerden en Turken. Betere opsporing en vervolging kan hier meer duidelijkheid over verschaffen. In het algemeen leiden weinig aangiften van discriminatie tot opsporing en vervolging en dat geldt zeker voor moslimdiscriminatie, waaronder het geweld tegen moskeeën. Uit de survey bleek al dat hierover bij de helft van de moskeeën ontevredenheid bestaat. Om een indicatie te geven: in totaal registreerde de politie voor 2013 3614 discriminerende incidenten. Onder de 88 van deze die tot strafrechtelijke vervolging hebben geleid, was er geen één waarbij moslim discriminatie aan de orde was. Ook de weinige rechtszaken die sinds 2011 plaats vonden wijzen op de lage prioriteit die aan discriminatoire voorvallen bij moskeeën wordt gegeven.

Motieven daders

Waar politie en overheden zich uitlaten over daders vallen de volgende zaken op in relatie tot de motivatie van daders en de analyse die autoriteiten maken van het verschijnsel

¹⁷⁷ Twentse Courant Tubantia 18 april 2012.

¹⁷⁸ LJN:BX7533/ 09/753344-12

¹⁷⁹ LJN:BZ0603/812807-11

discriminatoire agressie tegen moskeeën. Benadrukt wordt vaak dat het niet gaat om georganiseerde, noch om gerichte acties, dat het niet gaat om racisme of discriminatie tegen moslims en dat 'het algemeen is', gericht tegen gebouwen. Zo worden de voorvallen niet alleen gebagatelliseerd maar ook gedepolitiseerd door het discriminatoire karakter ervan te ontkennen. Het komt voor dat autoriteiten of politie aangifte doen ontmoedigen. Een respondent uit de survey:

'op aangeven van het gemeentebestuur hebben we bewust geen aangifte gedaan. De politie heeft helaas niets kunnen betekenen. Ze hebben wel een zoekactie gestart (..).'

Enkele voorbeelden van het bagatelliseren en depolitiseren zagen we al in de beschreven reacties van de politie op het deponeren van een varkenskop in Boskoop waar de politie het discriminerende karakter in twijfel trok en de zaak wilde afdoen als een flauwe grap (p. 93). We zagen het in de reactie van de burgemeester van Enkhuizen die verklaarde dat er geen sprake was van een doelbewuste actie – het ging om het gebouw- nadat de moskee aldaar voor de derde keer in brand was gestoken (p. 93).¹⁸⁰

Dit was ook zichtbaar in IJmuiden waar zich vele malen incidenten voordeden. Een woordvoerder van het OM stelde naar aanleiding van een neergelegde varkenskop: 'Hij had de varkenskop net zo goed ergens anders neer kunnen leggen. Het was onder invloed van drank. Je moet het wel in proporties blijven zien'.¹⁸¹ Een Proces Verbaal van een aangifte van vernieling met een geschatte schade van 300 euro aan dezelfde moskee vermeldt het volgende: 'Het gebeurt vaker dat er ramen worden vernield. Meestal gebeurt dit op zaterdagavond maar in dit geval dus op donderdag. Ik denk niet dat dit iets met haat of discriminatie te maken heeft. Ik denk dat dit gewoon puur verveling is waardoor dit gebeurt is door de plaatselijke jeugd'.¹⁸² In Nijkerk waar de moskee in 2008 te maken kreeg met een ingegooide ruit en een vernielde voorruit van een auto, verklaarde de politie 'dat van gerichte actie tegen moslims of de islam geen sprake is'.¹⁸³ Terwijl het bekladden met een hakenkruis gewoonlijk als uiting van antisemitisme of tenminste als extreemrechtse, nazistische uiting wordt opgevat, verklaarde de voorzitter van de gemeenteraad in Almere toen de moskee aldaar met een hakenkruis was beklad: 'het kan ook gewoon vandalisme zijn'.¹⁸⁴ Het is op zijn minst opmerkelijk dat niemand ooit heeft gezegd: 'het kan ook gewoon discriminatie van moslims of islamofobie of racisme zijn'. Dit zijn geen toevallige reacties maar patronen die vaak voorkomen bij voorvallen van racisme. Zij worden zelden benoemd als racistisch van aard, maar in veel gevallen gebagatelliseerd en weergegeven als incident, als een individueel probleem van een ontspoorde burger in plaats van als een structureel probleem dat als zodanig aandacht verdient. Zulke vormen van racisme zijn vaak voorwerp van een linguïstische strategie van personalisatie waarbij ze worden gereduceerd tot de individuele intenties en motivatie van een dader. Dit neemt overigens niet weg dat er ook veel gevallen zijn waaruit blijkt dat deze voorvallen door lokale bestuurders, politie en justitie wel serieus worden genomen en aanleiding vormen tot nader (politie)onderzoek en steun door lokale overheden zonder dat op voorhand discriminatoire motieven worden uitgesloten. Dit wordt door de respondenten van het onderzoek ook onderkend en men spreekt er niet zelden waardering over uit en wijst op extra surveillances ed. In enkele gevallen zijn pogingen tot brandstichting door tijdig politieoptreden verijdeld, zoals in Venray en Zuid Scharwoude.

Overigens gaan moskeebesturen zelf gaan regelmatig mee in deze interpretaties waarbij het karakter van de incidenten wordt gebagatelliseerd en gedepolitiseerd. Zo noemde het moskeebestuur van een moskee in Oldenzaal de agressie 'een kwajongensstreek'. uitblijven'.

¹⁸⁰ <http://www.rtvnh.nl/nieuws/101925/%22Brand+moskee+Enkhuizen+niet+doelbewust%22>

¹⁸¹ H.Bahara & I. van der Linde, Geweld tegen moskeeën neemt sterk toe 'Ja sorry PVV', de Groene Amsterdammer 18 december 2014.

¹⁸² Aangifte 5 maart 2004 (PL1251/04-030742)

¹⁸³ De Stentor, 9 april 2008.

¹⁸⁴ H.Bahara & I. van der Linde, Geweld tegen moskeeën neemt sterk toe 'Ja sorry PVV', de Groene Amsterdammer 18 december 2014.

Een woordvoerder van een andere moskee met geweldservaringen wijst op de redenen waarom moskeeën zelf soms geen ruchtbaarheid willen geven aan hun ervaringen of eraan meewerken om deze te minimaliseren: ‘We wilden niet dat er aandacht op werd gevestigd, omdat we vermoedden dat berichtgeving in de media juist een aanzuigende werking op het vandalisme zou kunnen hebben. We hebben het dus stil gehouden. Uiteindelijk ging het weer voorbij’.¹⁸⁵

Als het komt tot een rechtszitting en veroordeling wordt in de rechtbank daarentegen niet zelden gewezen op het discriminatoire karakter en de symbolische waarde van een moskee. De rechtbank Haarlem bijvoorbeeld veroordeelde op 30 januari 2008 drie mannen van 18 en 19 jaar en een minderjarige van 16 jaar voor de gezamenlijke poging tot brandstichting van een moskee in Haarlem op 22 juli 2007. Bij de strafoplegging rekende de rechtbank het de daders extra zwaar aan dat de brandstichting een duidelijk discriminatoir karakter draagt. De rechter wees hierbij op de bewuste keuze voor het stichten van brand in een moskee en de verklaringen van de daders. Zij werden veroordeeld tot respectievelijk een gevangenisstraf van tien maanden waarvan vijf maanden voorwaardelijk en honderdtwintig uur werkstraf, acht maanden jeugddetentie waarvan vier maanden voorwaardelijk en een werkstraf van honderdtwintig uur (rekening houdend met verminderde toerekeningsvatbaarheid). Bovendien werden zij voor de proeftijd van twee jaar allemaal onder verplicht toezicht van de (Jeugd) Reclassering gesteld.

Waarom doelwit: zichtbaarheid, nieuwbouw en verzet

Valt er iets te zeggen over waarom de ene moskee mikpunt is van agressie en de andere niet? Uit mijn eerdere onderzoek kwam al naar voren dat de zichtbaarheid van de moskee zeker een rol speelt. Nu zijn de meest zichtbare gebedshuizen vaak degenen die nog niet zo lang geleden zijn gebouwd. Oudere moskeeën bevinden zich veel vaker in voormalige bedrijfspanden, oude schoolgebouwen ed. Speelt wellicht het feit van (ver)nieuwbouw een rol? In de survey werd aan de moskeebestuurders de vraag gesteld sinds wanneer de moskee bestaat. Van de twaalf moskeeën die bij beantwoording van de vragenlijst een jaar van oprichting na 2000 vermelden, hebben er negen wel en drie geen last gehad van agressie en geweld. Onder de moskeeën die te maken hebben gehad met agressie en geweld zijn er relatief veel verbonden aan de Islamitische Stichting Nederland (ISN). Vergeleken bij de moskeeën die verbonden zijn aan andere koepelorganisaties zijn de ISN-moskeeën relatief zichtbaarder en vaker voorzien van een minaret. Van hen hebben er maar liefst 73 (nagenoeg 50 %) te maken gehad met agressie en geweld. Van de twaalf ISN moskeeën die in de afgelopen tien jaar nieuw werden gebouwd in Roosendaal, Utrecht, Soest, Middelburg, Doetinchem, Zevenaar, Waalwijk, Oldenzaal, Delfzijl, Culemborg, Barneveld, en Leerdam, waren er elf doelwit van agressie en geweld. Van deze nieuwbouwprojecten heeft slechts één moskee geen problemen ondervonden.

Tabel 6.2 Agressie tegen nieuw gebouwde moskeeën

	Aantal	Incidenten	Geen incidenten
Moskeeën gebouwd na 2000	12	9	3
ISN-nieuwbouw 2005-2014	12	11	1

Deze gegevens laten zien dat nieuw gebouwde moskeeën inderdaad vaker doelwit zijn van agressie.

¹⁸⁵ Wildeman, N ‘Hoe te reageren op vandalisme bij de moskee?’ , www.wijblijvenhier.nl, 1 september 2013.

Protest en verzet

Nieuwbouw van moskeeën leidt de laatste jaren regelmatig tot protestacties van burgers die bezwaren maken. Hierbij wordt bijna standaard meestal gewezen op mogelijke parkeeroverlast, geluidsoverlast, waardedaling van huizen en een ervaren gebrek aan overleg met de buurt. Sommige bewegingen zoals de PVV spelen hierop in en proberen dit protest te mobiliseren voor hun eigen anti-islam doelen. In toenemende mate vindt de PVV hierbij extreemrechtse groepen zoals de NVU, Identitair Verzet of Voorpost aan zijn zijde. Triggert dit verzet – eerder dan de nieuwbouw zelf – wellicht de drive tot vandalisme en geweld? Om deze vraag beter te kunnen beantwoorden is gekeken naar internetsites die verzet tegen nieuwbouw van moskeeën propageren.

‘Nederzettingen’

Burgerjournalisten, een site die zich karakteriseert als ‘proActief Medium voor alle vaderlandslievende burgers van NL’ geeft onder de kop ‘steeds meer moskeeën’ een overzicht van moskeeën die bezig zijn met nieuwbouw. De site schetst de ontwikkeling als ‘tactiek van Islamitische kolonisatie’ waarbij ‘achter de rug van de bevolking’ islamitische organisaties en gemeentebesturen handjeklap spelen om op centrale plaatsen nog meer ‘nederzettingen’ te vestigen ‘en vervolgens invloed op haar omgeving zoals winkels, buurtverenigingen en scholen uit te oefenen’. Het betoog wordt beëindigd met een vurig pleidooi om de PVV te steunen. Op een lijst van veertig moskeeën met nieuwbouwplannen kan worden ingezoomd. Naast foto’s over de huidige en toekomstige situatie wordt informatie gegeven over bestuursleden, de geschiedenis van de moskee, het protest tegen de komst van een nieuwe moskee en *links* naar artikelen in de plaatselijke en landelijke pers en naar YouTube filmpjes. Van de veertig genoemde moskeeën hebben er twintig in de onderzochte periode last gehad van incidenten.

MoskNee

Via de website MoskNee spoort de PVV mensen aan door middel van een meldknop aan te geven ‘waar bij u een moskee staat gepland waar u niet van bent gediend’ met daaronder de keus ‘Geen moskeeën maar vrijheid!’. Onder de button ‘Verzet’ kan worden gelinkt naar nieuwsberichten over anti-moskee acties in het land (zie p. 35 voor meer info over MoskNee). Van de elf gemeenten die op de site MoskNee van de PVV worden genoemd als plaatsen van verzet tegen moskeeën (Arnhem, Hillegom, Almere Buiten, Deventer, Utrecht, Amsterdam, Leerdam, Zeist, Enschede, Leiden, Zoetermeer) zijn, is er slechts één waar zich geen incidenten bij moskeeën hebben voorgedaan.

Van de moskeeën die de vragenlijst invulden noemde slechts 8 % protest tegen een specifieke gebeurtenis zoals (ver)nieuwbouw als aanleiding voor de incidenten die zij meemaakten. Het bovenstaande wijst er niettemin sterk op dat moskeeën die bezig zijn met nieuwbouw en/ of niet lang geleden nieuw werden gebouwd een grotere kans lopen om doelwit te worden van discriminatoire voorvallen. Hoewel een direct oorzakelijk verband moeilijk is aan te tonen speelt mogelijk het verzet tegen de nieuwbouw en de aanmoediging daarvan door een politieke partij als de PVV met de website MoskNee en gelieerde initiatieven, hierbij een rol.

Mogelijk voelen mensen zich gesterkt door het protest van de PVV en gelieerde initiatieven om verder te gaan dan de wet hen toestaat. Daar staat tegenover dat Geert Wilders na de oproepen tot brandstichting op de Facebook pagina ‘Steun de PVV’ eind december 2014, verklaard heeft het geweld tegen moskeeën af te wijzen. Op sommige sites uiten reaguurders zich zeer extreem in hun pogingen om nieuwbouw van een moskee tegen te gaan: ‘But ANY muslim who goes to mosque or wears the hijab is a fully-committed soldier of islam and will kill you and your loved ones on command’ staat bijvoorbeeld op zo’n site (fubar.mobi) te

lezen. De moskeeën in de gemeente waar het op deze site over gaat, rapporteren één of twee keer per jaar, en nog recent, doelwit te zijn geweest van verschillende vormen van agressie.

Deel III – Samenvatting en Aanbevelingen

Samenvatting en afsluitend

Eerder onderzoek en signalen van moskeeën en organisaties lieten zien dat discriminatoire agressie en geweld tegen moskeeën regelmatig voorkwamen. Voor het eerst zijn nu moskeeën zelf gevraagd naar hun ervaringen op dit gebied. Gecombineerd met de gegevens uit andere bronnen hebben we hiermee weliswaar geen compleet maar wel een aannemelijk beeld over discriminatoire agressie en geweld tegen moskeeën in Nederland. Van de naar schatting 475 moskeeën in Nederland heeft meer dan een derde (39 %) in de afgelopen tien jaar te maken gehad met één of vaak meerdere voorvallen van discriminatoire agressie en geweld. Vernieling, bekladding met discriminatoire leuzen, (pogingen tot) brandstichting, dreigbrieven en het ophangen van een varkenskop behoren tot de meest voorkomende incidenten. Een deel van deze moskeeën maakte zulke incidenten minstens jaarlijks of zelfs vaker mee. Een derde (30 %) moskeeën hebben geen voorvallen van discriminatoire agressie en geweld meegemaakt. Van een derde (29 %) van de moskeeën is niet bekend of zij dit soort ervaringen hebben gehad. Aannemelijk is dat het merendeel van deze laatste categorie zulke voorvallen niet heeft meegemaakt. Turkse en Marokkaanse moskeeën maakten dit verhoudingsgewijs in even grote mate mee. Surinaamse moskeeën maakten dit slechts incidenteel mee.

Van de 84 moskee organisaties die een vragenlijst over tegen hen gerichte agressie hebben ingevuld, heeft twee derde (68 %) verschillende vormen van agressie meegemaakt en een derde (32 %) niet. Hoewel kan worden verwacht dat moskeeën die ervaringen hebben met incidenten meer gemotiveerd zullen zijn om aan het onderzoek deel te nemen, is dit een hoog percentage. In totaal maakten deze respondenten 118 daden van agressie en geweld mee¹⁸⁶. Negentien van hen rapporteerden dat zij in het afgelopen jaar zulke incidenten hebben meegemaakt en zeventien in de afgelopen vijf jaar (2009-2013/2014). De frequentie varieerde. Op de vraag hoe vaak de moskee sinds 2005 het mikpunt was geweest van agressie rapporteerde de meerderheid (64 %) dat dit één of enkele keren het geval was geweest, een kwart (26 %) van de moskeeën ondervonden één of twee keer per jaar problemen en twee zelfs eens per drie maanden.

Naast materiële schade (85 %) werd ook emotionele schade (58 %) ondervonden terwijl een beperkt aantal (10 %) ook fysieke schade opliep. Ofschoon een derde (32 %) van alle respondenten bang is voor meer agressie in de nabije toekomst is er geen sprake van een overheersend klimaat van angst.¹⁸⁷ Bijna de helft (47 %) zag de algemene vijandige houding tegenover moslims en islam als het belangrijkste motief voor de agressie (en geen specifieke gebeurtenis of media event). Ook werd het niet gezien als willekeurige agressie. Slechts 13 % van de moskeeën die doelwit van agressie waren gaven dit niet bij de politie aan. Slechts één moskee deed een melding bij een antidiscriminatie voorziening. Afgezet tegen het algemene meldingspercentages bij discriminatie deden boven verwachting veel van de getroffen (85 %) aangifte bij de politie. Wellicht is het zo dat moskeeën die niet geneigd zijn te melden, ook niet gauw aan een onderzoek als dit zullen willen meewerken. En omgekeerd, wie meldt, wil zich ook wel inzetten voor zo'n onderzoek. Voor veel van degenen die meldden waren de

¹⁸⁶ De schatting van veertig incidenten die in een aanvullend gesprek door de Kuba moskee in IJmuiden werd gegeven staat hier los van.

¹⁸⁷ Dat dit snel kan veranderen werd wel duidelijk uit de nasleep van de terreuraanslagen van 6 en 7 januari 2015 in Parijs. Veel moslims en moskeeën waren bang hiervan negatieve gevolgen te zullen ondervinden omdat een deel van de publieke opinie geen onderscheid maakt tussen islam en moslims en het islamistisch extremisme dat religie misbruikt voor geweldsdoelen.

resultaten daarvan echter teleurstellend: de politie leek niet geïnteresseerd, deed niets of pas na verloop van tijd. Bovendien klaagden veel respondenten over de gebrekkige communicatie door de politie. In twee derde van de gevallen (65 %) weten de moskeeën niets over de daders. Dit staat niet los van het gegeven dat politie en overheden de voorvallen in veel gevallen bagatelliseren, en depolitiseren door het discriminatoire karakter ervan te ontkennen. De moskeeën die slachtoffer werden, richtten zich vaak niet alleen tot de politie maar ook tot de lokale autoriteiten. Zij gingen met hen in discussie en organiseerden een bijeenkomst met de gelovigen, informeerden de pers en organiseerden bewaking.

Deze voorvallen vonden verspreid door het hele land plaats, maar vaker in middelgrote of kleine gemeenten dan in de vier grote steden, hoewel het aantal voorvallen daar recent toeneemt. Het aantal incidenten in de periode 2013-2014 is relatief hoog in vergelijking met voorgaande jaren en vaak ging het om ernstige incidenten, zoals tien gevallen van brandstichting. Zichtbare, als zodanig herkenbare moskeeën – vrijstaand, minaret – zijn vaker doelwit dan meer ingebouwde gebedshuizen in gebouwen die voorheen een andere bestemming hadden. Vooral moskeeën die werken aan nieuwbouw of nog niet lang geleden nieuw werden gebouwd, waren relatief vaker doelwit van agressie. Het is in verband hiermee mogelijk dat daders zich aangemoedigd voelen door het anti-islam discours en de acties tegen nieuwbouw moskeeën van de PVV en aan deze partij gelieerde initiatieven.

Als het gaat om oorzaken wijzen de moskeebesturen in de eerste plaats naar het gebrek aan kennis over moslims en islam (78 %), maar ook naar de berichtgeving in de pers over moslims (75 %) en naar politieke propaganda tegen moslims (74 %). In iets mindere mate ook worden ‘reactie op terroristische incidenten’ genoemd (53 %) en ‘internationale gebeurtenissen’ (42 %). Als oplossing brachten moskeebestuurders naar voren dat de publieke opinie beter zou moeten worden geïnformeerd en dat dialoog en educatie noodzakelijk zijn. Zij deden veel suggesties over wat de moskeeën zouden kunnen doen om meer harmonieuze relaties te bewerkstelligen met de omgeving. De moskeeën zouden vaker een beleid van openheid naar de buitenwereld moeten voeren, open voor de buurt, voor bezoekers, voor instellingen en instanties. Zij wezen ook op de cruciale rol van de media en de politiek die hun verantwoordelijkheid zouden moeten nemen om vooroordelen tegen te gaan en meer objectieve informatie te geven.

Naast de agressie tegen de moskeeën heeft ruim een vijfde (21 %) van de geïnterviewden zelf te maken gehad met discriminatoire incidenten en bijna de helft (46 %) kende andere mensen die zulke ervaringen hebben gehad. In twee derde van de gevallen (63 %) werden die ervaringen echter niet gemeld bij de politie. In 21 % van de gevallen gebeurde dat wel. Het meldingspercentage van agressie tegen de moskeeën ligt dus beduidend hoger dan het meldingspercentage van discriminatie van individuele burgers. Kennelijk is men eerder geneigd te melden als de agressie een georganiseerd verband treft, maar ook duidt het erop dat incidenten bij moskeeën hoog worden opgenomen door de gemeenschap en niet alleen worden gezien als een daad van discriminatie maar ook van ontheiliging en aantasting van fundamentele rechten.

De meerderheid van de survey-respondenten heeft een Turkse achtergrond. Dit roept de vraag op waarom Marokkaanse moskeeën er moeilijker toe te brengen zijn om deel te nemen aan het onderzoek. Is het omdat zij minder last ondervinden van incidenten en geweld? Kennelijk niet want na samenvoeging met gegevens uit andere bronnen blijkt dat beide groepen evenredig worden getroffen. Willen ze niet opvallen of hebben zij het idee dat zij de zaak eerder negatief beïnvloeden dan positief als ze de aandacht vestigen op onrecht dat hen wordt aangedaan? Het verschil met de Turkse moskeeën is qua participatie in ieder geval opvallend. Hierboven werd al gewezen op de lage participatiegraad van leden van minderheidsgroepen bij onderzoek in het algemeen. Daarnaast is al naar voren gekomen dat de Marokkaanse moskeeën minder onderlinge organisatie en coördinatie kennen. Voor hun besluitvorming over deelname aan een onderzoek met betrekking tot een gevoelig onderwerp als dit, zijn zij op zichzelf aangewezen. Dit aspect speelt ongetwijfeld een rol. De aanbeveling

die vanuit ISN en andere Turkse koepels aan de Turkse moskeeën werd gedaan om deel te nemen aan dit onderzoek heeft de deelname van Turkse moskeeën zonder meer bevorderd. Daarnaast speelt vermoedelijk een rol dat Marokkanen als groep veelvuldig negatief in het nieuws komen en meer dan andere groepen mikpunt zijn van discriminatie in het algemeen en moslim-vijandige bejegening in het bijzonder. Ook de problemen die spelen met de verzekering weerhouden de Marokkaanse moskeeën er mogelijk van om hun problemen met geweld en agressie in het openbaar te bespreken. Verschillende woordvoerders die ik sprak, uitten hun twijfel over de mogelijk positieve resultaten van het benadrukken van de problemen die zij ondervinden. Liever gingen ze in op positieve ervaringen in de samenwerking met buurt- en dorpsgenoten. En zulke positieve ervaringen zijn er ook. Buurtgenoten die massaal hun solidariteit betuigen als zich problemen voordoen¹⁸⁸, dorpsgenoten die meedenken over de vormgeving en invulling van een nieuwe moskee, zoals over de groenvoorziening in de directe omgeving. Aandacht hiervoor leek hen constructiever. Daarnaast kan stilzwijgen ook een neveneffect zijn van de zich voordoende discriminatie, van de onverschilligheid of zelfs afkeer van de buitenwereld en van het gebrekkige oplossingspercentage van eerdere gevallen. Het vormt een reactie daarop, een manier om er mee om te gaan, een zogenaamd ‘coping mechanism’. In dit verband merkte David Theo Goldberg het volgende op:

‘As coping mechanisms, those made minorities in turn either often ignore the humiliations so as not to extend by confronting the pain they cause or avoid situations, environments, and places where the humiliations are likely to manifest or be experienced especially acutely. Avoidance and evasion (...) become reinforced both by the society at large and by those humiliated and abused, and subjected to racism’.¹⁸⁹

(‘Deze tot minderheden gemaakte mensen negeren vaak de vernederingen om de pijn die het veroorzaakt niet langer te hoeven voelen of zij mijden situaties, omgevingen en plaatsen waar de kans op zulke vernederingen zich voordoet en het meest gevoeld wordt. Vermijding en ontwijking (...) worden versterkt zowel door de samenleving als door degenen die vernederd en beledigd worden en onderworpen aan racisme’)

Ook uit de sociale psychologie over discriminatie-ervaringen weten we dat mensen geneigd zijn om hun negatieve ervaringen weg te drukken om zo hun positieve zelfbeeld te kunnen handhaven.¹⁹⁰ Ook wantrouwen en angst speelt een rol. Van Heelsum constateerde in een onderzoek in 2011 al dat Marokkaanse organisaties steeds minder makkelijk benaderbaar waren voor interviews.¹⁹¹ Slechte ervaringen met media hebben soms mede gevolgen voor de houding tegenover onderzoekers en internationale gebeurtenissen kunnen wantrouwen en angst zodanig versterken dat men zich afsluit van de buitenwereld. Dit is bij de afsluiting van deze rapportage zichtbaar in de nasleep van de terroristische moorden die op 6 en 7 januari 2015 in Parijs werden gepleegd.

¹⁸⁸ Naast negatieve reacties die verschillende moskeeën in Nederland ondervonden na de aanslagen van begin januari 2015 in Parijs kwamen er ook steunbetuigingen van buurtgenoten binnen bij veel moskeeën. Naast Charlie Hebdo redacteuren en joodse slachtoffers in de supermarkt waren er immers ook twee slachtoffers met een moslim-achtergrond. Daarnaast waren deze steunbetuigingen wellicht mede bedoeld als tegenwicht tegen de negatieve propaganda en berichtgeving over moslims n.a.v. de aanslagen.

¹⁸⁹ T. Goldberg, *Racisms in Orange*, Afterword, in Essed, P & I. Hoving, *Dutch Racism*, Rodopi, 2014, p. 411.

¹⁹⁰ Zie Ruggerio, K. & D. Taylor 1997 in ‘Why minority group members perceive or do not perceive the discrimination that confronts them: The role of self-esteem and perceived control’, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 72, ed. 2, pp. 373-389.

¹⁹¹ Heelsum, A. van, ‘Moroccan associations in the Netherlands: how organisation leaders deal with the stigmatisation of the Moroccan community’, in: I. Handzlik & Ł. Sorokowski (eds.) *Found in Multiculturalism. Acceptance or Challenge?*, Bern/New York: Peter Lang Publishers, pp. 91-106.

Aanbevelingen

Overheid

Discriminatoire agressie en geweld tegen moslims dienen door lokale en landelijke overheden en de samenleving als geheel te worden opgevat voor wat ze zijn: evenzovele gevallen van aantasting van het recht op vrijheid van godsdienst en schending van het antidiscriminatie beginsel.

Voor de handhaving, en waar nodig herstel, van het vertrouwen van de moslim- en migrantengemeenschap is het belangrijk dat deze overheden dit duidelijk voor het voetlicht brengen tegenover de publieke opinie. Het voorbeeld van andere Europese leiders die het onderscheid tussen het terrorisme dat zich bedient van de islam en de islam als vredelievende wereldgodsdienst duidelijk onderstrepen en burgers oproepen om niet mee te gaan in stemmingmakerij tegen moslims, verdient ook in Nederland nadrukkelijker navolging. Het is belangrijk dat Nederlandse burgers leren inzien dat de islam net zo min als andere godsdiensten inherent gewelddadig is.¹⁹²

De overheid dient adequaat te reageren op voorvallen van discriminatoire agressie en geweld tegen moskeeën:

- a. Betere, meer eenduidige en aparte registratie;
- b. Ondersteuning van initiatieven binnen de migranten en moslimgemeenschap om, dichtbij de doelgroep, tot eigen professionele systemen van melden en registreren te komen, mits voorzien in een goede afstemming met algemene meldpunten;
- c. Serieuze bejegening van degenen die aangifte en melding komen doen bij de politie;
- d. Adequate afhandeling van de aangiftes/meldingen;
- e. Verbetering van opsporing en vervolging;
- f. Verbetering van de communicatie hierover met moskeebestuurders.

Antidiscriminatiebureaus kunnen Marokkaanse en Turkse Nederlanders, moslims en moskeeën beter informeren over nut, noodzaak en procedures van melden en aangifte doen.

Ook op het gebied van preventie is het nodig dat de moskeeën door de overheid ondersteund worden:

- a. Bij de beveiliging van de gebedshuizen, op basis van risicoanalyses van afzonderlijke gevallen (maatwerk);
- b. Overleg met verzekeraars ter voorkoming van discriminatoire behandeling;
- c. Bij de ontwikkeling van meer algemeen lange-termijn preventiebeleid gericht op voorlichting, educatie en dialoog.

Moskeeën

Het zou goed zijn als moskeeën hun onderlinge coördinatie en samenwerking versterken om dit verschijnsel beter het hoofd te kunnen bieden. Zo kunnen zij zowel elkaar als hun achterban ervan overtuigen dat melden en informatie verstrekken noodzakelijk zijn om de politieke agenda's te bereiken. Op den duur kan dit ertoe bijdragen een eind te maken aan agressie en geweld tegen gebedshuizen, dan wel tenminste het vóórkomen ervan drastisch inperken.

De weg die veel moskeeën al zijn ingeslagen, zich positioneren in de samenleving als dynamisch en waardevol deel daarvan, kan verbreed en versterkt worden. Belangrijke

¹⁹² Zie voor een uitvoerige analyse van dit vraagstuk en de relatie politiek en godsdienst bij de verschillende wereldgodsdiensten door de geschiedenis heen K. Armstrong, In naam van God, religie en geweld, Amsterdam, De Bezige Bij, 2015.

ingrediënten hiervan zijn: informatie en voorlichting over wat de religie voor de gelovigen betekent als uitdrukking van fundamenteel menselijke waarden en normen. Een belangrijk kanaal om dit naar voren te brengen en de beeldvorming over de religie en de moskee te verbeteren is het geven van rondleidingen.

Dialoog en samenwerking met instituties en vertegenwoordigers van andere religies, maar ook met buurtcomités en lokale bewonersorganisaties.

Structureel overleg met bestuurders, ambtenaren en politici onder meer op terreinen als veiligheid, welzijn en onderwijs. Op deze terreinen is het daarnaast van belang te betere communicatie te ontwikkelen met diverse partners in de (lokale) omgeving.

Moskeeën en hun achterban en seculiere migrantenorganisaties kunnen ook belangrijk bijdragen aan het wegnemen van de voedingsbodem voor moslimdiscriminatie. Naast het uitdragen van de eigen beleving van en visie op de islam, is het van grote waarde om deel te nemen aan het bredere maatschappelijk debat over oorzaken en gevolgen van islamistisch terrorisme en de manier waarop deze beweging zich bedient van de islam. Niet omdat moslims medeverantwoordelijk zijn voor dit wereldomvattende probleem – de weerstand daartegen is goed te begrijpen - maar wel omdat het van grote waarde is als zij samen met anderen medeverantwoordelijkheid opnemen voor de oplossing ervan.

Hoofdstuk 7

Ter afsluiting: samenvatting, reflectie en aanbevelingen

Ten tijde van het schrijven van dit rapport is het land midden in een proces van verschuivende opinies, houdingen en relaties met betrekking tot Wilders en zijn PVV en islamvijandig en racistisch discours in het algemeen. De rol van het verzet tegen de traditionele stereotiepe figuur van de Zwarte Piet in het Sinterklaasfeest kan hierbij niet onbenoemd blijven. Islamofobie is steeds vaker op de agenda van de politiek en de media en het begrip dat duidt op discriminatie van moslims en de achterliggende gevoelens, houdingen en denkbeelden, raakt steeds meer geaccepteerd.

Zowel racisme als islamofobie zijn omstreden sociale verschijnselen en daarom ook controversiële concepten die maatschappelijke discussie teweeg brengen. In dit rapport ben ik ingegaan op de achtergrond en context. Een duidelijke definitie kan de acceptatie en normalisatie van het concept bevorderen. In mijn optiek moet een definitie verwijzen naar moslims en de islam, naar emoties en attitudes maar ook naar denkbeelden, naar het ideologische maar ook naar de praktijken. Tegelijkertijd is het belangrijk om de ruimte voor godsdienstkritiek niet af te grendelen en deze goed te bewaken. In ieder geval is het belangrijk dit concept te handhaven, ondanks sommige nadelen die eraan kleven, en niet te vervangen door alternatieve concepten die naar ik liet zien, weer andere nadelen hebben.

Als iedereen maar andere concepten introduceert zoals anti-moslimisme, islam-alarmisme en moslimofobia, dan lopen we het risico om uiteindelijk niets over te houden. Dat zou een groot verlies zijn want zowel in de sociale wetenschappen als in politieke praktijken zijn concepten belangrijke instrumenten die bruikbaar zijn in de discussie over en het realiseren van veranderingen.

Historisch onderzoek naar beeldvorming over moslims laat patronen van recycling zien waarin oude beelden zich vermengen met nieuwe en negatieve narratieven steeds meer de overhand hebben gekregen. Opinie onderzoeken die de meningen peilen over moslims en islam laten steeds weer zien dat rond de helft van de bevolking negatief staat tegenover moslims met wie bovendien maar weinig niet-moslims contact hebben.

Van docenten in het middelbaar onderwijs rapporteert 61 - 71 % dat zij islamofobe uitingen van leerlingen meemaken op school. Vaak is (media)aandacht voor overlast en crimineel gedrag van mensen met een moslim achtergrond hiervoor de aanleiding of terrorisme. Meer dan de helft van de docenten maakt soms of vaak mee dat leerlingen zich stereotiep uiten over moslims. Het stereotiepe 'ze zijn allemaal hetzelfde' kwam het meest voor (65%). Veel minder vaak maar evengoed stuiten docenten op stereotypen in lesmateriaal. 10 tot 15 % van de docenten rapporteert stereotypen over moslims tegen te komen in lesboeken die zij zelf gebruiken. Veel docenten hebben dan ook behoefte aan informatie en bijscholing om beter met discriminatie om te kunnen gaan.

Terwijl hoge percentages jongeren conflicten, spanningen of ergernis rapporteren in het contact met mensen uit andere culturen en aangeven niet zo positief te staan tegenover *bepaalde* groepen denkt 10 tot 20 % van de jongeren *overwegend* negatief over mensen met een andere culturele of religieuze achtergrond.

Berichtgeving over internationale, controversiële gebeurtenissen rond islam/moslims vormt volgens internationaal onderzoek een belangrijke bron van negatieve beelden, veel meer dan lokale factoren en omvang van deze minderheidsgroep. Bij negatieve beeldvorming over moslims onder scholieren lijkt de mate van direct contact van belang, evenals socialisatieprocessen door opvoeders en leeftijdgenoten en de perceptie van symbolische

dreiging in het kader van cultuur en veiligheid. In vergelijking met andere landen neigt men in Nederland in relatie tot de islam eerder naar culturele verklaringen dan politieke verklaringen.

Een precies beeld geven over de stand van zaken aangaande etnische discriminatie in het algemeen en moslim discriminatie in het bijzonder in Nederland is bijzonder lastig. Het bewustzijn over nut en noodzaak van melden en de meldingsbereidheid variëren tussen en binnen gemeenschappen en lijkt mede historisch en maatschappelijk bepaald. De meldingsbereidheid in de moslim gemeenschap ligt in vergelijking met andere minderheidsgroepen relatief erg laag. Een gebrek aan informatie, vertrouwen, en mate van geloof in nut en noodzaak spelen hierbij een rol. Men is niet altijd vertrouwd met de instituties en procedures van de democratische rechtsstaat en trekt vaak liever niet de aandacht.

Hierdoor bestaat het risico dat de sociale relevantie van bepaalde vormen van discriminatie wordt onderschat en dat er een hiërarchie van slachtofferschap wordt gecreëerd. Dit kan nog worden versterkt door ondoordachte wijzigingen in het systeem van registratie.

Er is dan ook een opvallende kloof tussen de zelf-gerapporteerde **ervaren** discriminatie en het (weinige) aantal meldingen dat is binnengekomen bij de politie en anti-discriminatie voorzieningen en de schaarse berichten in de media. Ook deze kloof laat zien dat het belangrijk is om niet uitsluitend te focussen op statistieken van gemelde incidenten. Bovendien is de registratie niet altijd eenduidig en brengen ontwikkelingen in categorisering en registratie soms nieuwe problemen met zich mee. Ik noemde de invoering van 'ras' in de politieregistratie. Naast een principieel bezwaar ten aanzien van het gebruik van de term 'ras' en ook het begrippenpaar allochtoon/autochtoon, geldt hier het bezwaar dat de onderscheiden subcategorieën veel minder specifiek zijn dan voorheen waardoor onder meer discriminatie op grond van huidskleur onbelicht blijft. Het scheiden van religie en levensovertuiging en het onderbrengen van discriminatie van moslims bij levensovertuiging in plaats van bij religie is een wijziging die niet alleen onjuist is, maar ook ongewenste implicaties kan hebben vanuit het oogpunt van discriminatiebestrijding. Het niet langer apart registreren van het aanbrengen van rechtsextremistische teksten en bekladdingen/bekrassingen is een andere wijziging die veel vraagtekens oproept.

Alles bijeen genomen maakt een serie van veranderingen rond registratie, monitoring en rapportage het sinds 2011 moeilijker een goed overzicht te krijgen, zowel in het algemeen als met betrekking tot discriminatie op grond van islam/moslim zijn. Ook ontbreekt aan verdere verdiepende analyse. Discriminatie op basis van islam/ moslim zijn wordt in de laatste rapporten op basis van politiegegevens in wisselende mate aan het zicht onttrokken. Van de enorme hoeveelheid berichten uit de plaatselijke, regionale en landelijke media met betrekking tot de multiculturele samenleving gaan er maar een beperkt aantal over discriminatie van moslims. Er zijn tenslotte maar weinig zaken die voor de rechter komen. Ondanks de vermelde beperkingen en relativeringen geven de data gezamenlijk een zekere indicatie over de stand van zaken wat betreft het voorkomen, de reikwijdte en aard van (gewelds)incidenten en discriminatie gericht tegen moslims, real life en op het internet, zeker als zij gezamenlijk en in vergelijking worden bekeken en aangevuld met uitkomsten van eigen onderzoek.

Naast continuïteit van het islamofobe discours en van islamofobe activiteiten, o.a. gericht tegen moskeeën hebben zich sinds 2011 enkele belangrijke veranderingen voorgedaan in relatie tot Wilders en zijn PVV. Afzonderlijk en zeker in combinatie duiden zij zonder twijfel op een verdere radicalisering van deze partij en zijn leider:

- Meer en meer richt zijn racistische discours zich niet alleen op 'de islam' en moslims maar meer op migranten in het algemeen.
- Een verdere verscherping van de anti-islam/moslim retoriek en voorgenomen/voorgestelde maatregelen.
- Een toename van mobilisatie voor sociale actie in buurten, vooral tegen moskeeën.

- Een bondgenootschap met traditioneel rechts-extreme politieke partijen op Europees niveau en de facto toenadering tussen PVV en extreemrechtse groepen op landelijk niveau.

In reactie hierop nemen politieke leiders en reguliere politieke partijen, vooral de regeringspartijen, en *civil society* actoren steeds actiever stelling tegen discriminatie en islamofobie en ondervinden initiatieven om dit tegen te gaan steeds meer ondersteuning. De medio februari 2015 aangekondigde herijking van het actieprogramma tegen discriminatie door het Kabinet is een belangrijke stap in de goede richting. Het Kabinet laat zien dat het de woorden van bezorgdheid over toenemende onverdraagzaamheid, discriminatie op sociale media en discriminatoire agressie, tegen personen en objecten zoals gebedshuizen, vergezeld wil laten gaan van concrete beleidsmaatregelen om verdraagzaamheid te vergroten en discriminatie van alle groepen die hierdoor worden getroffen, op grond van huidskleur, afkomst, religie en seksuele geaardheid, tegen te gaan.

Het relatieve succes van de PVV en coalitiepartners in de Europese verkiezingen van mei 2014 is niettemin een ernstige klap geweest voor de democratie en mensenrechten in Europa. Het project Europa is ooit ontwikkeld om een duurzame vrede tot stand te brengen na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog met zijn genocidale racisme. Het is een open vraag of de ultieme motivatie voor het anti-Europees beleid van deze extreemrechtse en populistische partijen, is om de terugkeer van een racistische agenda te bevorderen in een nieuw jasje, dat van islamofobie. Het blijft belangrijk deze historische les niet te vergeten: antisemitisme was in het Interbellum alom aanwezig in Europa. Het kon in Duitsland op dat moment in de geschiedenis op een onvoorstelbare schaal uitgroeien tot genocidale praktijken en de Holocaust omdat het er politiek georganiseerd werd.¹⁹³ De geschiedenis herhaalt zich nooit maar het is wel zaak er lessen uit te trekken om onrecht, uitbuiting en onderdrukking te voorkomen: het steeds maar herhalen van giftige propaganda tegen een bepaalde groep mensen krijgt op de duur greep op de harten en hoofden van mensen en kan, gewild of niet, tot maatschappij ontwrichtende sociale en politieke gevolgen leiden.

Discriminatoire agressie tegen moskeeën

Eerder onderzoek en signalen van moskeeën en organisaties lieten zien dat discriminatoire agressie en geweld tegen moskeeën regelmatig voorkwamen. Voor het eerst zijn nu moskeeën zelf gevraagd naar hun ervaringen op dit gebied. Gecombineerd met de gegevens uit andere bronnen hebben we hiermee weliswaar geen compleet maar wel een aannemelijk beeld over discriminatoire agressie en geweld tegen moskeeën in Nederland.

Van de naar schatting 475 moskeeën in Nederland heeft rond meer dan een derde (39 %) in de afgelopen tien jaar te maken gehad met één of vaak meerdere voorvallen van discriminatoire agressie en geweld. Vernieling, bekladding met discriminatoire leuzen, (pogingen tot) brandstichting, dreigbrieven en het ophangen van een varkenskop behoren tot de meest voorkomende incidenten. Een deel van deze moskeeën maakte zulke incidenten minstens jaarlijks of zelfs vaker mee. 142 moskeeën (30 %) hebben geen voorvallen van discriminatoire agressie en geweld meegemaakt. Van 132 (29 %) moskeeën is niet bekend of zij dit soort ervaringen hebben gehad. Aannemelijk is dat het merendeel hiervan zulke voorvallen niet heeft meegemaakt.

Van de 84 moskee organisaties die een vragenlijst over tegen hen gerichte agressie hebben beantwoord, heeft twee derde (68 %) verschillende vormen van agressie meegemaakt en een

¹⁹³ D. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. London: Little, Brown and Company, 1995; zie voor een uitstekende analyse van de macro- meso- en micro-sociologische voorwaarden van genocidale praktijken, A.de Swaan, *Compartimenten van vernietiging, over genocidale regimes en hun daders*, Amsterdam, Prometheus/Bert Bakker 2014.

derde (32 %) niet. Hoewel kan worden verwacht dat moskeeën die ervaringen hebben met incidenten meer gemotiveerd zullen zijn om aan het onderzoek deel te nemen, is dit een hoog aantal. In totaal maakten deze respondenten 118 daden van agressie en geweld mee.¹⁹⁴ Negentien van hen rapporteerden dat zij in het afgelopen jaar zulke incidenten hebben meegemaakt. In totaal 64 % maakte zulke incidenten mee in de afgelopen vijf jaar. De frequentie varieerde. Op de vraag hoe vaak de moskee sinds 2005 het mikpunt was geweest van agressie rapporteerde de meerderheid (64 %) dat dit één of enkele keren het geval was geweest, een kwart (26 %) van de moskeeën ondervond één of twee keer per jaar problemen en twee moskeeën lieten weten dat zich elke drie maanden wel een keer incidenten voordeden.

Naast materiële schade (85 %) werd ook emotionele schade (58 %) ondervonden terwijl bij een aantal moskeeën betrokkenen ook fysieke schade opliepen (11 %). Ofschoon een derde van alle respondenten bang is voor meer agressie in de nabije toekomst is er geen sprake van een overheersend klimaat van angst.¹⁹⁵ Bijna de helft van de respondenten zag de algemene vijandige houding tegenover moslims en islam als het belangrijkste motief voor de agressie. Afgezet tegen het algemene meldingspercentages bij discriminatie deden boven verwachting veel van de getroffen en aangifte bij de politie (85 %). Voor veel van degenen die meldden waren de resultaten daarvan echter teleurstellend. Bovendien klaagden veel respondenten over de gebrekkige communicatie door de politie. In twee derde van de gevallen is niets bekend over de daders. Dit staat niet los van het gegeven dat politie en overheden, tot voor kort, de voorvallen in veel gevallen bagatelliseren, en depolitiseren door het discriminatoire karakter ervan te ontkennen. De moskeeën die slachtoffer werden, richtten zich vaak niet alleen tot de politie maar ook tot de lokale autoriteiten. Zij gingen met hen in discussie en organiseerden een bijeenkomst met de gelovigen, informeerden de pers en organiseerden bewaking.

Deze voorvallen vonden verspreid door het hele land plaats, maar vaker in middelgrote of kleine gemeenten dan in de grote steden. Het aantal incidenten in de periode 2013-2014 is relatief hoog in vergelijking met voorgaande jaren en vaak ging het om ernstige incidenten, zoals tien gevallen van brandstichting. Zichtbare, als zodanig herkenbare moskeeën – vrijstaand, minaret – zijn vaker doelwit dan meer ingebouwde gebedshuizen in gebouwen die voorheen een andere bestemming hadden. Vooral moskeeën die werken aan nieuwbouw of nog niet lang geleden nieuw werden gebouwd, waren relatief vaker mikpunt van agressie. Het is in verband hiermee mogelijk dat daders zich aangemoedigd voelen door het anti-islam discours en de acties tegen nieuwbouw moskeeën van de PVV en aan deze partij gelieerde initiatieven.

Als het gaat om oorzaken wijzen de moskeebesturen in de eerste plaats naar het gebrek aan kennis over moslims en islam, maar ook naar de berichtgeving in de pers en naar politieke propaganda. In iets mindere mate ook worden ‘reactie op terroristische incidenten’ genoemd en ‘internationale gebeurtenissen’. Als oplossing brachten moskeebestuurders naar voren dat de publieke opinie beter zou moeten worden geïnformeerd en dat dialoog en educatie noodzakelijk zijn. Zij deden veel suggesties over wat de moskeeën zouden kunnen doen om meer harmonieuze relaties te bewerkstelligen met de omgeving. Zij wezen ook op de essentiële rol van de media en de politiek die hun verantwoordelijkheid zouden moeten nemen om vooroordelen tegen te gaan en meer objectieve informatie te geven.

¹⁹⁴ De schatting van veertig ervaren incidenten sinds de jaren negentig die in een aanvullend gesprek door de Kuba moskee in IJmuiden werd gegeven staat hier los van.

¹⁹⁵ Dat dit snel kan veranderen werd wel duidelijk uit de nasleep van de terreuraanslagen van 6 en 7 januari 2015 in Parijs. Veel moslims en moskeeën waren bang hiervan negatieve gevolgen te zullen ondervinden omdat een deel van de publieke opinie geen onderscheid maakt tussen islam en moslims en het islamistisch extremisme dat religie misbruikt voor geweldsdoelen.

Naast de ervaren agressie tegen hun gebedshuizen heeft ruim 20 % van de geïnterviewden ook persoonlijk te maken gehad met discriminatoire incidenten en ruim 40 % kende andere mensen die zulke ervaringen hebben gehad. In twee derde van de gevallen (63 %) werden die ervaringen echter niet gemeld bij de politie. Het meldingspercentage van agressie tegen de moskeeën ligt dus beduidend hoger dan het meldingspercentage van discriminatie van individuele burgers. Kennelijk is men eerder geneigd te melden als de agressie een georganiseerd verband treft, maar ook duidt het erop dat incidenten bij moskeeën hoog worden opgenomen door de gemeenschap en niet alleen worden gezien als een daad van discriminatie maar ook van ontheiliging en aantasting van fundamentele rechten.

Sociale rechtvaardigheid

‘Beleid, praktijk en debatten over sociale integratie en immigratie in Europa vinden tegenwoordig plaats in een context van angst over etnische en religieuze diversiteit. Deze zorg komt voort uit de demografische veranderingen door immigratie, de erosie van etnische, nationale, en culturele identiteiten en de zichtbaarheid van diversiteit. Overheden worstelen met de vraag hoe te reageren op de ervaringen en behoeftes van nieuwe en oude bevolkingsgroepen en op groeiende armoede. Met het toenemende populisme stelt deze complexe situatie Europa voor één van haar grootste uitdagingen: hoe gelijke rechten en sociale rechtvaardigheid veilig te stellen in een klimaat van politieke spanning, mondiale recessie, en snel toenemende diversiteit?’

Het citaat is afkomstig uit de inleiding van de workshop *Europe's ethnic minorities: the case of Western Europe*. Dit was één van de vele workshops van de jaarlijkse Metropolis conferentie die in november 2013 in Tampere werd gehouden. Op deze conferentie bespraken wetenschappers en beleidsmakers de situatie van minderheden in Westerse landen en strategieën en beleidsvoorstellen om te komen tot verbetering. Dit citaat is zeker van toepassing op Nederland.

Mijn onderzoeksresultaten leiden tot de volgende reflecties en aanbevelingen rond het centrale thema van sociale rechtvaardigheid. Ik verwoordde deze visie op sociale rechtvaardigheid als panellid in deze workshop in Tampere. De workshop ging uit van de Open Society Foundations (OSF) die sinds drie decennia betrokken is bij minderheidsrechten in Europa. Bevindingen uit verschillende onderzoeksprojecten van het *At Home in Europe* project van OSF kwamen in deze workshop aan de orde. De focus lag op het concept sociale rechtvaardigheid. Dit concept biedt interessante perspectieven voor Nederlands beleid in aanvulling op antidiscriminatiebeleid. In de afgelopen decennia hebben verschillende concepten de doelen van het Nederlandse minderhedenbeleid geïnspireerd. Van gelijke rechten en solidariteit tot multiculturalisme, diversiteit en burgerschap. Sinds het idee van een multiculturele samenleving in toenemende mate onder vuur kwam te liggen is het begrip burgerschap het meest gebruikt als een alternatief dat rechten en plichten voor nieuwkomers omvat en de visie tot uitdrukking brengt dat zij democratie en de rechtstaat dienen te omarmen als een voorwaarde tot volwaardig lidmaatschap in het aankomstland. Ik stel voor sociale rechtvaardigheid aan deze doelstellingen toe te voegen. Omdat het bij burgerschap vooral gaat om het individu en zijn of haar verantwoordelijkheden, zou dit naar mijn mening aangevuld moeten worden met het begrip sociale rechtvaardigheid, dat meer georiënteerd is op het collectief.

De betekenis van sociale rechtvaardigheid

Maar wat wordt er bedoeld met sociale rechtvaardigheid? Sociale rechtvaardigheid is in de kern allereerst de **afwezigheid van discriminatie** op welke grond dan ook: etniciteit, huidskleur, gender, religie, seksuele oriëntatie, leeftijd en fysieke en verstandelijke beperkingen. Met andere woorden, de afwezigheid van discriminatie is een voorwaarde voor

het bereiken van sociale rechtvaardigheid. Het verwezenlijken van sociale rechtvaardigheid betekent dat de mensenrechten integraal worden nageleefd. We kunnen er vrij zeker van zijn dat dit momenteel in geen enkele samenleving het geval is. Sociale rechtvaardigheid is dan ook zowel een ver doel als een criterium dat mensen die dagelijks bij sociaal beleid betrokken zijn, richting kan geven.

Sociale rechtvaardigheid staat voor **gelijke rechten en kansen** voor leden van alle sociale groepen, meerderheden en minderheden, zwart en wit, seculier en religieus, jong en oud, hetero en homo, mannen en vrouwen. Het heeft mede als doel bescherming en veiligheid te bieden aan minderheidsgroepen.

Sociale rechtvaardigheid kan beschouwd worden als **voorwaarde voor het bereiken van verscheidene sociale doelstellingen**. Het helpt in de strijd tegen werkloosheid, analfabetisme, armoede en schooluitval. Het kan de inspanningen voor volledige burgerparticipatie versterken. Het kan tevens het vertrouwen in de politiek en daarmee in de democratie en de rechtsstaat doen toenemen. Een beleid van sociale rechtvaardigheid staat voor een eerste stap in een opwaartse, positieve spiraal. Want als mensen voelen dat ze een eerlijke behandeling krijgen die gebaseerd is op het principe van sociale rechtvaardigheid en mensenrechten, dan zal hun gevoel van verontwaardiging over achterstelling en ongelijke behandeling vervagen. Zij zullen meer *open minded* en tolerant zijn ten opzichte van andere mensen. Zij zullen meer verantwoordelijkheid nemen om te streven naar een betere toekomst voor zichzelf, hun kinderen en de leden van hun gemeenschap. Zij zullen actief stelling nemen tegen vooroordelen en discriminatie en tegen het onderliggende sociale klimaat.

Door welk klimaat wordt sociale onrechtvaardigheid gevoed?

Allereerst is het belangrijk te onderkennen dat de neiging tot stereotypering – gebaseerd op snel categoriseren – eigen is aan de mens. Deze neiging is uitvoerig bestudeerd in de sociale psychologie. Categorisering helpt mensen om de wereld, andere mensen en de sociale werkelijkheid beter te begrijpen. Daarom is het zo belangrijk om een consistent beleid te voeren, om de negatieve effecten van deze neiging tot stereotypering tegen te gaan en mensen op te voeden en te trainen in de omgang ermee. Vooroordelen en onrechtvaardigheid worden gevoed als ze niet actief worden tegengegaan. Dit is des te meer het geval waar deze neiging wordt versterkt door politieke campagnes en extremistische acties die haat zaaien tussen bevolkingsgroepen, gemeenschappen en groepen mensen.

Het valt op dat de verspreiding van haat tegen moslims bij leden van de meerderheid-samenleving vaak onopgemerkt blijft, omdat zij de media programma's, internet sites en blogs waar *hate speech* wordt geuit niet bekijken. Het is waar dat mensen kwetsbaarder zijn en meer vatbaar voor discriminatie in tijden van crisis, spanningen, snelle sociale veranderingen en veel onzekerheid, zoals in de huidige tijd het geval is. Het is ook waar dat ervaringen met radicalisering en aansluiting bij terreurorganisaties, met wangedrag en criminaliteit door leden van bepaalde groepen bijdragen aan negatieve stereotypering, zeker als niet tegelijkertijd van diezelfde groep ook positieve beelden en ervaringen naar voren komen. Bewustwordingscampagnes kunnen de onrechtvaardigheid laten zien van het mechanisme waarbij we generaliseren als het om een groep gaat waartoe we niet zelf behoren, en niet generaliseren voor de groep waartoe we wel zelf behoren. Door gebrek aan sociale rechtvaardigheid verhardt het sociale klimaat, worden wantrouwen en verzet gevoed en sociale problemen versterkt. Het creëert een neerwaartse spiraal en houdt deze in stand, waardoor problemen verergeren. Sociale onrechtvaardigheid vormt de kern van sociale problemen en sociale rechtvaardigheid vormt de kern van de oplossing, met discriminatie en anti-discriminatie als belangrijkste dimensies.

Verantwoordelijkheden en aanbevelingen

Het tegengaan van sociale onrechtvaardigheid is niet alleen een taak van de overheid hoewel deze een sleutelrol heeft. Recht(vaardigheid) verwijst naar wettelijke procedures en regeringen beslissen over wetten, regels en procedures. Wettelijke maatregelen om discriminatie tegen te gaan kunnen versterkt worden. De ECRI heeft in dit verband in zijn laatste rapport over Nederland belangrijke aanbevelingen gedaan. De uitvoering van bestaande regels en procedures kan verbeterd worden. Nieuwe maatregelen moeten worden toegevoegd.

Uit dit onderzoeksrapport komt naar voren dat er meer dan voorheen een gebrek is aan precieze gegevens en een goed overzicht wat betreft discriminatiegegevens in het algemeen en van moslims in het bijzonder. Dit komt niet alleen door de terughoudendheid van gemeenschappen, veroorzaakt door angst en een gebrek aan vertrouwen in de effecten ervan, als het gaat om melden en aangifte doen, maar ook door een gebrek aan helderheid in de categorieën van registratie en door de ineffectiviteit van de registratie. Hierdoor heeft de overheid geen goed zicht op de mate waarin deze vorm van discriminatie zich voordoet en wordt het tegengaan ervan belemmerd. Een eerste stap om hierin verandering te brengen kan worden gezet door te onderkennen dat islamofobie een afzonderlijke discriminatiegrond is. Niet alleen is het nodig om te stimuleren dat de moslimgemeenschap aangifte doet en melding maakt van discriminatie ervaringen en incidenten, ook zal er jaarlijks een goed overzicht gegeven moeten worden van het aantal meldingen en aangiftes, de aangiftes die tot een rechtszaak hebben geleid en de opgelegde straffen bij veroordelingen. Het stimuleren van meldingen en aangifte doen kan op verschillende manieren gebeuren. Het zal in ieder geval helpen als de politie klachten serieus neemt en binnen aanvaardbare termijnen onderzoek doet naar incidenten die zijn gemeld. Zo nodig kunnen zij hiertoe extra getraind worden. Ook een helder, goed doordacht en eenduidig systeem van registratie is hierbij van belang.

Overheid

Discriminatoire agressie en geweld tegen moslims dienen door lokale en landelijke overheden en samenleving worden opgevat voor wat ze zijn: evenzovele gevallen van aantasting van het recht op vrijheid van godsdienst en schending van het antidiscriminatie beginsel.

Voor de handhaving, en waar nodig herstel, van het vertrouwen van de moslim- en migrantengemeenschap is het belangrijk dat deze overheden dit duidelijk voor het voetlicht brengen tegenover de publieke opinie. Het voorbeeld van andere Europese leiders die het onderscheid tussen het terrorisme dat zich bedient van de islam en de islam als wereldgodsdienst duidelijk onderstrepen en burgers oproepen om niet mee te gaan in stemmingmakerij tegen moslims, verdient ook in Nederland nadrukkelijker navolging.

De overheid dient adequaat te reageren op voorvallen van discriminatoire agressie en geweld tegen moskeeën:

- g. Betere en aparte registratie;
- h. Ondersteuning van initiatieven binnen de migranten en moslimgemeenschap om tot eigen professionele systemen van melden en registreren te komen, mits voorzien in een goede afstemming met algemene meldpunten;
- i. Serieuze en respectvolle bejegening van degenen die aangifte en melding komen doen bij de politie;
- j. Adequate afhandeling van de aangiftes/meldingen;
- k. Verbetering van opsporing en vervolging;
- l. Verbetering van de communicatie hierover met moskeebestuurders;

Antidiscriminatiebureaus kunnen Marokkaanse en Turkse Nederlanders, moslims, moskeeën en organisaties van mensen met een migratie achtergrond beter informeren over nut, noodzaak en procedures van melden en aangifte doen en hen hierbij ondersteunen.

Ook op het gebied van preventie is het nodig dat de moskeeën door de overheid ondersteund worden:

- d. Bij de beveiliging van de gebedshuizen, op basis van risicoanalyses van afzonderlijke gevallen (maatwerk);
- e. Overleg met verzekeraars ter voorkoming van discriminatoire behandeling;
- f. Bij de ontwikkeling van meer algemeen lange-termijn preventiebeleid gericht op voorlichting, educatie en dialoog.

Politieke partijen en vertegenwoordigers van verschillende instituties dienen stelling te nemen tegen de populistische en discriminerende slogans van racistische partijen zoals de PVV. Net als de autoriteiten moeten zij van zich laten horen als hate crime en discriminatie worden aangewakkerd door propaganda in de media en de politiek. **Politici** dienen immers een voorbeeldfunctie te vervullen door het benadrukken van normen en waarden die gerelateerd zijn aan democratische principes en deze te laten prevaleren boven (technocratische) procedures. Zij zouden hun best moeten doen om beleid te ontwikkelen waardoor sociale problemen worden opgelost uitgaande van het principe van sociale rechtvaardigheid. Zo zou het geloof in Nederland als een democratisch en sociaal project versterkt kunnen worden.

Sociale rechtvaardigheid verwijst ook naar normen en waarden die tot de *core business* van **kerkelijke en levensbeschouwelijke organisaties** kunnen worden gerekend. Veel van dit soort organisaties zetten zich bij uitstek in voor sociale rechtvaardigheid. Zij kunnen burgers steunen bij het verzet tegen politieke partijen en organisaties die angst en haat organiseren en mensen helpen om de dialoog te zoeken. In tegenstelling tot veel seculiere bewegingen heeft de wereld van de kerken in Nederland een lange traditie op het gebied van dialoog en ontmoeting met andersdenkenden, zoals hoofdstuk 2 liet zien. Dit beschermt hen tegen de invloed van hate speech en islamvijandige propaganda. Dit is echter aan erosie onderhevig onder druk van de ontwikkelingen in het afgelopen decennium. De mis tegen racisme die in Den Haag werd gehouden als reactie op Wilders anti-Marokkanen uitlatingen was wat dit betreft een veelbelovend initiatief. Moskeeën die bedreigd worden kunnen een actieve rol spelen bij het betrekken van kerken en buurtorganisaties om zo hun isolement tegen te gaan. Het Veiligheidspact tegen Discriminatie is zo'n initiatief waarin moskeeën, joodse en christelijke kerkelijke organisaties samenwerken om los van alle verschillende standpunten elkaar bescherming en steun te bieden als discriminatie en geweld aan de orde zijn.

In het algemeen heeft de **moslimgemeenschap zelf** een belangrijke rol in het streven naar een betere samenleving. Zij kunnen deelnemen aan dialoog en ontmoetingsbijeenkomsten, zoals velen van hen ook doen. We zagen dat in de interviews. Ze kunnen deelnemen aan sociale bewegingen, partijen en vakbonden. Ze kunnen werken aan de ontwikkeling van kennis en begrip over de maatschappij waarin ze leven, de sociale relaties en werking van verhoudingen, kennis ontwikkelen over racisme en discriminatie en hoe dit tegen te gaan. Ze kunnen inzicht verwerven in de belangrijke rol van onderwijs en opvoeding voor de toekomst van hun kinderen. Zij kunnen de samenleving uitleggen wat de islam voor hen betekent, als religie en voor hun persoonlijke leven. In dit onderzoek kwam duidelijk naar voren dat veel moslims graag een dialoog willen aangaan en positief zijn over ontmoetingen met niet-moslims. Als mensen namen en gezichten krijgen, hun levensverhaal en toekomstplannen kunnen delen, is er geen plaats voor generalisaties en stereotypen. Het resultaat zal zijn dat belicht wordt wat mensen gemeen hebben, veel meer dan wat hen verdeeld houdt.

Moskeeën

Het zou goed zijn als moskeeën hun onderlinge coördinatie en samenwerking versterken om dit verschijnsel beter het hoofd te kunnen bieden en elkaar en achterbannen ervan te overtuigen dat melden en informatie verstrekken noodzakelijk zijn om de politieke agenda's te bereiken, teneinde op den duur een eind te maken aan agressie en geweld tegen gebedshuizen, dan wel tenminste het vóórkomen ervan drastisch in te perken.

De weg die veel moskeeën al zijn ingeslagen: zich positioneren in de samenleving als dynamisch en waardevol deel daarvan kan verbreed en versterkt worden. Belangrijke ingrediënten hiervan zijn: informatie en voorlichting over wat de religie voor de gelovigen betekent als uitdrukking van fundamenteel menselijke waarden en normen.

Dialogoog en samenwerking met andere religies, met buurtcomités en bewonersorganisaties.

Moskeeën en hun achterban en seculiere migrantenorganisaties kunnen ook belangrijk bijdragen aan het wegnemen van de voedingsbodem voor moslimdiscriminatie door naast het uitdragen van eigen beleving van en visie op de islam, deel te nemen aan het maatschappelijk debat over oorzaken en gevolgen van islamistisch terrorisme en de manier waarop deze beweging zich bedient van de islam. Niet omdat moslims medeverantwoordelijk zijn voor dit wereldomvattende probleem – de weerstand daartegen is goed te begrijpen – maar wel omdat het van grote waarde is als zij samen met anderen medeverantwoordelijkheid opnemen voor de oplossing ervan.

Sociale rechtvaardigheid verwijst ook naar solidariteit. **Vakbonden, ngo's, maatschappelijke organisaties en politieke partijen** kunnen hun krachten bundelen met het oog op een betere wereld. Internationale en landelijke instellingen en sociale bewegingen kunnen elkaar versterken in de strijd voor sociale rechtvaardigheid en partnerschappen ontwikkelen om discriminatie en hate crime tegen te gaan.

Sociale rechtvaardigheid als een basis principe van menselijk handelen is niet vanzelfsprekend. Bewustwording en vorming op dit gebied zijn nodig, zeker voor jongeren. Zij moeten leren wat het belang ervan is en welke aspecten het heeft. Educatieve instellingen dienen hier hun verantwoordelijkheid te nemen. Daarom is het belangrijk om de oproep van ECRI van de Raad van Europa te steunen. ECRI riep in zijn laatste rapport Nederland op om mensenrechtenonderwijs tot een vast onderdeel van het curriculum te maken en jaarlijks een campagne te voeren gericht op bewustwording van de gevaren van discriminatie. GroenLinks sloot zich hierbij aan in een documentaire over islamofobie die werd uitgezonden door de Moslimroep.¹⁹⁶

Helaas nemen veel culturele instellingen en organisaties dit soort oproepen niet ter harte maar er zijn ook hoopvolle initiatieven. Er is een nieuw elan te bespeuren in jeugdculturen die uitgaan van eerlijkheid, waarachtigheid en de terugkeer naar menselijke verhoudingen in verzet tegen bureaucratie, graaicultuur en technocratische relaties. Dit nieuwe klimaat is zichtbaar in het culturele domein maar ook op het gebied van de lokale kleinschalige economie met zijn voorkeur voor het lokale en het ecologische. Het zou zeer waardevol zijn als deze beweging ook een sociale component op pakt gericht op het tegengaan van de kloof tussen (groepen) burgers en met het oog op positieve samenwerking.

Twee belangrijke problemen waarmee de moslimgemeenschap wordt geconfronteerd zijn sociale uitsluiting en negatieve beeldvorming. Uitsluiting op de arbeidsmarkt is een pijnlijke ervaring. De werkloosheid onder sommige groepen zoals Marokkanen is tot wel vier keer zo hoog als de werkloosheid onder Nederlanders van origine. Moslims staan in het algemeen

¹⁹⁶ <http://www.moslimomroep.nl>, *Is Nederland islamofob?* Maart 2014.

vooral in de belangstelling bij negatieve gebeurtenissen en zo worden stereotypen bevestigd. Het is dan ook heel erg belangrijk om negatieve beeldvorming te compenseren met positieve berichten. Daarnaast zijn training en educatie van leden van kwetsbare groepen erg belangrijk. Verschillende initiatieven van ngo's, maatschappelijke organisaties en gespecialiseerde instellingen zijn wat dit betreft goede voorbeelden.

De ontwikkeling van tegengeluiden wordt helaas belemmerd door het feit dat veel verschillende instellingen en organisaties zijn opgeheven of het zonder subsidie moeten stellen wegens bezuinigingsmaatregelen. Dit geldt bijvoorbeeld voor het MDI en voor migrantenorganisaties en hun inspraakorganen. Kwetsbare groepen lopen mede hierdoor nog meer het risico niet te worden opgemerkt met als gevolg dat problemen toenemen, onopgemerkt blijven en ernstig worden voordat er iets wordt gedaan. Dit voegt een dimensie toe aan een veel ouder en meer structureel probleem, namelijk de ontkenning, bagatellisering en het gebrek aan politieke erkenning van racisme als een structureel verschijnsel van de Nederlands samenleving, hoewel hierin geleidelijk verandering lijkt te komen en dat is een hoopvol teken.

Summary and Project Information

The present report *Monitor Muslim Discrimination* is my second publication on islamophobia in the Netherlands. It discusses the Dutch situation from where the first report ended, in particular the time period after 2011. The underlying research project builds on this earlier research. It is part of a longitudinal Monitor project that collects data, analyses this phenomenon and highlights contexts and backgrounds. The objectives of this project are:

1. to increase insight into islamophobia as a form of racism, its causes, incidence, impact and consequences;
2. to obtain public and official recognition of islamophobia as a separate form of discrimination comparable to anti-Semitism, in order to better monitor it in the future;
3. to contribute to the development of counter policies and practices to be used by municipalities, national governments, civil society organizations and the public at large.

These objectives are achieved through data gathering, secondary analysis of research data of academic and specialized institutes, empirical in-depth research on specific issues (desk research, interviews, surveys), dissemination of research outcomes via lectures, academic conferences, (press)interview and advocacy activities and through contributing to capacity-building by empowering ethnic minority civil society organizations with knowledge, insight and policy recommendations. The idea behind it is in short that hate speech and acts must not take place without reply based on facts and voice.

Although it has sometimes been claimed that the Netherlands is ‘the front line in the clash of civilizations’, islamophobia is not only a Dutch but equally a European and international problem. Everywhere in the western world extremist actors abuse existing economic and social crises to set Muslims apart and make them scapegoats. This research project is therefore equally relevant for international audiences of scholars, politicians, policy makers and ethnic minority communities, in particular for its assistance in shaping policies.

This report discusses the phenomenon of Islamophobia in a number of ways in which it is expressed in the Netherlands. In the first instance and more theoretically inspired, it looks at both the concept and the phenomenon of islamophobia as a form of racism. Racism and islamophobia are contested social phenomena and thus controversial concepts that evoke public debate. A clear definition may help the acceptance and normalization of the concept.

After this short theoretical introduction, an assessment is given of how Islam/Muslims are viewed in the Netherlands. This is done historically on the basis of a comprehensive study of their representation in history. Subsequently a number of surveys of contemporary attitudes towards Islam/Muslims are critically discussed. A separate chapter reports findings of studies about attitudes and discriminatory practices of youngsters and secondary school pupils, as well as findings about the representation of Muslims in textbooks and stereotypes that teachers come across in educational practices. Almost two in three secondary school teachers report to have witnessed cases of Muslim discrimination in their classes. The educational needs of teachers, for themselves and their pupils, in relation to these issues are equally discussed.

The changing image of the Netherlands from a country of tolerance to a country of intolerance that has evolved in the last decade, is mainly due to the politics of Geert Wilders and his PVV. Expressions of Islamophobia and discrimination in the political and public arena by the PVV are also covered. They show that not only Islam (and thus Muslims) are targeted using a ‘policy of small steps’, each time claiming more restrictions on manifestations of the Islamic religion, but his discourse increasingly targets immigrants and

in particular Moroccans, in more general racist terms. An increase of mobilization outside parliament for social action in neighbourhoods against the presence of mosques is equally evident.

Since the collapse of the last government in 2012, political leadership, mainstream political parties and civil society actors have not only increasingly distanced themselves from and protested against the PVV and its discourse on Muslims, but have also taken concrete action. The sometimes ambivalent stance of mainstream political parties towards islamophobia is equally discussed as are the changing attitudes and policies of the Dutch government that show a growing awareness of the danger of islamophobia. Wilders and the PVV are gradually becoming isolated at the political level. They are more and more turning to alliances with traditional right-wing extremist political parties, not only formally at the level of European Union politics, but also more informally and *back stage* in the Netherlands where these groups are small but try to increase membership and mobilize support by building upon the success of the PVV and imitating its discourse.

Data on discrimination in general and of Muslims in particular from different institutions and specialised agencies, from press articles and court cases show that it is a difficult task to present an accurate report on the 'state of the art' knowledge on these issues in the Netherlands. Institutions, organisations and academics depend on notifications and reports by victims or – in addition – they have to do empirical research themselves. It is striking to see the gap between the discrimination experienced, as it is reported in surveys on the one hand and on the other hand, the numbers of complaints and reports to the police and antidiscrimination agencies as well as the incidents reported in the media. Considering the large number of media releases on topics related to the multicultural society and interethnic relations, only very few report on discrimination of Muslims. Hence it is important not to focus too much on numbers and statistics of reported acts of discrimination alone. In particular, qualitative analyses are lacking. This holds for discrimination and racism in general and the more so for discrimination on the basis of the Islamic faith and Muslim background. This topic is, sometimes more or sometimes less, underreported or made more or less invisible, using number- and category games.

Finally an overview is provided of acts of violence against the presence of Islamic places of worship that have been perpetrated in the last decade. For the first time administrators of mosques are asked to report their experiences and give their opinions on this issue. This study is based on a survey of them, on in-depth interviews with some of them, on informal discussions with representatives of organizations as well as on desk research. It gives an informative insight into the situation related to violent incidents against mosques, its prevalence, character and effects. The outcome of this study is that an estimated more than one third (39 %) of the 475 mosques in the Netherlands have been the target of discriminatory aggression in the last decade. Another one third (30 %) did not experience discriminatory aggression. Of the last one third (29 %) it is not known if they have been targeted. Discriminatory incidents that occurred took place in mosques all over the country but more in medium sized and small municipalities than in big cities. The number of incidents in 2013-2014 were relatively high and often serious in character, such as the ten cases of arson. Mosques that may be identified as such, e.g. by a minaret, are more easily targeted than places of worship in more general buildings that were previously used for other functions. In particular new mosques or those that are being renovated or under construction are more often targeted. It is not excluded that perpetrators feel encouraged by the islamophobic discourse and actions of the PVV and related movements.

Of 84 mosque organisations that have answered the questionnaire of the survey on islamophobic aggression against them two third (68 %) had experienced such aggression while one third (32 %) had not. This is a remarkably high percentage. 19 of them reported having experienced aggression in the last year, 17 in the last five years and 17 in the last ten years. Smashing windows occurs most frequently (66%). In addition there have been many cases of arson (38%) and graffiti (39 %). Also threatening telephone calls and emails occurred

(16%). The depositing of remains of pigs or sheep (heads/ legs/blood) (13 %) occurred too as well as aggression against employees of the mosque (5%). Other incidents that occurred more incidentally were the throwing of eggs or bottles, stealing a camera, putting pornographic photographs or videos in the post-box, removing flags and dropping a suitcase with a (fake) bomb. Altogether 57 respondents reported 118 incidents/ acts of violence and aggression.

In addition to the resulting material damage (85 %) a majority reported psychological damage too (58 %) while 11% reported physical damage. Although 27 % of all interviewees fears aggression in the near future there is no overall climate of anxiety. A majority of the interviewees reported a general hostile attitude towards Muslims/Islam as the main motive for aggression. Only 13 % of the mosques that were targeted did not report it to the police while only very few reported to antidiscrimination agencies. Thus unexpectedly a high number (85 %) did report to the police, although for many of them (51 %) with disappointing results. The police did not seem interested, did not do anything or only after a long delay. In 65 % the mosques had no information at all about the perpetrators. The mosques that were targeted not only reacted by reporting to the police but also engaged in discussion with local authorities (46 %), organised a meeting with the faithful to inform them and discuss how to react (30 %), informed the press (22 %) and organized security procedures (35 %). When asked about the causes of aggression interviewees pointed to political propaganda (74 %), prejudiced media messages (76 %), lack of knowledge about Islam and Muslims (78 %), reactions to terrorist attacks (53 %) and international developments (42 %). As a solution they emphasized that the general public should get better information and they pointed to a need for dialogue and education. They did multiple suggestions about what the mosques could do to establish more harmonious relations. They also pointed to the necessity for media and politics to assume their responsibility to counter prejudices and give more objective information.

In addition to the aggression against the mosques, 22 % of the interviewees experienced islamophobic or racist aggression directed against themselves and 46 % knew of people with such experiences. In 64 % these incidents of discrimination were not reported to the police. Notice that this percentage of non-reporting to the police is much higher than the reporting of incidents against mosques. It illustrates the high value that is given to the mosques and how aggression against them is experienced as an act of not only discrimination but desecration as well.

The report concludes with a reflection and recommendations.

Bibliografie

Aalberts, C., *Achter de PVV: Waarom burgers op Geert Wilders stemmen*, Delft: Eburon, 2012.

Abbas, T., 'After 9/11: British South Asian Muslims, Islamophobia, multiculturalism, and the state', in: *American Journal of Islamic Social Sciences*, 2004, 21(3), pp. 26-38.

Abdelalli, H. & M. Mohamed, *Islamophobie. Comment les élites françaises fabriquent le "problème musulman"*, Paris: La Découverte, 2013.

Allen, C., A. Isakjee & O. Ogtem Young, 'May be we are hated', *the experiences and impact of anti-muslim hatred on british women*. Institute of Applied Social Studies: University of Birmingham, 2013.

Allen, C., *Islamophobia*, Farnham [etc.]: Ashgate Publishing, 2010.

Amnesty International, *Gelijkheid onder druk: de impact van etnisch profileren*, 2013.

Andriessen, I. & H. Fernee, *Meldingen van discriminatie in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2012.

Andriessen, I., H. Fernee & K. Wittebrood, *Ervaren discriminatie in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2014.

Andriessen, I., E. Nievers, L. Faulk & J. Dagevos, *Liever Mark dan Mohammed: onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

Arches Quaterly, *Islamophobia and Anti-Muslim Hatred: Causes & Remedies*, vol 4 ed 7, Cordoba Foundation, winter 2010.

Armstrong, K., *In naam van God, religie en geweld*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2015.

Bangsted, S., *Eurabia comes to Norway, Islam and Christian-Muslim Relations*, London: Routledge, 2013.

Bangsted, S., *Anders Breivik and the Rise of Islamophobia*, Zed Books, 2014.

Bartlett, J., J. Birdwell & S. de Lange, *Populism in Europe: Netherlands*. London: Demos, 2012.

Behr, I. von, et al., *Radicalisation in the digital era, The use of the internet in 15 cases of terrorism and extremism*. Rand Europe, 2013.

Bijl, R., J. Boelhouwer, E. Pommer & N. Sonck, *De sociale staat van Nederland 2013*, Den Haag: SCP, 2013

Bleich, E., 'What is Islamophobia and how much is there? Theorizing and measuring an emerging comparative concept', in: *American Behavioral Scientist*, 2011, 55(12), pp. 1581-1600.

Bleich, E., 'Defining and Researching Islamophobia', in: *Review of Middle East Studies*, 2012, 46 (2), pp. 179-189.

Bouma, S. & L. de Ruig, *Moslimdiscriminatie in het voorgezet onderwijs, een onderzoek onder docenten*, Panteia 2015.

Bovenkerk, F., M. Gras & D. Ramsoedh, *Discrimination against migrant workers and ethnic minorities in access to employment in the Netherlands*, Geneva: International Labor Organization, 1995.

Bravo López, F., 'Towards a definition of islamophobia: approximations of the early twentieth century', in: *Ethnic and Racial Studies*, 2011, 34(4), pp. 556-73.

Brown, M. D., 'Conceptualising racism and islamophobia', in: J. ter Wal & M. Verkuyten (eds), *Comparative perspectives on racism*, Aldershot: Ashgate, 2000, pp. 73-90.

CAIR and University of California, *Same hate new target, islamophobia and its impact in the Unites States*, January 2009-December 2010.

Cankaya, S., *De controle van marsmannetjes en ander schorriemorrie, Het beslissingsproces tijdens proactief politiewerk*, Academie Politie Amsterdam-Amstelland, 2012.

CCIF, *Rapports Annuels*, 2012, 2013 & 2014.

Copsey, N. e.a. *Anti-Muslim Hate Crime and the Far Right*, Teesside University, 2013.

Davidovic, M. e.a. 'Het extreemrechtse en discriminatoire gehalte van de PVV' in: J. van Donselaar & P. Rodrigues (eds.), *Monitor Racisme & Extremisme: achtste rapportage*, Amsterdam: Anne Frank House/Leiden University, 2008, pp. 167-90.

Dekker, H., J. van der Noll, & T. Capelos, *Islamofobie onder jongeren en de achtergronden daarvan*. Leiden University: Departement Politieke Wetenschap, 2007.

EO, *Nederland en de Islam: onbegrepen en moeizaam*, 20 november 2014.

Evenhuis, A., *Blasphemous matter: Blasphemy, defamation of religion and Human Rights*, Amsterdam: Magenta, 2008.

Feldman, M. & M.Littler, *TellMAMA Reporting 2013/14, anti-Muslim Overview, Analysis and Cumulative Extremism*, Teesside University, 2014.

Fortuyn, P., *Tegen de islamisering van onze cultuur*, Utrecht: Bruna, 1997.

Forum Verkenning, *Muslims in Nederland*, Utrecht: Forum, 2012.

Gielen, A.J., R. van Wonderen & N. Hermens, *Ongelijkwaardigheid, resultaten van een verkennend onderzoek in de regio Utrecht*, Utrecht: A.G. Advies & Verwey-Jonker Instituut, 2012.

Gijsberts, M. & J. Dagevos, *Jaarrapport Integratie 2009*, Den Haag: SCP, 2009.

Goldberg, T. 'Racisms in Orange, Afterword', in Essed, P & I. Hoving, *Dutch Racism*, Rodopi, 2014, p. 411.

Goldhagen, D., *Hitlers Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. London: Little, Brown and Company, 1995.

Halliday, F., 'Islamophobia reconsidered', in: *Ethnic and Racial Studies*, 1999, 22(5), pp. 892-902.

Heelsum, A. van, 'Moroccan associations in the Netherlands: how organisation leaders deal with the stigmatisation of the Moroccan community', in: I. Handzlik & Ł. Sorokowski (eds.) *Found in Multiculturalism. Acceptance or Challenge?*, Bern/New York: Peter Lang Publishers, 2014, pp. 91-106.

Hirsi Ali, A., *De zoontjesfabriek, over vrouwen, islam en integratie*, Amsterdam: Uitgeverij Augustus, 2002.

Huigh, K. & I. van der Valk. 'Islam als Stigma', in: H. Halbertsma & A. Van Bommel, *Dialog, Joden, Christenen, Moslims en Humanisten leveren Gespreksstof*, Zoetermeer: OASE, 1995, pp. 174-194.

I&O research, *Discriminatieklimaat in Gelderland en Overijssel*, 2012.

Islamophobia Research and Documentation Project Center of Race and Gender, University of California, Berkeley, *Islamophobia Studies Journal*, 2012, 1(1).

ENAR, *Racism in Europe, ENAR shadow report 2011-2012*, Brussel: ENAR 2012.

Huntington, S., *Botsende beschavingen, cultuur en conflict in de 21ste eeuw*, Baarn: Anthos, 1997.

Kamali, M., *Racial discrimination: institutional patterns and politics*, New York: Routledge, 2009.

Kelder, A. M., *Hoofddoekjes, kebab of minaretten?! Een onderzoek naar beeldvorming onder autochtone Nederlandse jongeren naar moslims en Islam*, 2012.

Koopmans, R., *Fundamentalism and out-group hostility, Muslim immigrants and Christian natives in Western Europe*, Berlin: WZB Mitteilungen, 2013.

Koster, W. de, e.a.(2014) 'Progressiveness and the New Right: The electoral relevance of culturally progressive values in the Netherlands'. *West European Politics*, 2014, 37(3), 584-604.

Lambert, R. & J. Githens-Mazer, *Islamophobia and Anti-Muslim Hate Crime, UK Case studies 2010*, University of Exeter, 2010.

Lewis, B., *De crisis van de islam, Jihad en de wortels van de woede Utrecht*, Utrecht: Het Spectrum, 2003.

Maliepaard, M. & M. Gijsberts, *Moslims in Nederland*, Den Haag: SCP, 2012.

Malik, K., 'Islamophobia myth', in: *Prospect London* 107, 2005: 28.

Maussen, M. 'Anti-Muslim Sentiments and Mobilization in the Netherlands. Discourse, Policies and Violence', in: *Securitization and Religious Divides in Europe, Muslims in Western Europe after 9/11: Why the Term Islamophobia is more a Predicament than an Explanation*, Submission to the Changing Landscape of Citizenship and Security 6th PCRD of European Commission, 2006, pp. 100-142.

Meer, N & Tariq Modood 'Analysing the Growing Scepticism Towards the Idea of Islamophobia', in ARCHES, *Islamophobia and anti-muslim hatred: causes & remedies*, 2010, vol. 4, ed. 7, pp. 116-128.

Meldpunt Discriminatie Internet, *Jaarverslag*, 2009-2013.

MIND, *Jaarverslag* 2013.

Myjer, B & J. Smit, *Het rapport van de Onderzoekscommissie brongebruik Trouw*, 2014. (www.static1.trouw.nl)

Nievers, E. & I. Andriessen (Eds.), *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

Nistelrooy, R. van, *Armoede in Nederland. Deelstudie moskeeën*, Tilburg: De Vonk, 2010.

Van Oudenhoven, J.P. et al, *Nederland Deugt*, Groningen: Van Gorcum, 2008.

PEW Research Center PEW. Global Attitudes Project 2008/ pewglobal.org.

Poorthuis, M. & T. Salemink, *Van Harem tot Fitna, beeldvorming van de islam in Nederland 1848-2010*. Nijmegen: Valkhof Pers, 2011.

Prakken, T., *Grondrechten op de helling, de rol van het Wildersproces in de afbraak van de rechtsstaat*, Amsterdam: Atlas Contact, 2012.

RADAR *Jaarbericht*, 2011.

RADAR, *Trendrapportage discriminatie 2011-2013*, april 2014.

Richardson, R. & R. Stone, *Islamophobia-issues, challenges and action: a report by the Commission on British Muslims and Islamophobia*, Stoke-on-Trent: Trentham Books, 2004.

Ruggerio, K. & D. Taylor 1997 'Why minority group members perceive or do not perceive the discrimination that confronts them: The role of self-esteem and perceived control' in: *Journal of Personality and Social Psychology*, 2011, 72(2), pp. 373-89.

Ruiter, de J., *The speck in your brother's eye: The alleged war of islam against the West*, Amsterdam: Rozenberg, 2012.

Runnymede Trust, *Islamophobia a challenge for us all*, London, 1997.

Review of Middle East Studies, special section, *Researching Western Muslims*, 2012, 46(2).

Saeed, A., 'Media, racism and Islamophobia: the representation of Islam and Muslims in the media', in: *Sociology Compass*, 2007, 1(2), pp. 443-62.

Said, E., *Covering Islam, how the media and the experts determine how we see the rest of the world*, New York: Pantheon Books, 1981.

Sar, J. van der, R. Lombo-Visser & W. Boender, *Moskeeën gewaardeerd, een onderzoek naar het maatschappelijk rendement van moskeeën*, Utrecht: Oikos, 2008.

Savelkoul, M., *Anti-Muslim attitudes*, Master thesis research, Radboud University Nijmegen, 2009.

- Sayyid, S. & A. Vakil (eds), *Thinking through islamophobia: global perspectives*. Columbia University Press, 2010.
- Schaap, S., *Het rancuneuze gif, de opmars van het onbehagen*, Uitgeverij Damon, 2012.
- Schriemer, R. & S. Kasmi, *Gevallen en gevoelens van discriminatie*, Rotterdam: Radar, 2007.
- Shadid, W. & P.S. van Koningsveld, *De mythe van het islamitisch gevaar*, Kampen: Kok/Pharos, 1996.
- Strabac, Z. & O. Listhaug, 'Anti-muslim prejudice in Europe: A multilevel analysis of survey data from 30 countries', in: *Social Science research*, 2008, 37, pp. 268-86.
- Struik, P. et al., *Evaluatie van de Wet Gemeentelijke Antidiscriminatie voorzieningen*, Vught: Partners + Pröpper, 2012.
- Swaan, de A. *Compartimenten van vernietiging, over genocidale regimes en hun daders*, Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker 2014.
- Taras, R., *Xenophobia and islamophobia in Europe*. Columbia University Press, 2012.
- Terlouw, A., *Gelijkheid en diversiteit in de multiculturele samenleving*, Den Haag: SDU uitgevers, 2010.
- Tierolf, B. & N. Hermens, *POLDIS rapportage 2011*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2012.
- Tierolf, B. et al., *POLDIS rapportage 2012, met themarapportage antisemitisme*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2013.
- Tierolf, B. et al., *POLDIS rapportage 2013, met themarapportage moslimdiscriminatie* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2014.
- Tierolf, B. et al., *Racisme, antisemitisme, extreemrechts geweld en discriminatie in Nederland*, Rapportage incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2010 en 2011. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2013b.
- Tierolf, B. et al., *Derde rapportage racisme, antisemitisme, en extreemrechts geweld in Nederland*, incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2013. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2014
- Tierolf, B. & N. Hermens *Tweede rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*, Rapportage incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2012. Utrecht Verwey-Jonker Instituut, 2013a.
- 'UNESCO, Statement on Race by Social Scientists', in: Ashley Montagu, *Race, Science and Humanity*, New York: Van Nostrand Reinhold Company, 1963, p.172.
- Valk, I. van der, *Difference, deviance, threat, mainstream and right-extremist political discourse on ethnic issues in the Netherlands and France (1990-1997)*, Amsterdam: Aksant, 2002.
- Valk, I. van der, *Islamofobie en discriminatie*, Amsterdam University Press, 2012 (for English and French translations: <http://dare.uva.nl/aup/en/record/427385>)
- Vellenga, S. & G. Wiegers, *Religie, binding en polarisatie*, Universiteit van Amsterdam, 2011.
- Vossen, K, *Rondom Wilders*. Amsterdam: Boom, 2013.

Wal, J. ter & K. Phaet, *Moslim in Nederland*, SCP-werkdocument 106d, Den Haag: SCP/Utrecht, ERCOMER, 2004.

Weller, P, 'Addressing religious discrimination and islamophobia: Muslims and liberal democracies. The case of the United Kingdom', in: *Journal of Islamic Studies*, 2006, 17(3), pp. 295-325.

Wilders, G., *Marked for death, Islam's war against the west and me*, Washington: Regnery Publishing, 2012.

Wit, W. de & E. Sombekke, *Poldis 2010, Criminaliteitsbeeld discriminatie*. ITS, Radbouduniversiteit Nijmegen, juni 2011.

Witte, R., *Al eeuwenlang een gastvrij volk, racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland (1950-2009)*, Amsterdam: Aksant, 2010.

Wolf, E. et al., *Antisemitisme in het voortgezet onderwijs*, Zoetermeer: Panteia, 2013.

Wonderen, R. van, *Agressie en geweld in het onderwijs*, Leiden: Research voor Beleid, 2004.

Wonderen, R. van & N. Hermens, *Survey discriminatie, polarisatie en radicalisering bij jongeren*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2011.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Dynamiek in islamitisch activisme. Aanknopingspunten voor democratisering en mensenrechten*, WRR rapport 73, 2006.

Bijlagen:

Lijst van afkortingen

AD	Algemeen Dagblad
ADB	Antidiscriminatie Bureaus
ADV	Antidiscriminatie Voorzieningen
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
BHV	Basis Voorziening Handhaving
CAIR	Council on American Islamic Relations
CCIF	Comité Contre l'Islamophobie en France
CD	Centrum Democraten
CDA	Christen Democratisch Appel
CIDI	Centrum Documentatie Informatie Israel
CERD	Committee on the Elimination of Racial Discrimination
CGB	Commissie Gelijke Behandeling
CMO	Contact Orgaan Moslims en Overheid
DNA	De Nieuwe Amsterdammer
ECRI	European Commission against Racism and Intolerance
EDL	English Defence League
EMCEMO	Euro-mediterraan Centrum Migratie & Ontwikkeling
ENAR	European Network Against Racism
EU	Europese Unie
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens
FPÖ	Freiheitliche Partei Österreichs
ISN	Islamitische Stichting Nederland
IVBPR	Internationaal verdrag inzake burgerlijke en politieke rechten
KLPD	Korps Landelijke Politie Diensten
LBA	Landelijke Brancheorganisatie van Antidiscriminatiebureaus
LECD	Landelijk Expertise Centrum Discriminatie
LJN	Landelijk Jurisprudentie Nummer
LPF	Lijst Pim Fortuyn
MDRA	Meldpunt Discriminatie Regio Amsterdam
MDI	Meldpunt Discriminatie Internet
MIND	Meldpunt Internet Discriminatie
NGO	Non-gouvernementele Organisatie
NJN	Nationale Jeugd Nederland
NVU	Nederlandse Volks-Unie
OM	Openbaar Ministerie
OSF	Open Society Foundations
PVV	Partij voor de Vrijheid
PvdA	Partij van de Arbeid
Rb	Rechtbank
SAN	Samenwerkende Antidiscriminatie Voorzieningen Nederland
SCP	Sociaal Cultureel Planbureau
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
SMN	Samenwerkingsverband Marokkanen Nederland
SP	Socialistische Partij
SPIOR	Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond
SS	Schutzstaffel
TK	Tweede Kamer
TOM	Taakstraf Openbaar Ministerie
UK	United Kingdom
VN	Verenigde Naties

VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
WTC	World Trade Centre
WWB	Wet Werk en Bijstand
WZB	Wissenschaftszentrum Berlin

Over de auteur

Dr. Ineke van der Valk studeerde pedagogie/onderwijskunde en etnische studies en promoveerde in 2002 bij Geesteswetenschappen Universiteit van Amsterdam op een onderzoek in het raakvlak van tekstwetenschap en sociale wetenschappen. Vanaf midden jaren zeventig volgde zij de ontwikkeling van Nederland tot een etnisch diverse samenleving. Zij deed dit vanuit het veld als mensenrechtenactivist en opbouwwerker, vanaf de tweede lijn als beleidsadviseur en vanuit de wetenschap als onderzoeker gespecialiseerd in etnische diversiteit, de geschiedenis van migratie, racisme en extremisme. Momenteel is zij verbonden aan de afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam en aan het Meldpunt Discriminatie Regio Amsterdam. Haar eerdere publicaties gaan over racisme, islamofobie, beeldvorming, mensenrechten, burgerschap en inburgering, het minderhedenvertoog, migratiegeschiedenis en onderwijs en opvoeding. Haar laatste boek *Islamofobie en Discriminatie* (AUP 2012) werd vertaald in het Engels, Frans, Duits en Italiaans. Andere boeken van haar hand zijn onder meer: *Harde Werkers, de geschiedenis van migranten langs Rijn & Lek (1945-1985)* (Walburgers 2009), *Difference, Deviance, Threat* (Aksant 2002). Zij is coauteur van de publicaties *In en Uit Extreemrechts* (2010) en *Extreemrechts in Amsterdam* (2011), beide uitgaven van de Monitor Racisme & Extremisme van de Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden.

